

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

CARL CHRISTENSEN

FREDERIKSVÆRK

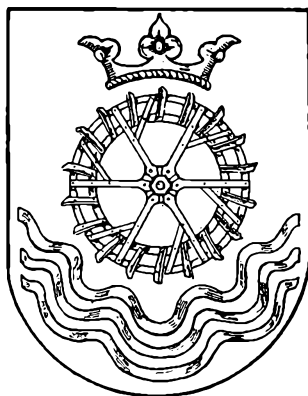

UDGIVET AF FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

CARL CHRISTENSEN

FREDERIKSVÆRK

EN DANSK FABRIKBYS HISTORIE

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

M C M X X V I

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN

TEGNINGER AF KR. KONGSTAD
—
UDGIVET MED UNDERSTØTTELSE AF
FREDERIKSVÆRK BYRAAD

C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI HILLERØD

Raffin S.

FORHISTORIE

OPRINDELSEN til de danske Købstæder taber sig for de flestes Vedkommende i den graa Middelalder. Blandt de i en nyere Tid tilkomne indtager Frederiksværk en ejendommelig Stilling. Som Købstad er den fremdeles en af Landets yngste, idet den først indtraadte i Købstædernes Række den 1. April 1907; men hvis man daterede Oprindelsen fra det Tidspunkt, da Bebyggelsen og Virksomheden her begyndte, maatte man gaa betydelig længere tilbage. Oprindelsen ligger saa langt tilbage, at den nu maa siges at have historisk Interesse, og dog Nutiden saa nær, at det er muligt paa Grundlag af skriftlige og mundtlige Overleveringer saa at sige at rekonstruere det gamle Frederiksværk.

Beklageligt nok er Frederiksværks Administrations Arkiv kun ufuldstændig bevaret. Saaledes mangler alle Journalsager forud for 1811. Værdifulde Oplysninger om Stedets Historie findes i Inspektørerne *P. Falsters* og *E. P. Tschernings* Beskrivelser, i *Ciselør Wincklers* Kort med tilhørende Beskrivelse, i *Rescriptsamlingen* og i *Byraadets Arkiv* og *Forhandlingsprotokol*, i *August Pedersens* Manuskript „Familiebogen“ af 1860, i *A. F. Tschernings* og hans Hustru *E. Chr. Tschernings* efterladte Optegnelser.¹ Mundtlige Meddelelser er særlig tilgaaede Forf. fra Skomagermester *Chr.*

¹ *P. Falster* var General Classens højt betroede Mand; han har efterladt sig „Nogle Fortællinger betræffende det Frederiksværkske Etablissement“.

Oberst *E. P. Tscherning* afløste *P. Falster* som Inspektør paa Værket. Ved sin Fratræden i 1830 efterlod han sig „Frederiksværks Beskrivelse 1830“.

Johan Gottfried Winckler var Ciselør hos Classen.

L. H. Tollerup, der har dem fra sin Fader, som var født paa Værket i 1810. Endelig er tidligere Tiders Forhold ikke ganske udvaskede i Terrainet.

Oprindeligt har Stedet savnet saa at sige enhver Betingelse for at afgive Plads til en Købstad. Forudsætningen herfor indtræder, da Kanalen fra Arresø bliver gravet.

Man kunde gaa endnu længere tilbage og sige, at Forudsætningen indtræder, da Arresø ophører med at være Fjord og gaar over til at blive en Indsø. At Fjordmundingen lukkede sig, skyldtes, dels at Landet gennem lange Tider havde hævet sig, dels ogsaa andre Omstændigheder.

Der er en ikke ringe Lighed mellem Nordsjællands Kyst og Jyllands Vestkyst. Her som der gaar der langs Kysten en Sandvandring, der bidrager sit til at lukke Fjordmundingerne og omdanne Indskæringerne til Indsøer (Klitsøer), og inden for Kysten flyger Sandet og danner Klitter.

Hvad der i en fjern Fortid er foregaaet i Arrefjordens Mundning, kan man danne sig en Forestilling om, naar man betragter Forholdene ved den meget dybere og bredere Indsejling til Isefjord, hvor Sandet lægger sig i den østlige Side af Fjordmundingen, og hvor man har maattet foretage Uddybningsarbejder for at bevare et tilstrækkelig dybt Sejlløb i den vestlige Del af Indsejlingen.

Lukningen af Arrefjord ligger selvfølgelig langt tilbage. Det viser de omfattende Tørvedannelser, der forefindes langs Søens Bredder. Alligevel er der en enkelt Omstændighed, der kunde tyde paa, at Lukningen ikke ligger saa langt tilbage, som man maaske kunde være tilbøjelig til at tro, den nemlig, at Bønderne i ældre Tid havde Fiskeriet i Søen, medens Fiskeri i ferske Vand ellers var et Privilegium, „en Herlighed“.

At Fjorden gik over til at blive Sø, vil naturligvis ikke sige, at al Forbindelse med Havet hermed var afbrudt. Man maa gaa ud fra, at der endnu længe efter har bestaaet en saadan Forbindelse, ad hvilken Søens Vand havde Afløb til Havet, medens den dog

var for indsnævret til, at Havets salte Vand kunde bane sig Vej til Søen. Denne Forbindelse har maaske endog ret længe holdt sig sejlbare for hin Tids Skibe; Beliggenheden af Asserbo og det mindre kendte Dronningholm (ved Dunke) kunde maaske tyde herpaa.

Men samtidig med, at Søen havde Afløb til Kattegat, har den Nord om Kassepose og Vinderød, hvor et Sund i gammel Tid har forbundet den med Roskilde Fjord, bevaret denne gamle Forbindelse i Form af et Vandløb, saa at den indtil en ret sen Tid har haft i hvert Fald to Afløb. I forskellige gamle Skrifter nævnes „Øvre Bydinge Mølle“, „Øvre Mølle“, „Nedre Bydinge Mølle“ og „Nedre (Vangs) Mølle“, „Rolands Mølle“ og „Grubbe Mølle“¹. Forskellige Omstændigheder taler for, at disse forskellige Betegnelser er Navnene paa de samme to Vandmøller, nemlig dem, der har ligget ved Arresøens Afløb til Isefjord. Hvis denne Antagelse er rigtig, har Søen fra gammel Tid haft Afløb denne Vej, idet der saa allerede i 1215 har ligget to Møller ved dette Afløb, der da ikke kan være gravet i en nyere Tid, uden for saa vidt som dets øvre Løb nærmest Arresø er blevet forlagt, hvorved Afløbet er blevet kortere end oprindeligt, da det maaske paa en Strækning er faldet sammen med Afløbet til Kattegat.

Sandflugt og Klitdannelser har besørget den endelige Lukning af Afløbet til Kattegat. Naar dette er sket, nævnes ingen Steder. Det er maaske gaaet ret upaaagtet hen, fordi Søen havde endnu et Afløb, nemlig til Isefjord. Dette Afløb, der tidligere kaldtes „Den gamle Aa“ til Adskillelse fra den nuværende Kanal fra Arresø, blev under Frederik den Anden og Christian den Fjerde oprenset og gjort kortere og kom da til at udgaa fra Søen i Nærheden af Ørkesholm, hvor det endnu kan paavises. Den gamle Aa drev de ovennævnte to Vandmøller, Øvre Mølle, hvor Asserbovejen fører over Arnakke Aa, og Nedre Mølle ved Ramsbjerg.

Den store Sandflugt, der begyndte i Slutningen af det 17. Aarhundrede, maa have udslettet de sidste Spor af Søens Forbindelse med Kattegat, om saadanne endnu har været tilbage. Den afskar ogsaa Søens Forbindelse med den gamle Aa, idet denne ved

¹ Se *Fra Frederiksborg Amt*, 1906 og 1907.

Ørkesholm tilstoppedes af en Sandrevle, der kaldtes „Det lille Arbejde“ i Modsætning til Sandflugtens Dannelser i Tisvilde, der kaldtes „Det store Arbejde“. Revlen ved Kassemose skød sig ud i selve Søen og dannede Tisvilde og Kassemose Ryer.

Den store Sandflugt, der rasede omkring ved 1700, synes ikke at have været den eneste Sandflugtsperiode, Egnen har været udsat for, idet der paa sine Steder findes flere Tørvelag med Lag af Flyvesand imellem.

Under Frederik den Fjerde blev den gamle Aa atter oprenset; men en ny Sandflugt ødelagde Arbejdet, og man skred da omsider til Gravningen af *den nuværende Kanal*. Ifølge E. P. Tscherning skulde Gennemgravningen være besørget af 500 svenske Krigsfanger fra Fæstningen Tønning; men efter hvad Kaptajn Rockstroh har oplyst, passer dette ikke. Dog har i Aaret 1718 100 „svenske Karle“ medvirket, og det er antagelig efter disse, at Partiet Øst for Landevejen, hvor denne danner Svinget i Løvdal, kaldes „Svenskelejren“.

Selve det for hin Tid kolossale Arbejde med Gennemgravningen af Bakkepartiet mellem Arresø og Roskilde Fjord er der ingen Grund til at komme nærmere ind paa her, saa meget mere som Kaptajn Rockstroh har givet Aarbogens Læsere en omstændelig Beskrivelse heraf¹.

Man spekulerer forgæves paa, hvor al den Jord er bleven af, der har maattet fjernes ved Kanalens Tilvejebringelse. Man maa antage, at den for en Del er kastet ud til Siderne; men for største Delen er den vel nok ført ud over de lavere Strækninger for begge Ender af Kanalen. Herpaa tyder bl. a. den Omstændighed, at man, da Arresødal sidst blev ombygget, maatte føre Fundamenterne ned til 17 Fods Dybde, idet der saa langt ned fandtes Mosebund, saa at Tranemose altsaa tidligere har fortsat sig helt ud til Søen.

Da den gamle Aa ikke mere fik Tilløb fra Søen, nedlagdes de to Møller. Øvre Mølle erstattedes af en Vejrmølle paa Bakken Syd for i Vinderød Sogn. Vandmøllegaarden, der findes endnu, og

¹ Se *Fra Frederiksborg Amt*, 1911: „Om Frederiksværkegnen for 200 Aar siden“.

hvis gamle Tilliggende hedder Møllevang, kom senere til at hedde „Sophiendal“. Nedre Mølle er forsvunden; for en Del Aar siden stødte man ved en Udgravning paa en gammel Møllevej dertil fra Melby.

Samstemmende Beretninger gaar ud paa, at Grunden, hvorpaa Frederiksværk ligger, har været øde; „et maadeligt Overdrev og nogle Flyvesandsbakker“, siger Falster. Overdrevet tilhørte Bønderne i Kregome, Brederød, Sonnerup og Vinderød. Det hørte for øvrigt dengang til Kregome Sogn. Nord for Frederiksværk er der endnu noget, der hedder Brederød Enghave. Paa Overdrevet har der næppe ligget et eneste Hus. „Engene“, det vil sige de lave Strækninger ud mod Fjorden, „var bevoksede med meget smaat Lyng og lidet Græs“. Hele Strækningen kaldtes „Fænget“, det Navn der i disse Egne brugtes om udyrkede Strækninger og Udmarker. Da Fabrikkerne var blevne anlagte, kaldtes den nordlige Del „Krudtværksfænget“, den østlige Del „Gethusfænget“, den sydligste Del „Køgefænget“ efter „Køgehuset“, den vestlige Del, der benyttedes af Hovedgaarden Arresødal, „Hovfænget“. Kun den sidste Benævnelse har holdt sig ned til Nutiden; efter at Ordet „Fæng“ er gaaet af Brug, har Folk søgt at finde Mening i Navnet ved at lave det om til Hofvænget. Der har for øvrigt været talrige „Fæng“, „Faang“ eller „Fang“ paa Egnen, saaledes Stenholtfsfæng, Annis Faang og Lynæs Fang. Sidstnævnte er ikke mere Navnet paa Lynæs Overdrev, som det nu hedder, men paa den lavvandede Del af Fjorden ud for Overdrevet.

De nuværende Skove ved Frederiksværk er hovedsagelig plantede i en senere Tid. P. Falster siger, at der paa Bakkerne i Syd var nogen Skov, da Classen overtog Værket; „men samme var ruineret indtil paa nogle enkelte gamle og ej til andet end Brændsel brugelige Træer (nær), som endda ikke blev bortryddede, før end de ej mere bar Blade“. I nogen Modstrid hermed skriver E. P. Tscherning 40 Aar senere: „Paa Sværtebakken, Højbjergene og Krudttaarnsbakkerne findes ogsaa skønne Bøgetræer, meget ældre end Værkets Anlæg, som efterhaanden er afdrevne og end-

nu afdrives.“ Hvad det er, Tscherning kalder Sværtebakken, er det nu næppe muligt at afgøre. I eet stemmer Udtalelserne overens, nemlig at der paa Bakkerne mod Syd fandtes Rester af tidligere Tidens Skove.

Af gamle Diplomer fremgaar det, at der foruden de nuværende Byer i Kregome Sogn tidligere har ligget en By, der hed *Kullerup*. Endvidere ved man, at Kregome, Sonnerup, Dronningholm og Kullerup Skove stødte sammen. Da alle de nuværende Byer i Sognet ogsaa fandtes dengang, og Dronningholms Beliggenhed ved Dunke er kendt, kan Kullerup kun have haft sin Plads i Sognets nordvestlige Hjørne, altsaa hvor nu Frederiksværk ligger. Den kan have ligget noget sydligere; men Adgangsvejene til den maatte da ganske være forsvundne, hvilket er lidet troligt, da næppe noget er saa uforanderligt som gamle Veje. Alt taler da for, at Kullerup har ligget ved Vejkrydsningen paa Frederiksværks Grund. Da Kullerup forsvandt — før Reformationstiden — om under Pest, ved Ildsvaade eller af anden Grund, kom dens Tiliggende til at ligge hen som Overdrev, som Fæng.

De nuværende Gader i Frederiksværk falder kun i ringe Grad sammen med de *oprindelige Veje* over Fænget. Da Kanalen har overskaaret disse, er det mere mærkeligt, at de overhovedet endnu kan paavises. Fra Brederød fortsattes Vejen som endnu gennem Sandskaaret. Dens videre Fortsættelse maa man tænke sig i lige Linie tværs over Torvet, ad Vandingsstedet for Enden af Arsenallet, over Kirkepladsen, bag om de forreste Huse i den østlige Husrække i Nørregade og derpaa videre ud ad denne ad Asserbo til. Fra Kregome gik Vejen gennem Lille Kregome, lang Stranden forbi Bjørnehoved, videre ind mod Byen, tværs over Jernbanegade og Vognmandsgade, hvor Fabrikens gamle Hus ved Jernbanesporet endnu har sin skraa Retning bestemt af den, ind paa Fabrikken, hvor den drejede mod Øst, krydsede Sandskaarsvejen, gik videre gennem Skoven, hvor Landevejen nu gaar, drejede saa over mod det nuværende Arresødal et Stykke vestligere end nu og

fortsatte saa ad Vinderød til gennem den nuværende Skovridergaards Have, inden for Gærdet langs denne. Paa Fabrikkens Grund har man stødt paa et Stykke Brolægning, hvor Vejen har gaaet ind. Før Fabrikken blev anlagt, drejede Bjørnehovedvejen op ad den nuværende Jerbanegade og fortsatte i lige Linie til Foden af Sygehusbakken og derfra videre ad Vinderød til.

Den nuværende Landevej gennem Kregome eksisterede ikke dengang. Den blev anlagt omkring ved 1802. P. Falster fortæller, at General Classen i 1759 havde „efter eget Tykke afgravet Landevejen til Frederikssund, da den efter hans Mening ved sin Nærhed kunde blive farlig for Krudtværkerne“. Den Vej, der kunde blive farlig, var den nys omtalte oprindelige Vej Syd paa, idet der dengang laa et lille Krudtmagasin paa den lille Bakke, der skyder sig ned mod Vejen. Spor af den Landevej, han anlagde, kan endnu ses op gennem Skoven mod Carls gave, hvorfra den gik videre gennem Brederød.

Det, man nu forstaar ved Osbro, er de to Husrækker, der ligger langs Lynæsvejen. Oprindelig var det naturligvis Broen, der bar Navnet, vel at mærke ikke den nuværende Bro, der sammen med Lynæsvejen er bygget af General Classen. Den oprindelige Bro laa et Stykke længere ude mod Aamundingen og bar altsaa sit Navn med Rette, idet Os betyder Munding. Man ser ofte Navnet skrevet med Aa, hvilket maa være fejlagtigt. Der findes da heller ikke nogen Aas i Nærheden. „Vinderød Aas“, der er det gamle Navn paa Vinderød Skov, kan selvfølgelig ikke have givet Navn til Broen. Navnet Osbro stemmer da ogsaa overens med den stedlige Befolknings Udtale af Navnet.

I omtrent en halv Snes Aar havde Vandet fra Arresø frit Løb gennem Kanalen. Men allerede 13. Januar 1728 blev der givet Koncession paa Anlægget af en *Agatslibemølle*¹, og en Sluse blev anbragt ved det nuværende Arresødal, hvilket altsaa var det første Tilløb til at tage Vandkraften i Brug. Huset, der afgav Bolig

¹ En Slibesten af kæmpemæssige Dimensioner fra Agatslibemøllen opbevares paa Hærens Krudtværk.

til Sliberne, blev lagt paa Kanalens sydlige Side, hvor der i Forvejen var lagt et Fiskerhus. Virksomheden blev kun af kort Varighed, og senere overgik Stedet til en Fiskeriforpagter Carlsen.

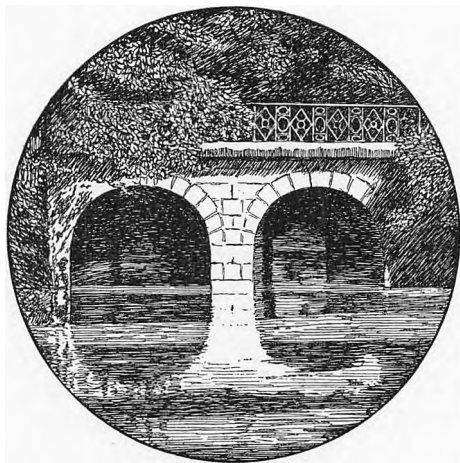
Den 28. April 1751 fik Franskmanden *Etienne Jandin de Peyrembert* Privilegium paa at smede Kanoner og Morterer. Peyrembert opførte forskellige Bygninger paa den nuværende Fabriks Grund og to Broer, den ene paa Fabrikkens Grund, den anden længere mod Øst. Paa hver sin Side af den daværende Indgang til Fabrikken opførte han et lille grundmuret Hus, til Vagthus og Arresthus (det gamle Sprøjtehus og Portnerboligen). Endvidere byggede han et Beboelseshus til Kanonboremesteren, hvor nu Sparekassen ligger, henimod 200 Skridt Øst derfor et Værtshus og endelig paa Pottemagerbakken ved Nørregade et 8 Alen langt Krudttaarn. Det var altsaa Begyndelsen til det egentlige Frederiksværk.

Peyremberts Virksomhed blev hverken lang eller glansfuld. Da han havde været her i 4—5 Aar, havde han endnu ikke naaet at frembringe noget, der duede; den sidste Kanon, han lavede, sprang ved det allerførste Skud. Noget havde han dog faaet lavet, nemlig en kolossal Gæld. Den 6. Decbr. 1755 blev, som man siger, det hele skrevet. Bønderne i Kregome, Sonnerup, Brederød og Vinderød skulde han have svaret 80 Rgdlr. aarlig for den afgivne Jord; men han skyldte endnu for 5 Aar, altsaa 400 Rgdlr. Fiskeriforpagter Carlsen, der havde forpagtet Fiskeriet ved Arresødal, men havde maattet afstaa det til Peyrembert, havde 750 Rgdlr. til gode. Ligeledes stod Peyrembert i Gæld til Marketender Sperling og til Købmand Schmidt i Frederikssund. Staten stod dog med den største Fordring paa ham; i alt havde han modtaget 70—80000 Rgdlr.

Paa en vis Maade kan man sige, at Peyrembert har grundlagt Frederiksværk. Det var ham, der begyndte Virksomheden her paa Stedet, og det var ham, der opførte de første Bygninger her, ligesom det var ham, hvad der siger mere, der bestemte Byens Grundplan, i alt Fald delvis. Hans Bygningsrække langs Torvets Sydside har været bestemmende for Bebyggelsen her, og noget

lignende kan siges med Hensyn til en Del af Fabrikkens Bygninger. Alligevel vilde der ikke være megen Mening i at datere Frederiksværk fra hans Virksomhed. Man kan sige, han lagde Grunden; men selve Begyndelsen slog fejl for ham, og med en Affindelses-sum paa 3000 Rgdlr. afleverede han det hele og rejste sin Vej.

Værket var paa dette Tidspunkt reduceret til et Fallitbo; men dets Glanstid skulde snart oprinde. Det ventede kun paa den rette Mand og paa sit Navn. Foreløbig hed det ret og slet Kanonværket.

ARRESØDAL BRO
Tegning af Kr. Kongstad.

I CLASSENS TID

I SOMMEREN 1756 overtoges Kanonværket af Etatsraad *Just Fabritius* og Cancelliraad *J. F. Classen*.

Johan Friderich Classen var født den 11. Febr. 1725 i Kristiania, hvor hans Fader, *Johan Friderich Clausen*, der stammede fra Sønderborg, var Organist.

Classen havde i sin Ungdom studeret Teologi ved Københavns Universitet; men om hans øvrige Uddannelse til den store Virksomhed, han her gik ind til, vides meget lidt¹.

Den officielle Overdragelse af Værket fandt Sted ved en kongelig Resolution af 25. August 1756, og ved samme Lejlighed gaves der Tilladelse til at kalde Stedet „*Frederiksværk*“.

Fabritius og Classen fik oprindelig Værket foræret. I 1761 overgik det til Classen alene. Han solgte det senere til Staten, der i 1767 igen solgte det til Classen.

Det *Areal*, Peyrembert havde haft at raade over, udgjorde 840×175 Favne, ca. 90 Tdr. Land, og deraf havde han skullet svare 80 Rdl. aarlig. Det var imidlertid ikke Plads nok for Classen. Han indtog straks mod Nord et større Stykke af Overdrevet mod heraf at svare yderligere 66 Rdl. 64 Sk. aarlig.

En Skov Syd for Kregome blev tillagt Værket med Ret for Classen til at hugge der, ganske som han vilde, noget han synes ikke

¹ Classen blev Cancelliraad 1751. Gennem forskellige militære Grader steg han i 1775 til Generalmajor. Omtrent samtidig fik han Dannebrogordenens Storkors. 1778 fik han Amtmandsmyndighed paa Godset. Fra 1783 tituleredes han Excellence.

at have ladet sig sige to Gange, eftersom Skoven er fuldstændig forsvunden.

Da Classen i 1759 havde afgravet Landevejen til Frederikssund, indtog han uden videre flere Jorder, som tilhørte de Brederød Bønder — rimeligvis det nuværende Carls gave og Frederiksværk Markjord mod Syd — „ja lukkede for dem med Gærder tværs over deres besaaede Rugagre“. Disse Arealer fik Navnet „Lillevang“.

Allerede i 1760 blev det paalagt Bønderne i Kregome, Brederød, Vinderød og Kassepose at gøre Hoveri til Værket, og at Classen ikke gik lempeligt frem overfor Bønderne, kan ses af, at Regimentsskriver Dahlstrøm klager over, at hans Ordre angaaende Flyvesandets Dæmpning „havde intet Gehør hos Bønderne, fordi Classen, til hvem Bønderne gør Hoveri, ikke vil tillade dem saa megen Tid, ja næppe at pløje og saa til deres i Fæste havende Gaarde“.

Den 4. Juli 1764 blev alt Bøndergodset i Kregome, Vinderød, Melby og Torup Sogne henlagt til Værket tillige med Halsnæs, Borup og Hagelse Skove. Den Ømhed, Classen udviste med Hensyn til Plantningerne ved Frederiksværk, synes han ikke at have lagt for Dagen overfor de fjernere liggende Skove. I hvert Fald er det gaaet Borup og Hagelse Skove, ligesom det er gaaet Kregome Skov; de er forsvundne.

1765 købte Classen Øvre Mølle, som han nedlagde 1771 for at skaffe Møllen i Frederiksværk mere Søgning.

Ogsaa Hagelse Mølle erhvervedes, men først i 1779. Det var Classens Hensigt at lade den indrette som Krudtmølle, men han opgav det igen, bl. a. fordi den laa saa langt fra Værket. Desuden befrygtede han, at der vilde indtræde Vandmangel, „og de omkringliggende Bønder vilde finde Lejlighed til med bestandigt Klagemaal, ligesom Lille Lyngby Bønder over deres Tørvemoser, at søge Rettergang“.

Paa den til Bryggeriet tidligere hørende Mark findes et Højdepunkt, der kaldes „Møllebakken“. Nogen Mølle har sikkert aldrig ligget her; men det har rimeligvis af Classen været paatænkt at

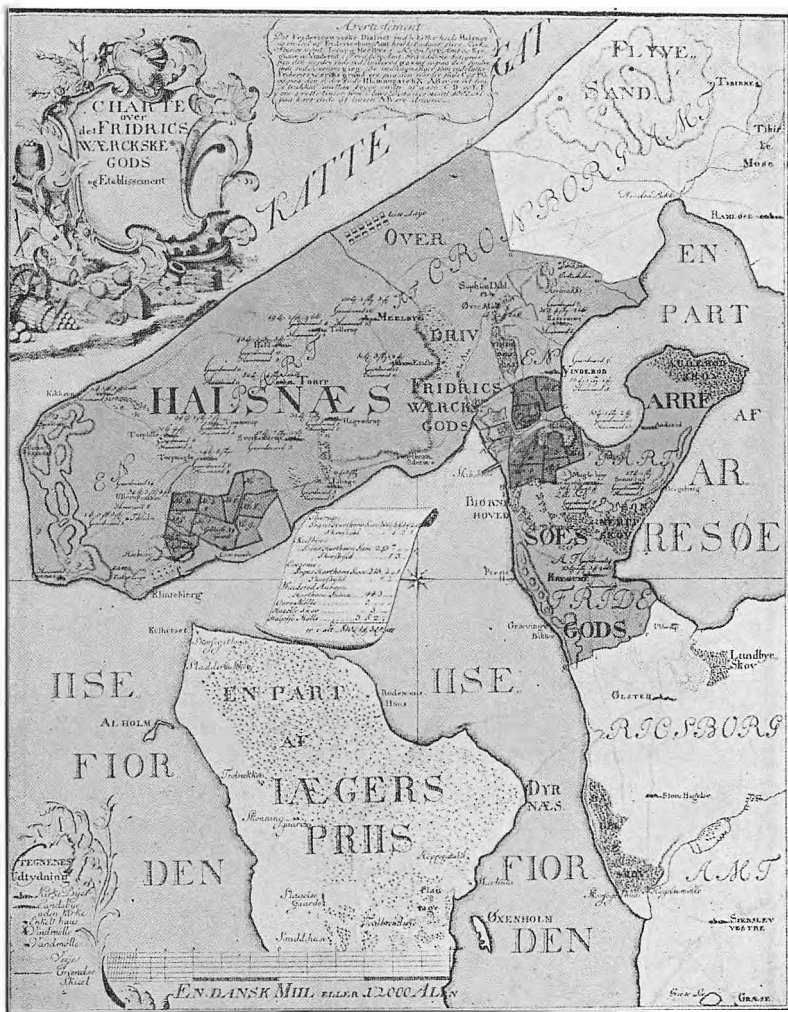
lægge en Vejrmølle her. Møllen findes for øvrigt markeret paa et Kort fra Midten af forrige Aarhundrede (Se Kort over Carls gave).

Classen havde efterhaanden faaet saa store Arealer samlet, at han deraf kunde oprette to Hovedgaarde, Arresødal 1769, Grønnesegaard 1776; til sidstnævnte benyttedes Byerne Gryndese, Rorup og Fornerup.

Af de ved Frederiksværk Tid efter anden inddragne Arealer optog selve Værkerne og den til disse knyttede Bebyggelse det meste af det, der nu bærer Betegnelsen „Frederiksværk Bygrunde“; enkelte Virksomheder laa dog uden for denne. Det øvrige hørte under Arresødal, dels som Skov, dels som Ager og Eng. Under Avlsgaarden dreves altsaa Frederiksværk Markjord, saavel Syd som Nord for Byen, det nuværende Carls gave, Sørup Vang, der dengang ikke var beplantet og altsaa virkelig var en Vang, de under det nuværende Arresødal hørende Arealer, det meste af Classens Bakke med tilgrænsende Arealer mod Nord, Brederød Enghave og Skovridergaardens Tilliggende; selve Skovridergaarden eksisterede ikke dengang.

Det er i Classens Tid, Frederiksværk og dets Omgivelser i det hele faar det Præg, de bærer den Dag i Dag. Hvad der sammen med Fjorden og Arresø giver Egnen det idylliske Udseende, for hvilket den tør siges at være berømt, er de dejlige Skove, der i en Halvkreds bedækker Bakkerne omkring Byen. En stor Del af disse Skove er *plantede* i Classens Tid. De plantedes bl. a. for at dæmpe Sandet, som af Blæsten førtes ind paa Maskinerne, og for paa Skraaningerne langs Kanalen at binde Sandet, der skred ud i denne og hindrede Vandets frie Løb. Det har ikke været noget let Arbejde at frembringe Skov paa de nøgne, tørre Bakker; det hedder sig da ogsaa, at af 10 Træer slog næppe 1 an, saa at der stadig maatte plantes paa ny.

Det har ikke ene været Nyttensyn, der har været bestemmende for Classen under hans Plantning; thi han har været lige saa utrættelig i at plante, hvor et saadant Nyttensyn ikke kan paavises. Vejene fra Arresødal til Brederød og Frederiksværk beplantedes, ligesaa Vejen til Vinderød. Vejen, der anlagdes fra

KORT OVER FREDERIKSVÆRK GODS 1766
Stukket af I. G. Winckler.

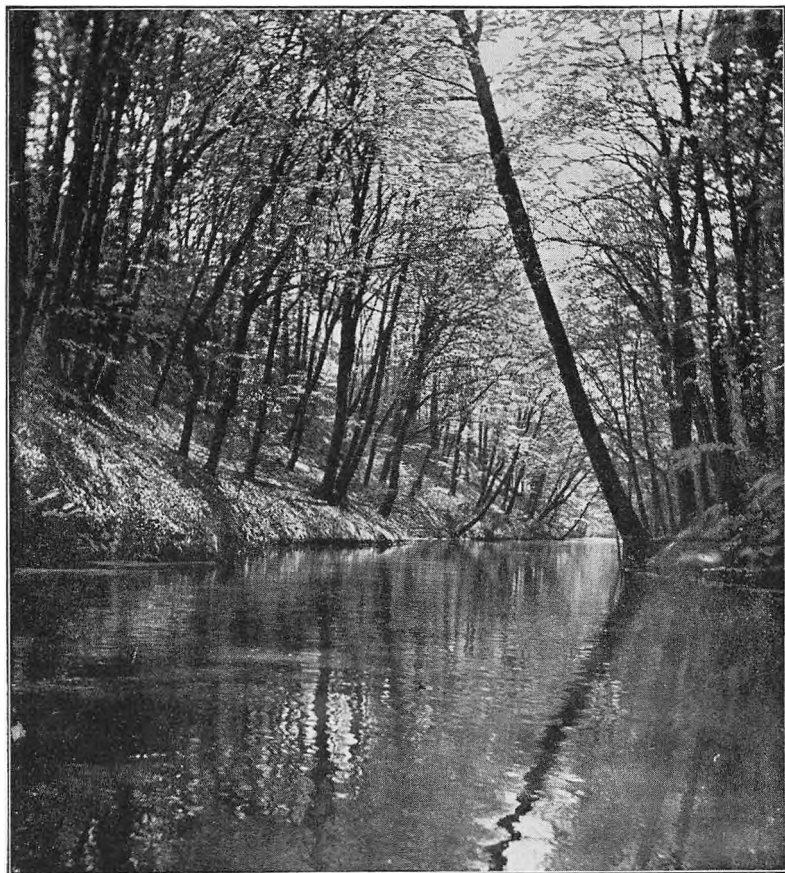
Arresødal til Grønnæsse, beplantedes med Elme-, Aske-, Elle- og Piletræer; „men Strandvandet ved Hanehoved Bakke oversvømmede ofte Vejen, Kvæget brød paa Træerne, og onde Mennesker overbrækkede, løsrykkede og mishandlede Træerne paa andre Maader, saa endskønt der stedse blev sat andre i Stedet, kunde det dog lidet hjælpe at bringe en blomstrende Allé til Veje“. Rester af Classens Alléer ses endnu flere Steder.

Samtidig med, at Classen plantede, hegnede han. Ved Fjorden, i Auderød Skov og omkring i Sædemarkerne lod han hente Kampesten til Indhegning af Arresødal og Grønnæsse. Arbejdet udførtes om Vinteren i stærk Frost og Sne, naar Kørselen var let over Land og Vand.

Ogsaa paa det nuværende Frederiksværk hegnedes og plantedes der. Der blev i alt opsat ikke mindre end 15000 Alen Volde med Grøfter paa begge Sider. P. Falster skriver: „Paa Voldene plantedes 55055 Stkr. Hassel- og Tjørneplanter samt nedlagdes paa bemeldte Volde imellem Planterne 8 Skpr. Rønnebær, 2 Skpr. Hyldebær, 4 Skpr. Hvidtjørnefrø, 3 Skpr. Hybentjørnefrø, 13 Skpr. Ellefrø og 2 Skpr. Bøgefrø, og ved Ledene blev der opsat 50 Favne Stengærder; men da der paa de fleste Steder er Højlande, tør Sandjord, og Volden staar saa meget højere over Jordfladen, saa blev der ikkun faa i Vækst, og dog meget langsom. Volden kunde ikke holde Vædsken ved lige, som Rødderne behøvede, men (som) sank ned i Jordfladens fastere Bund uden at tildele Rødderne synderlig eller nødtørftig Vædske. Da disse var udgaaede, blev de vel besatte med andre levende Planter i Stedet, dog uden Fremvækst.“

Hele Krudtværkets Areal beplantedes med forskellige Træsarter, dels for at bryde Vindens Magt og dæmpe Sandflugten, dels for at hindre, at Eksplosioner fremkaldte Ødelæggelser over et større Omraade.

Partiet mellem Fabrikken og Krudtværket var oprindelig en Slags Park, beplantet paa en egen Maade. Det begrænses paa de 3 Sider af Kanalerne, paa den 4. af Fjorden, og langs alle 4 Sider plantedes flere Rækker Træer. Af disse er Plantningerne langs

KANALEN, SET FRA ARRESØDAL

Fjorden ganske forsvundne. Den firkantede Plads i Midten var igen delt i 8 Dele, idet der var plantet flere Rækker Træer i et Bælte paa langs, et paa tværs og to, der gik fra Hjørne til Hjørne og dannede et Kryds. Denne Plan over Anlægget markeres endnu af Valseværksgade og den i Flugt med denne løbende Allé ud mod Fjorden, Valseværksstræde og den gamle Kastanieallé i Flugt dermed i Valseværkets (nu „Skjoldborgs“) Have, de gamle Træ-

rækker Vest for Haven og den i skraa Retning løbende Jordvold ved Anlægget for Enden af Strandgade.

Efterhaanden som der paa Værket blev afstukket Gader, beplantedes ogsaa disse, og ved de opførte Bygninger blev der anlagt Haver ligeledes med Plantninger. Et Træ, der synes at have spillet en fremtrædende Rolle i Datidens Haver, og som endnu findes hist og her, er Valnøddetræet. Ved Arresødal fandtes mange Valnøddetræer. Det berettes saaledes, at der under en haard Vinter omkring ved Aaret 1770 bortfrøs henimod 120 Valnøddetræer, der stod dels paa Gaarden, dels i en Allé i Haven.

At dømme efter, hvad der er tilbage af Classens Plantninger, synes han i øvrigt særlig at have lagt Vind paa Elm og Ask. Muligvis skal man dog ikke udlede andet af disse Levningers Bevarelse, end at Elm og Ask har haft størst Modstandskraft saavel mod Klimaet og den magre Grund som mod Tidens Tand.

Under Classen opstaar i alt væsentligt den *Grundplan* af Frederiksværk, vi nu kender. Dog manglede Skolegade, Classensgade, K. A. Larssensgade, Hermansgade og Sidegaderne mod Syd. Vejen fra Løvdal førte fra Foden af Sygehusbakken i lige Linie ud mod Fjorden; Retningen ses tydeligt endnu. Det nederste Stykke af Vejen kaldtes „Prambrovejen“, det øverste Stykke kaldtes „Den gamle Vej“; Jernbanegade er nu en Del af denne Vej. „Gethusgade“ har Navn af Støberbygningen, „Gethuset“ (Højtysk: giessen, Plattysk: gjeten betyder gyde eller støbe). Fra Foden af Sygehusbakken førte ogsaa en Vej i lige Linie ind paa Fabrikken; den gik altsaa ind mellem Portnerboligen og det gamle Sprøjtehus, hvor allerede Peyrembert havde anbragt Fabrikens Indgang; den kaldtes i Modsætning til den gamle Vej „Den ny Vej“. „Granalléen“ førte op til Inspektørens Have, der laa Øst for Torvet; den gik mellem Skolegade og Torvet parallelt med disse, men er for længe siden forsvunden; den var beplantet med Gran. Her var om Søndagen Samlingssted for Værkets Beboere, naturligvis kun i Sommertiden. Det lokale Musikkorps musicerede. Det hedder herom: „Da Hs. Excellence fandt megen Glæde i at se muntre Ansigter og Enighed uden Kiv og Trætte, saa tillod han Ungdommen adskillige

Lystigheder. Han lod ogsaa til Ungdommens Undervisning i Musikken en Hoboist fra det i Aaret 1788 her liggende Riberske Regiment ved Navn Rembde antage og lønne; ved ham er en Del oplærte i Valdhorn, Klarinet, Violin, Fløjte og Violoncel. Dette, endskønt ikke bragt til Fuldkommenhed, er dem dog til Nytte og Fornøjelse.“ Til Forstaaelse heraf tjener, at Classen selv var meget musikalsk og ogsaa var ud af en særlig musikalsk Familie; hans Bedstefader var Organist i Sønderborg, hans Fader i Kristiania, og hans Farbroder i Kongsberg.

De nuværende *Broer* eksisterede ikke i Classens Tid. I Stedet for Classens Bro fandtes en Bro, der laa noget østligere (ud for Sandskaarsvejen). Det var en Overkørsels- og Gangbro, som var bygget 1764. Den laa lavt, næppe 2 Alen over Vandets Overflade; men midt paa Broen var der 2 Faldflager, som ved Hjælp af Vindmaskiner paa Siderne af Broen kunde trækkes op, saa at et lille Fartøj med Mast og Sejl uden Hindring kunde passere igennem. Af denne Indretning fik Broen Navnet Vindebroen. Da den forfaldt, blev der bygget en Buebro.

Vejen, der førte til Broen, delte Arsenalpladsen i 2 Dele. Fra Broen fortsattes Vejen bag om den østlige Husrække i Nørregade. Denne Del af Vejen bestod under Navn af „Skidenstræde“ mange Aar efter, at Classens Bro var blevet opført, og Nørregade havde faaet sin nuværende Beliggenhed. De nævnte Huse havde derfor Façade mod Øst. (Se Prospekt af Frederiksværk).

Fabrikken var ikke indhegnet i hine Tider, og der førte Alléer igennem baade fra Øst til Vest og fra Nord til Syd.

En væsentlig Del af *Virksomheden* foregik naturligvis paa det, som man nu forstaar ved selve *Fabrikken*, hvor der bl. a. fabrikredes Kanoner, Morterer, Kugler og andet Støbegods. Men i øvrigt maa det erindres, at det hele Etablissement med alle dets Bygninger, ogsaa uden for den egentlige Fabrik, var en eneste stor Virksomhed, hvis Fabrikaters Tilvirkning maaske i mange Tilfælde begyndte f. Eks. i Støberiet for saa at ende i et af Værkstederne uden for den nuværende Fabrik. Det kan dog siges, at

en stor Del af Virksomheden tilsigtede Leverancer til Hær og Flaade, og at disses større eller mindre Forbrug af Krigsfornödenheder var i høj Grad bestemmende for Frederiksværks Trivsel.

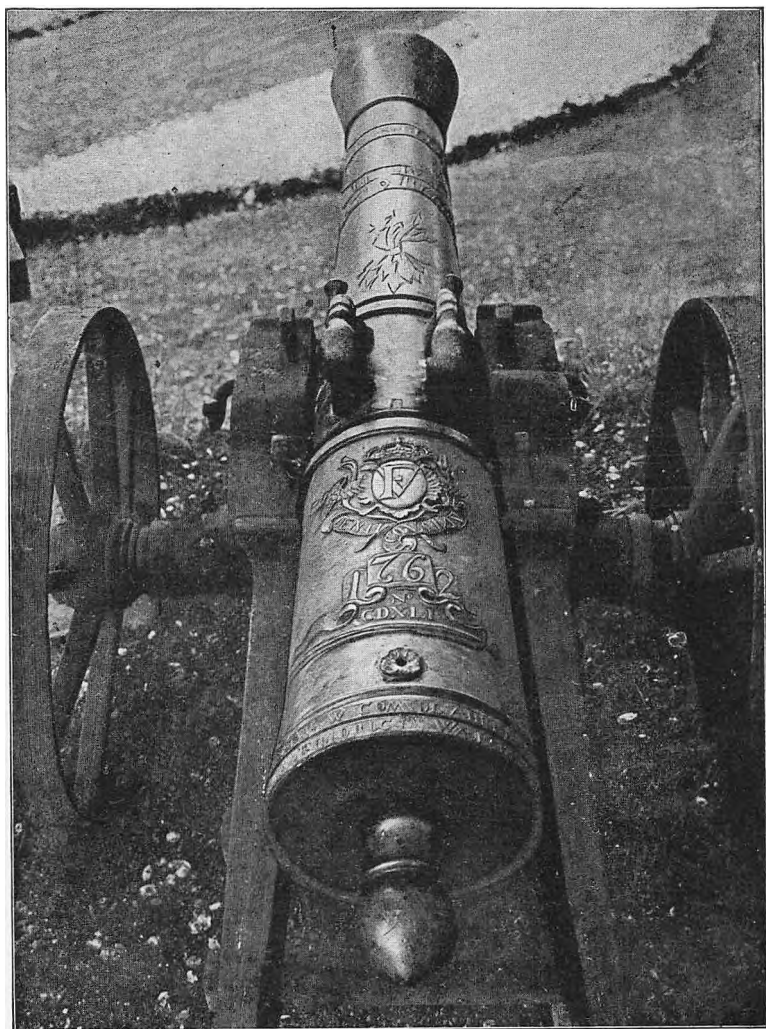
Det kan her omtales, at Danmark i hine Tider, ligesom andre søfarende Nationer, hos Sørøverstaten Algier maatte købe sig frit Lejde for sine Handelsskibe ved Leverancer af forskellig Art. Disse „algierske Presenter“, der bestod af alle Slags Krigsfornödenheder, var gode Leverancer for General Classen.

Hvor omfattende i øvrigt Virksomheden var, og i hvilken Grad Værket var vokset i Omfang, faar man en Forestilling om ved at gennemgaa de enkelte Huse paa Værket og de til disse knyttede Virksomheder. Herom faas indgaaende Oplysninger gennem Wincklers tidligere omtalte Kort med tilhørende Beskrivelse. De hidsættes her, paa enkelte Punkter supplerede med, hvad Falster beretter, og hvad der endnu lever i mundtlig Tradition.

Nr. 1, 2 og 3, *Gethusets* Bygning med tvende Fløje, i alt 264 Alens Strækning og i Bredden 26 Alen, har 10 store og 2 smaa Smelteovne med dertil hørende Damgruber og Opfordringsmaskiner, adskillige mindre Smelteovne etc., Reverberovne¹, der drives ved Stenkul for at støbe Bomber, Jernkugler saavel som Jernkanoner, og tvende Smedeesser, et Værksted for Rød- og Gulstøberarbejde² samt et Magasin for de til alle Slags Kanon-, Klokke- og de til andre Støbninger behøvende Metaller. I dette Støberi kan støbes maanedlig 100 á 125 Stkr. Kanoner og Mørsere af adskillige Kalibre foruden Klokker og andet Metalarbejde, Kugler, Bomber, Kammerjernovne, Jerngryder, Jernluger, Kedler etc.

Nr. 4, *Hammer- og Ankerværk*, 32 Alen langt, har 5 store Smedeesser, hvoraf tvende er indrettede til at drives med Vand, 1 stor Smedeesse, 1 Drejemaskine, 1 Stampe- og Sigteværk, der drives ved Vandkraft, 1 Klejnsmedeværksted, tvende store Vandhamre til Brug for Anker- og Geværfabrikker, tvende mindre do. til Brug for at udplatte og udhamre Kobber og Jern samt til at smede Jernkugler, Geværløb, Flintelaase, Kortgeværer og alle Slags Krigs-

¹ Flammeovne. ² Metalstøbning. Mængden af det iblandede Kobber bestemmer Metallets Fårve.

METALKANON FRA FREDERIKSVÆRK I CORSELITZE HAVE

armaturer saavel som Tøjsmede- og andet Arbejde af rundt og fladt Jern til Flaadens og Landmagtens Fornødenhed.

Nr. 5, *Kanondrejeværket*, 50 Alen langt, har tvende store og 5 smaa Drejemaskiner samt 1 Kugleslibemaskine saavel som et Puk- og Vadskeværk til at rense Kredz- og urene Metaller¹.

Nr. 6, *Kanonboreværket*, 30 Alen langt og i Bredden 22 Alen i fortløbende Strækning med Hammer- og Drejeværket.

Nr. 7, *Hovedslusen*, opført af hugne Kvadersten med dobbelte Sluseporte.

Nr. 8 og 9, *Korn-, Gryn- og Melsigtemølle*, 28 Alen langt og i Bredden 10 Alen, med 4 Møllegange.

Nr. 10, *Slibe- og Poleremaskiner*, 20 Alen langt og i Bredden 10 Alen, til at slibe Kortgevær-, Flinteløb, Bajonetter, Klinger, Ladestokke og adskilligt andet Jern- og Staalarbejde, saavel som til at slibe alle Slags ædle og uædle Stene.

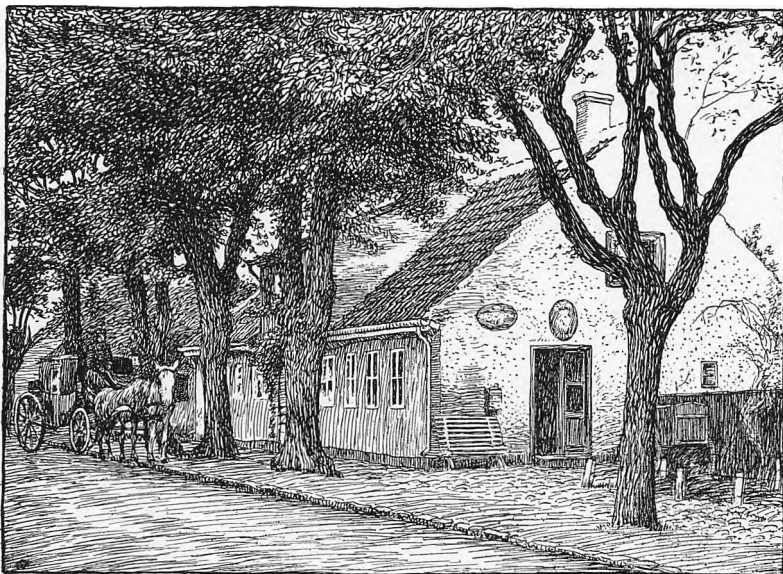
Den Slibemester, *Johannes Wildt*, der havde forestaaet Arresødal Slibemøllé, var afgaaet med Pension og boede i Brederød. Han fik anvist Bolig i „Kunsthuset“ (Nr. 21), og der blev slebet og poleret en Del Gaffelskafter, Daaser, Stokkeknapper af Agat, Jaspis og Krystal. Hans Søn, *Christian Wildt*, fortsatte Arbejdet, da Faderen rejste Aaret efter, og udførte Arbejdet ved Afslibningen af forskellige Jernarbejder. Senere blev han Skytte og „Skovvarter“, først her, siden paa Falster. Sliberiet forandredes til Metalsliberi, da Agatsliberiet ikke fandtes at være til nogen Nytte. Der blev bl. a. forfærdiget 3000 Stkr. Korsgeværer — skal formodentlig være korte Geværer (af kurz: kort) — til de danske, norske og holstenske Infanteriregimenter.

I Aaret 1766 havde Classen fra Solingen forskrevet en Kaarde-, Pallask- og Sabelsmed eller Sværdfejer ved Navn *Engel*. Denne begyndte at smede, slibe og polere adskillige Sorter Sabel-, Pallask- og Kaardeklinger. Han fik de fornødne Materialier udleveret, ligesom Værktøj, Medhjælpere og Indretninger i Drejeværket stille-

¹ Kredzmetaller er øjensynlig en plattysk Form for det tyske „die Krätze“, d. e. Affald fra Metaller. Dette er at forstå saaledes, at det, der skummes af det smeltede Metal, senere knuses i Mortere eller Jernkasser og vadskes, hvorefter Metallet paa ny anvendes til Støbning.

des til hans Disposition; men det var ham ikke muligt at faa Klingerne bøjelige; saa snart man bøjede dem, blev de staaende i den bøjede Stilling uden at springe tilbage. Engel kom da bort fra Værket.

I Aaret 1791 blev der forfærdiget nogle Prøver Spydstager eller Spær til Bosniakeskadronerne; det førte dog ikke til nogen Leverance. Samme Aar forfærdigedes en Del Bajonetter med Klin-

DET GAMLE POSTHUS I STRANDGADE
Wincklers Kort Nr. 15.
Tegning af Kr. Kongstad.

ger af Staal og Døllen af Jern. Men disse Klinger led af samme Skavank som Engels Sabelklinger; de kunde ikke rette sig, naar de bøjedes. De anstillede Forsøg førte derfor ikke til noget.

Nr. 11 a, b, c, d, *Save- og Høvlemaskine*, 76 Alen langt og i Bredden 12 Alen, for Tømmer og Bræder af alle Slags Dimensioner, et Boreværk til Geværløb, Møllebyggerværksted saavel som en Valkemølle samt Stampemølle til Klæde og Læder.

Bygningen laa tværs over Goldvandsafløbet.

Nr. 12 og 13, *Tømmerpladsen*, til Oplag af diverse Sorter Tømmer og Bræder.

Nr. 14, *Tømmermagasinet*, 112 Alen langt, for Tømmermaterialier.

Nr. 15, et Hus, 30 Alen langt, indeholder *Kobbersmedeværksted*.

Nr. 16, et Hus, 30 Alen langt, indeholder *Rebslagerværksted* og *Reberbane*.

Nr. 17, et Hus, 30 Alen langt, indeholder *Blæsebælg-, Beklædnings-, Skomager- samt Skrædderværksted*.

Nr. 18, et Hus, 30 Alen langt, indeholder *Messing- og Skindsigtemagerværksted*.

Nr. 19 e, f, g, et Hus, 30 Alen langt, indeholder *Tegneskole samt Trykkeri for Landkort og Kobberstikker-, Maler- og Glarmesterværksted*. Huset, der var opført til Værtshus, tjente til Bolig for Johan Gotfried Winckler.

Nr. 20, et Hus, 30 Alen langt, indeholder *Modelmagerværksted*, efter at det først havde rummet Kaysers mekaniske Værksted og senere Læse- og Skriveskole. Her blev optisk Instrumentmagerværksted samt Bolig for Instrumentmager Haureberg og efter dennes Død for Bogholder Thodberg, medens der i den østlige Ende blev Snedkerværksted.

Nr. 21 og 22 h, i, k, l, m, „*Kunsthuset*“, 64 Alen langt, deri Læse- og Regneskole samt Værksteder for alle Slags mekaniske Kunstnere og matematiske Instrumentmagere, Bøsemager- og Filhuggerværksted samt Metalproberlaboratorium. Mekanikerne *Kayser* og *Schultz* lavede adskillige mekaniske og matematiske Instrumenter, men overmaade kostbare. De tog sig mere paa, end de kunde udføre, og det meste maatte kasseres. Schultz vilde lave et mekanisk Søur, der skulde kunne gaa en Maaned. Men det blev til et otte Dages Repeter-Stueur, der blev opsat i Artillerikommissionshuset. I 1769 blev den vestlige Del af Huset indrettet til Bolig og Værksted for Bøsemager Nægél, medens den østlige Del indrettedes til Handel med Viktualier og andre Husholdningsartikler og til Læse- og Skriveskole.

Ud mod Allégade fabrikeredes fra 1765 Guld- og Sølvarbejder. Hertil var knyttet *And. Dahlin* og *I. A. Klem* samt dennes 3 Sønner.

Der lavedes Messing- og Bliktekedler og -maskiner, Kaffekander, engelske og franske Armlysestager, Girandoler, Taffelurstativer, Skilderirammer, Messingknapper til Arméén, Sabel- og Kaarde-fæster, Chatol- og Dragkistebeslag, Messingdørbeslag, Kanebjælder, Metalarbejde til Brandsprøjter, Kjoleknapper, Messingsøm til Karet-fadingbetræk, Seletøjsbeslag, Ridsetøjstilbehør, Urskaller m. m. I

STRANDGADE

Til venstre i Forgrunden Møllen, Wincklers Kort Nr. 8—10.

Til højre Kunsthuset, Wincklers Kort Nr. 21.

Tegning af Kr. Kongstad.

1793 blev der lavet Forhudningssøm til Søetaten. Filhuggeri har der ogsaa været; men det flyttedes senere til Nr. 72.

Nr. 23 og 24 n, o, p, *Geværløb-, Nagelsmede-, Tøjsmede- og Beslag-smedeværksteder*, 178 Alen langt, tillige med et *Jernmagasin* 30 Alen; deri findes 11 Smedeesser til Bøssesmede, Nagelsmede, Tøjsmede samt Vogn- og Hestebeslagsmede.

Blandt andet er det Gitterværk, der findes uden om Frederik den Femtes Rytterstatue paa Amalienborg Plads, lavet her. Da

Raavad Fabrik blev nedlagt, kom en Del af det ledige Mandskab hertil. Her blev lavet Skibssøm m. m. til Søetaten; men Nagelmedene i København besværede sig over Indgreb i deres Næringsvej, hvorpaa Leverancen ophørte. Her var ogsaa en Tid Gevær-fabrik, ligesom der forfærdigedes Sprøjter her.

Nr. 25, *Salpeterværk*, 96 Alen langt, den sydlige Del af Hjørnehuset. Det blev delvis brugt som Magasin for gamle Vogne, Slæder, Lavetter m. m. I Aaret 1788 blev Bygningen valgt til Husarstald; men da der i Staldgaarden (Nr. 83) var Plads til 12 Heste, blev den ny Stald ikke straks taget i Brug, og da Kommandoen kom bort, blev Fløjen igen indrettet til Vognmagasin og desuden til Svovlmagasin.

Nr. 26, *Møllebyggerværksted samt Tømmermagasin*, 112 Alen langt. Her blev lavet Vand- og Drivhjul samt andet Møllebyggerarbejde; men dette Værksted flyttedes senere ind paa Krudtværket, hvorpaa Fløjen indrettedes til Magasin for afskallet Ellebrænde, der brugtes til Fremstilling af Trækul til Krudtfabrikationen.

Mellem Nr. 24 og 25, hvor senere Valseværket kom til at ligge, laa en bred *Plads med 4 Rækker Træer*.

Krudtværkskanalen blev gravet i 1757—58 af et militært Kommando under Ledelse af Løjtnant *v. Stricker*¹.

Krudtværket omfattede en Mængde Bygninger (Nr. 27—61). En særlig Afdeling var Salpeterværket (Nr. 54—60). Som Kortet viser, har Krudtværket været omgivet af Plantninger og Volde efter en Plan, som leder Tanken hen paa en Fæstning. Deraf er nu kun lidet tilbage. Dog vil man let paa Kortet finde Plads for Digerne ved „Birkedommerloden“.

Baade paa Krudtværket og uden for dette var en Del Bygninger indrettede som Salpeterjordshytter. Det vil sige, at Husene bestod af et Tag, der hvilede paa Piller. Inde i Huset anbragtes pyramideformige Jorddynger, hvorfra Salpeteret skulde udskilles. Betingelsen, for at dette kan ske, er, at den anvendte Jord er rig paa kvælstofholdige Stoffer, saa at der, naar disse gaar i Forraad-

¹ Til Minde om denne er en i Aaret 1926 ved Krudtværket opført Gangbro bleven kaldt „Strickers Bro“.

nelse, kan dannes Ammoniak, der ved rigelig Tilgang af Luft ilter sig, saa at Salpeteret „blomstrer“ frem. En saadan Jorddyngte kaldes undertiden en „Salpeterseng“. Hvorledes det gik med Salpeterudvindingen i Frederiksværk, vil ses af følgende, der samtidig forklarer, hvorfor Bygningerne gik over til anden Anvendelse.

„Veløvede Salpetersydere blev forskrevne og antagne, og overflødige Haandhjælpere ansatte; fornødne Standtønder og Kar forfærdigedes, og Jord opsøgte paa aabne Steder, hvor den kunde findes, stedse udludes, og den gennem Jorden udtrukne Lud blive kogt og raffineret. Der udkom Tid efter anden en Del Salpeter; men Bekostningen derpaa, naar det nøje udregnedes, oversteg langt det udkomnes Værdi. At gøre den Indretning, som var brugelig i Sverrig, hvor Salpetersyderne har Tilladelse til at opbryde Fæstalde, Gulve og andre Steder, hvor de formoder at finde Salpetervækst, dette vilde Hans Excellence ikke søge udvirket, da det efter hans Mening blev til Ulejlighed og Tidsspilde for Beboerne og ofte ligeledes til Skade. Den ellers her omkring befindende Jordart for Salpetersamling var ikke tilstrækkelig for, hvad der til det aarlig destinerede Krudtkvantums Forfærdigelse behøvedes, og da Prisen paa de Tider var lettere paa Salpeter end siden, saa ophørte Salpeterjordsudludningen for det meste; ikkun imellem gjordes Prøver, hvorvidt den opsatte Jord havde forbedret sig. De nu i 1793 bestaaende Salpeterjordspyramider eller -senge giver Erintring om samme Anlægs Hensigter. Hvis al Jord fandtes saa rig som de paa Krudtværket værende Pyramider, blev det en vigtig Sag at lægge Vind paa Salpetertilvirkningen.“

At Forsøgene faldt uheldigt ud, kan man ikke undres over, naar man hører, at man bl. a. gjorde Forsøg med Formeleret, der var opsamlet ved Støbningen af Metalkanoner.

Efter alt, hvad der foreligger, var det Krudt, der fremstilledes i Frederiksværk, afudmærket Kvalitet, et Ry, det har bevaret gennem Tiderne. Har der været nogen Famlen med Hensyn til Salpeterudvindingen, synes man at have haft et sikkert Greb paa Behandlingen af de Ingredienser, hvoraf Krudtet fremstilledes.

Fra Krudtværkets første Tid er bevaret omstaaende Instruks.

Erindring

af den 3die Post af Instructionen for Forsigtighed ved al Krud-
Behandling. Dateret den 2den Julii 1776.

Enhver, som er ved Arbeide i eller uden for Krud-Taarnene, bør forrette sin Gerning med saadan ærbødig Stilhed, som det sømmer sig paa et Sted, hvor (ifald den allerhøieste Gud ikke selv i Naade holder sin Haand over Arbeidet) den mindste Uforsigtighed ikke allene kan forvolde alle Tilstædeværende Livs Forliis, men endog saavel dette Sted, som de Omliggende i et Øieblik kan forvandles til en Steenhob. Formanes derfor at iagttage al mueligste Varsomhed og Forsigtighed ved Krudets Behandling, nøie efterlevende alt hvad til den Hensigt befales og erindres. Forbydes tillige alle og enhver paa det skarpeste og alvorligste, hvad enten de ere ved Krudets Behandling eller dets Transport, enten af Fortredelighed under Arbeidet, og endnu langt mere af Letsindighed, at lade udgaae af deres Mund nogen Eeder og Bander, eller nogen letsindig eller liderlig Snak, hvorved den Allerhøiestes Navn bliver vanæret og fortørnet, da saadanne, som deri befindes at have været overhørig og forbrudt sig, uden nogen Overbæren eller Undskyldning strax skal afgaae fra sit Arbeide, og overleveres Skildvagten til Forvaring indtil Arbeidet er forbi, hvornæst de i Arrest hensættes, for efter Rettens Kendelse at lide Dom for sin Forbydelse.

Nr. 27, *Slusen* for Krudtmøllernes Vandledning i Nye Kanal har tvende Sluseporte. Fra Hammerværket Nr. 4 er gravet en ny Kanal, 40 Alen bred, 7 Alen dyb og 2900 Alen lang, der taber sit Vand i Stranden, efter at det har sat i Bevægelse 7 store Krudtmaskiner¹.

Nr. 28, *Første Krudtmaskine*, 20 Alen langt, har 51 Metalkrudtstamper og 51 do. Mørsere, i Vægt 8767 Pd. Metal.

Nr. 29, *Anden Krudtmaskine*, 16 Alen langt, har 44 Metalkrudtmørsere og 44 do. Stamper, i Vægt 7292 Pd. Metal.

Nr. 30, *Tredie Krudtmaskine*, 19¹/₂ Alen langt, har 48 Metalkrudtstamper og 48 do. Mørsere, i Vægt 8767 Pd. Metal.

Nr. 31, *Krudtkørnemaskinen*, 33¹/₂ Alen langt, hvori der findes

¹ Denne Kanal, der paa sit sidste Stykke falder sammen med Arnakke Aa, er efter Halsnæsbanens Anlæg og efter en Landvæsenskommissions Kendelse i Aaret 1922 ved en ny Kanal sat i Forbindelse med Afløbet fra Arresø,

5 Metalmørsere og 5 do. Stamper, i Vægt 570 Pd. Metal, 7 Krudtpolermaskiner samt 60 Kørnesigter af Messing og Pergament.

Nr. 32, Femte *Krudtmaskine*, 16 Al. langt, har 52 Metalkrudtstamper og 52 do. Mørsere, i Vægt 8610 Pd. Metal.

Nr. 33, Sjette *Krudtmaskine*, 21 Alen langt, har 54 Metalkrudtmørsere og 54 do. Stamper i Vægt 8947 Pd. Metal.

Nr. 34, Syvende *Krudtvalsemaskine*.

Paa disse 6 Krudtstampemaskiner, naar Krudtet arbejdes efter den Maade, der bruges ved franske og tyske Krudtstampeværker, ligesom Arbejdsmetoden beskrives i Belidors¹ archit. Hydraulique, nemlig at 20 Pd. Krudt sættes under hver Stampe i 24 Timer, kunde aarlig eller i 365 Dage tilvirkes 1854200 til 2000000 Pd. Krudt, alle Slags ulykkelige og uheldige Tildragelser undtagne.

Nr. 35 til 45 incl. indbefatter 11 smaa *Krudtsigtemaskiner*, hvori befindes og drives ved Stangeværker 392 Haar- og Skindsigter. Ved disse Maskiner bespares 400 Menneskers Arbejde.

Nr. 47, Store *Krudtsigtemaskine*, 31 Al. langt, hvori befindes og drives ved Stangeværker 48 Haar- og Skindsigter.

Nr. 46, Et *Værksted* til Krudttønders Reparation.

Nr. 48, Første *Krudttørrehus*, 20 Al. langt.

Nr. 49, *Sigtehus*, hvor tørt Krudt sigtes, 14 Al. langt.

Nr. 50, Tredie *Krudttørrehus*, 20 Al. langt.

Nr. 51, Fjerde *Krudttørrehus*, 38 Al. langt.

Nr. 52, Første Krudtmesters *Vaaningshus*.

Nr. 53, *Vagthus* for dem, der arbejder om Natten ved Krudtværket. Huset ligger der endnu; det er den gamle Borgestue.

Nr. 54 og 55, *Salpeterværket* Nr. 1, 97 Al. langt.

Nr. 56, *Salpeterlaboratorium*, 50 Al. langt. Deri raffineres Salpeter og Svovl i 16 store Kobberkedler, brændes Kul i 6 store Jerngryder, samt indvejes Krudtkompositioner, førend de føres til Krudtmaskinerne. Det ligger endnu som Trækulsbrænderi.

Nr. 57, *Salpeterværket* Nr. 2, 49 Al. langt.

Nr. 58, *Hovedmagasinet*, 60 Al. langt, for Salpeter, Svovl og Kul. Det ligger endnu som Salpetermagasin.

¹ Fransk Hydrauliker og Artillerist.

Nr. 59 og 60, *Salpeterværket* Nr. 3, 75 $\frac{1}{2}$ Al. langt.

Paa hele dette Salpeterværk findes et Forraad af ca. 2000000 Pd. salpeterholdig Jord.

Nr. 61, En *Hytte* til Opbevaring af Brænde og Kul.

Nr. 62, *Kanonskydebane*.

Nr. 63, *Fyrværkerilaboratorium*, 26 $\frac{1}{2}$ Al. langt, samt Materialhus. Dette Hus kaldtes for øvrigt „Nordre Vangehus“.

Omkring ved Aaret 1765 lod Classen en Voksløstøber og Voksbleger *Kofod* komme fra København. Han fik Ordre til i „Nordre Vangehus“ at indrette et Blegeri og Støberi, hvilket senere flyttedes til Lysthuset „Sophiendal“. Fabrikationen af Vokslys varede kun 1 Aar; saa rejste Kofod til København. En Lærling af ham fortsatte heldigt, men blev sat til Jernstøberiet og rejste da ligeledes. Da Fyrværkerilaboratoriet nedlagdes, indrettedes Huset til Bolig for 2 Familier. Her har bl. a. Værkets Kusk boet, efter hvem det er kaldt „Kuskehuset“.

Nr. 64, *Krudttaarn* Nr. 4, 50 Al. langt, hvori bevares 120000 à 150000 Pd. Krudt. Findes ikke mere. Vejen, der ud for Nyhusgade gaar op langs Skovgærdet, har ført op til det.

Nr. 65, Et *Krudttaarn*, 8 Al. langt, opført af Peyrembert paa Pottemagerbakken.

Nr. 66, *Klokken* ved nævnte Taarn, brugt under Peyrembert til at tilkalde Arbejderne med.

Nr. 67, *Anden Krudtmesters* og *Folkevaaningshus*, 50 Al. langt. I 1788 blev der Værksted for Pergamentberedning og Sigtemageri. Sigtemager *J. F. Holtzweisick* lavede Skindsigter til Krudtværket, gjorde ogsaa Forsøg med Messingsigter og lavede selv en Væv til at fremstille dem paa, men Forsøget faldt ikke heldigt ud.

Nr. 68, Et Hus, 30 Al. langt, til *Hattemagerværksted*, hvor tillige det Haar og Uld, der behøves til Kanonformninger, beredes. Der lavedes Hatte, Huer og allunerede Lammeskind. Da der imidlertid ikke kunde skaffes Afsætning, flyttede de to Hattemagere bort. Den ene, *Johannes Viberg*, slog sig ned i Frederiksborg og blev boende der, den anden, der hed *Jacob Møller*, boede ogsaa en Tid i Frederiksborg, men flyttede for sin Datters Uddannelses Skyld

GAMLE BORGESTUE
Wincklers Kort Nr. 53.
Tegning af Kr. Kongstad.

til København. Hun var den i sin Tid bekendte Skuespillerinde Jfr. Møller, senere kendt under Navnet Mad. Berthelsen. I 1786 blev Huset indrettet til Kobbersmedeværksted og til Bolig for nogle Familier.

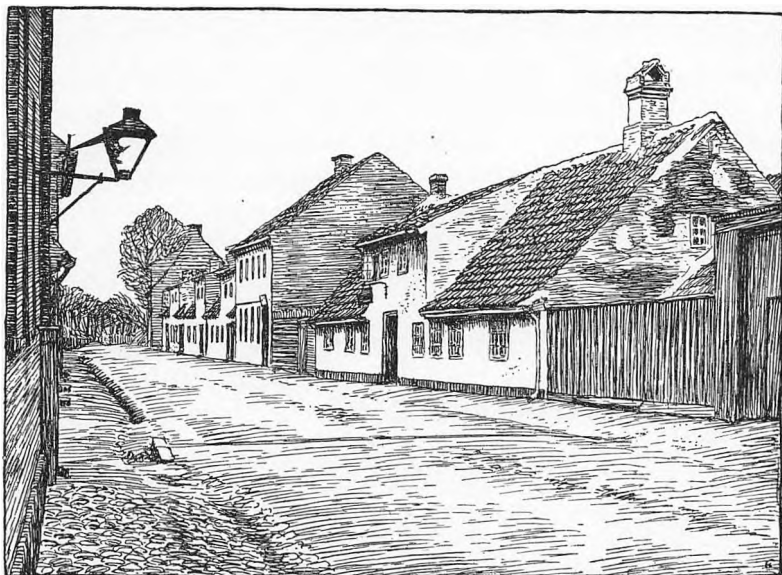
Nr. 69, Et Hus, 40 Al. langt, hvori er *Smeltedigelfabrik*; senere Bolig for nogle af Værkets Arbejdere. I 1772, da der kom et Grenaderkommando til Værket, blev der indrettet Barakker til disse i Bygningen. Senere blev der Læderbereder-, Skindsigtemager-, Sadelmager- og Bælgemagerværksteder samt Bolig for nogle Familier.

Nr. 70, *Fajanceovn- og Urnefabrik*, 64 Al. langt. Sammesteds beredes alle Slags Mursten og Materier, hvoraf Metal- og Jernsmelteovne opbygges.

Denne Del af Hjørnebygningen laa ud mod den nuværende Kirkeplads. Her blev i Aaret 1764 indrettet Fajanceovn-, Pottemager- og Digelfabrik. „Herudi,“ som det hedder i den gamle Beskrivelse, „blev tvende Brændeovne opførte, samt Værksteder og fornødne Værktøjer istandbragte; en Del Rødler blev anskaffet, og ellers alle behøvende Rekvisitter bekostede, saasom det allerede havde lovet sig god Fremgang. Der blev antaget 2 Mestere, en Franskmand ved Navn *de Williers* og en Schweizer ved Navn *Kypfer*, som tillige med deres Medhjælpere forfærdigede en Del Vaser, Buster og Kakler til Kakkellovne. Af Vaserne og Busterne blev dog meget faa brugbare efter Brændingen; dels var de sammentrykkede, sprungne og sønderslagne, dels ej helt brændte. Naar nu de Williers tog dem ud af Ovnene og ikkun fandt en liden Fejl paa dem, sønder slog han dem uden Naade, baade gode og mislykkede. Dette drev han adskillige Gange, hvorpaa man ved god Advarsel erindrede ham om at gøre sig Flid til bedre Lykke i Arbejdet. Men han, som var et ungt, vildt og overgivent Menneske, ivredes over denne sindige Paamindelse, blev værre og gjorde større Tab og Skade, hvorover Hs. Excellence saa sig nødsaget til at give ham en alvorlig Irettesættelse, som intet frugtede anderledes, end at han offentlig beviste sig uanstændig mod Hs. Excellence, der da nødtes til, efter omtrent 1 Aars Forløb, hvorved han havde været Aarsag til, at en anelig Sum Penge forbrugtes, at give ham sin Afsked og skaffe ham til København.“

Den anden Mester, Kypfer, skulde nu forestaa Arbejdet. Der formedes, glaseredes og brændtes en Del Kakler til Kakkellovne, hvoraf en Del blev opsatte i forskellige Bygninger. Ovnene tog

imidlertid for meget Brændsel og var dyrere end Jernovne, hvorfor Forsøget indstilledes. Saa fabrikeredes der glaserede Tagsten. Leret dertil blev taget i Bjørnehoved Bakke; men der var for meget Sand og Grus deri, og da det først skulde afslemmes i en Kasse, blev Stenene dobbelt saa dyre som hollandske Tagsten, og saa blev ogsaa det opgivet.

HATTEMAGERHUSET
 Wincklers Kort Nr. 68, og to Huse længere til venstre Nr. 67.
 Tegning af Kr. Kongstad.

Kypfer fik da Tilladelse til for egen Regning at drive Pottemageri; men han og hans Kone begik den Uforsigtighed, at de om Vinteren i stærk Kulde lagde sig til at sove i det samme Rum, som de havde opvarmet for deri at tørre de frisklavede Potter. Af den Fugtighed, der stedse stod i Værelset, blev de begge „saa kontrakte i Arme og Hænder, at de ikke formaaede at bringe Maden til Munden“. En af Værkets Lærlinge, Jens Jensen Næstved, havde som Haandlanger faet saa megen Indsigt, at han kunde

forestaa Pottemageriet paa egen Haand. Men efter et Par Aars Forløb rejste han til Frederiksborg og fortsatte der.

Nr. 71, Et Hus, 30 Al. langt, *Soldaterbarakke*. I Huset, som ligger der endnu, var der først Beboelse og Værksted for Kobberstikkeri, derefter Værtshus, og først da blev der Barakke. Krudt- og Kanonprøvekommissær *S. F. Hl. Major v. Gamst* boede der i 1793.

Nr. 72, Et Hus, 30 Al. langt, *Værksted for Billedhuggere og Sadelmagere*. Siden blev der *Skrive- og Regneskole* samt Bolig for Værkets Kirurg og endelig *Instrument- og Armaturværksted*. Deri er foruden en Del Ammunitionssorter og andre Instrumentsmedearbejder forfærdiget en mekanisk Sprøjte med Drev, som efter Fuldførelsen ikke fandtes at gøre halvt saa megen Nytte som de ellers brugte Brandsprøjter, endvidere et Taarnur til Arresødal. Der var begyndt paa et Taarnur til Gethusbygningen; men det blev ikke fuldført, da Classen døde, inden det naaede saa vidt.

Nr. 73, *Lavetmager-, Hjulmands- og Snedkerværksted*, 84 Alen langt. I Aaret 1763 blev der antaget 3 Hjul- og Stelmagere og 2 Billedhuggere til at lave Kareter, Chaiser og andre Vogne. Da de havde lavet en Del, blev de 4 afskedigede, og man beholdt kun 1, der skulde vedligeholde Materialvognene. I Aaret 1790 blev Bødkerværkstedet flyttet fra Nr. 85 hertil.

Nr. 74, *Vindebro* over Gamle Kanal, der formodentlig kaldes saaledes til Adskillelse fra den nyere Krudtværkskanal.

Nr. 75 og 76, *Vagthuset* med en *Klokke*.

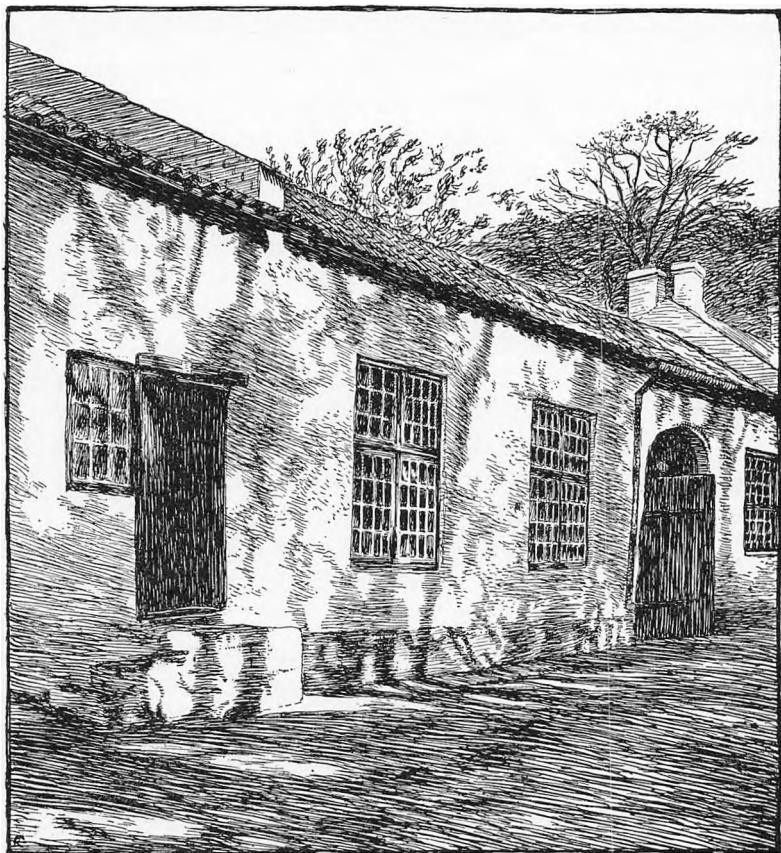
Nr. 77, *Arresthuset*.

Saavel Vagthuset 76 — nu det gamle Sprøjtehus — som Arresthuset 77, hvor nu Portnerboligen ligger, var som tidligere omtalt opførte af Peyrembert. Vagthuset var Opholdsrum for det Mandskab, der arbejdede om Natten.

Nr. 78 og 79, *Artilleripark*.

I Artilleriparken fandtes ifølge den mundtlige Overlevering i Nærheden af Vagten et Instrument, der ikke bør lades uomtalt; det var Træhesten. Classen var næppe blid over for sine Bønder, og Træhesten har sikkert staaet paa sin Plads for mere end et Syns Skyld. Der gaar et Sagn om, at en Mand fra Torup engang havde

forset sig og var kommen op paa Træhesten. Mens han sidder der bagbunden og med Klodser ved Fødderne, stiller en af hans Uvenner sig op og staar og betragter ham. „Du kunde gerne lade

DET GAMLE BØDKERVÆRKSTED VED MARKEDSPLADSEN
Wincklers Kort Nr. 73.
Tegning af Kr. Kongstad.

mig være i Fred og gaa din Vej, Bo!“ siger Synderen. „Hvis du ikke kan taale, jeg ser paa dig, kan du jo ride om i en anden Gade!“ lød Svaret, bekræftende det gamle Ord om Spot og Skade.

Nr. 80, *Betalingshuset*, 36 Al. langt. Der er nu Direktørbolig. Huset er rimeligvis ombygget kort efter Classens Tid.

Nr. 81, Et *Vaaningshus* for Kanonboremesteren og de ved Boreværket arbejdende. Boremesteren hed *Juncker*. Huset laa, hvor nu Frederiksværk Sparekasse ligger.

Nr. 82, *Kroen*. Ifølge en gammel Tradition har der været Silkevæveri, hvor nu Hotel „Frederiksværk“ ligger. Der er vævet Sigtebunde, og umuligt er det ikke, at der er forsøgt med Silke. I hvert Fald var det en Silkevæver, der forestod Vævningen. Han hed *Heinemann* og kom i Aaret 1761 til Værket for at væve Messing- og Hestehaarssigetøj. Da Tøjet blev for dyrt, vilde Classen give ham Akkord (8—16 Skilling mindre, end københavnsk Pris var, og dertil Husly og Brændsel). Men Væveren forlangte en aarlig Gage af 300 Rdlr., „saa vilde han være lige saa flittig som paa Akkord og være til Tjeneste med, hvad han kunde“. Da Classen fremdeles holdt paa Akkord, „udlod *Heinemann* sig med uanstændige Ord,“ og Classen gjorde da kort Proces. *Heinemann* fik sin Afsked, og Væveriet hørte op. Allerede i Classens Tid blev der Værtshus.

Nr. 83, *Slagteriet*, 28 Al. langt. Efter at det en Tid havde været brugt til Værtshus, blev det indrettet til Drejeri. Ved den østre Ende opførtes en straatakt Tværbygning til Stald. I 1788 forlængedes denne med en Tilbygning paa 4 Fag og indrettedes til Husarstald med Plads til 12 Heste. Ejendommen hedder den Dag i Dag „Staldgaarden“, et Eksempel paa, hvor længe et Navn kan holde sig, efter at Folk har glemt dets Oprindelse.

Nr. 84, *Bageriet*, 29 Al. langt. Her har været drevet Bageri fra Classens første Dage. Classen havde Privilegium paa at „brygge og bage“ for Værkets Arbejdere, og her har altsaa det privilegerede Bageri været, hvor han bl. a. skal have eksperimenteret med Kartoffelbrød.

Til Fremme af *Kartoffelavl*en, mod hvilken der vel har været den samme Modstand her som andre Steder i Verden, indkaldte Classen en Mand fra Sachsen ved Navn *Junck*, som fik en Gaard til Beboelse og Jordbrugsdrift i Kasse-mose By. Jorderne fik han

Tilladelse at dyrke paa sin Maade. Han synes dog at have været en uheldig Person, der intet udrettede. Falster giver ham nemlig følgende Omtale: „Denne Mand tog sig vel for at forbedre Jorden, plante Træer og Potatoes¹, men ikke med Flid; Bønderne skulde af ham lære Flittighed og omhyggelig Behandling af deres Jorder, paa en lettere Maade; men som han med Kone var vant til at leve mageligt og overflødigt, saa sad han hen i 2 til 3 Aar, og imidlertid fortæredes en Mængde, saavel af Forskud i Penge som af Viktualier, samt vistes Efterladenhed med Gaardens Istandholdelse, endskønt han dertil fik fornødne Materialier; deraf kan da ses, hvad Lærdom Bønderne af denne Mands Undervisning kunde profitere. Vel havde han lovet at omgaas Bønderne, tale med dem, se deres Omgangsmåde ved Jordens Pløjning, og ifald Jorden ikke ret gennearbejdedes, da at vise dem den rette Behandling, lære dem Frugttræers Plantning, Podning og øvrige Omgang med Plantning; alt dette havde været nyttigt og hans Pligt; men hans Tanker var ikke saaledes, han søgte Levemåde og ingen Bryderier eller Arbejde. Da nu Tiden efterhaanden gik, uden at han havde gjort videre end plantet Potatoes til eget Brug, samt og nogle faa Frugttræer i sin Have, tænkte han paa med eet at gøre Regnskabet op for sin Husholdning, og det paa denne Maade: en Dag tog han nemlig Konen med sig og gik uden at tage Afsked stiltiende bort, overladende Hs. Excellence, til Betaling for alle Udgifter, intet andet end skuffelige Løfter.“

Nr. 85, *Bødkerværksted*, 42³/₄ Al. langt, nu Borgerforeningens Stiftelse, efter at den i flere Menneskealdre havde været Borger-skole. Da Bødkerværkstedet allerede i Classens Tid flyttedes til Nr. 73, blev her Magasin for Bødkerarbejde.

Nr. 86, Et *Vaaningshus*, 29 Al. langt, for Getmesteren. Get-(Støbe)mesteren hed *Henrik Hornhaver* og havde tidligere været Gørtler i København. Efter ham kom hans Søn, og Huset fik da en Tilbygning.

Nr. 87, *Barakke* for det paa Frederiksværk vagthavende Kommando, 63 Alen lang. Huset hed paa sine gamle Dage „Brakken“.

¹ Kartofler.

Ifølge den mundtlige Tradition skal Kommandoet en Tid have bestaaet af norske Artillerister.

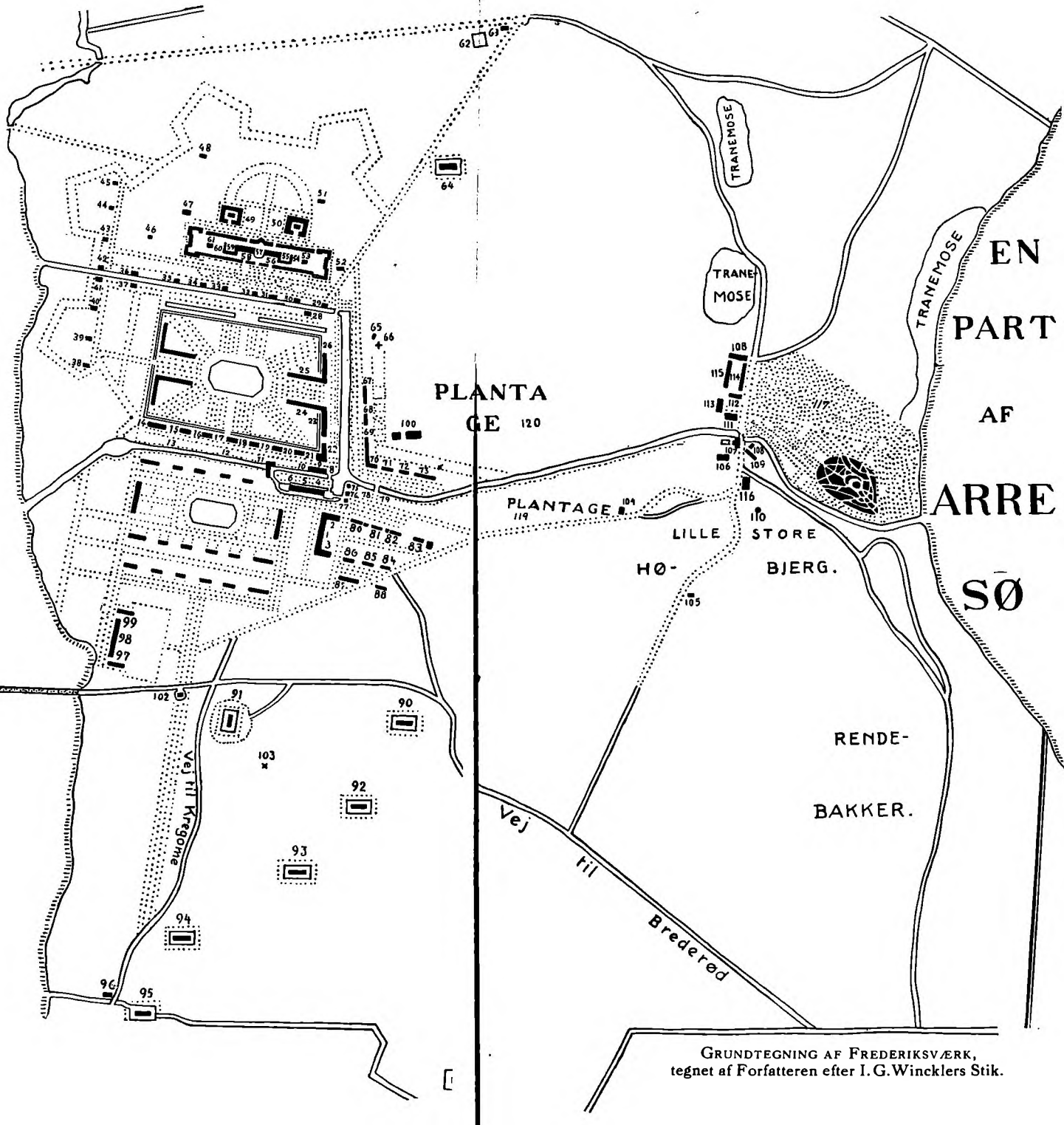
Deres Marketenderske hed Mad. *Schiøtt*. Hun holdt Marktenderi i Værtshuset paa Torvet. I 1804, da det gamle Værtshus maatte vige Pladsen for Hotel „Frederiksværk“, grundlagde hun i Nr. 20 i Strandgade en af de Forretninger, hvori der er samlet størst Formue. Hun fik en Krambodsvend, der hed Thodberg, der blev gift med hendes Datter. En Datter af dem igen blev gift med den bekendte K. A. Larssen. Den Sparsommelighed, der ifølge Traditionen, skal have givet sig saa karakteristiske Udslag paa Spindesiden i denne Familie, kan føres helt tilbage til Mad. *Schiøtt*. Hendes Pige, Gitte, skal have været saa ferm til at udveje Kaffe til Kunderne, at hun, naar det gjordes nødvendigt for at faa Vægten til at balancere, bed en Kaffebønne over og paa den Maade undgik at komme til at give Overvægt. Det er ikke underligt, at Mad. *Schiøtt* med en saadan Hjælp kunde lægge sig noget paa Kistebunden. Hendes Datterdatter efterlod sig henved 2 Millioner, og de K. A. Larssenske Legater er saaledes et smukt Minde om de norske Artilleristers Marketenderske paa Frederiksværk.

Nr. 88, *Lazaret*, 32 Al. langt. Her indrettedes i Aaret 1764 en Voksdugfabrik. Hertil ankom fra København en Mand ved Navn *Weber de Tillingen*, der sagde, at han havde været Løjtnant i den kejserlige Tjeneste, og at han forstod sig paa Voksdugfabrikation. Han arbejdede i lang Tid paa at lave Voksdug; men ingen andre end et Par Haandlangere maatte se paa det. Langt om længe blev han færdig med 2 Stykker Voksdug, hvert paa 5—6 Alen; men de faldt ikke heldigt ud; de var „grove i Lakken, klæbede ved Fingrene, naar man berørte dem, og vilde ikke gennemtørres“. Saa arbejdede han i lang Tid, og imidlertid optog han store Forskud i Penge, som han omsatte i Drikkevarer, saa han ikke kunde holde Klæderne paa Kroppen. Classen tabte da Taalmodigheden; Hr. *Weber de Tillingen* fik Løbepas, og Voksdugfabrikationen blev nedlagt. Derefter blev Huset indrettet til *Lazaret*.

I samme Hus blev i Aaret 1787 oprettet et Damask- og Drejelsvæveri, og der blev antaget en Væver til at bestyre det. Det be-

ROSKILDE

FJORD

GRUNDTEGNING AF FREDERIKSVÆRK, tegnet af Forfatteren efter I. G. Wincklers Stik.

rettes, at han somme Tider syntes ikke at være rigtig i Hovedet. Da det i 1788 trak op til Uroligheder mellem Danmark og Rusland, hidkaldte Classen Militær til Værkernes Beskyttelse, og saa maatte Væveren flytte ud og afgive Plads til Militæret. Derover blev han fortrydelig, tog sin Afsked og rejste bort.

Væveriet i det gamle Lazaret var ikke det første Væveri, der fandtes ved Værket. Der blev under Ledelse af *Johan Gotfried Woltermann* oprettet en Drejels- og Lærredsfabrik paa „Sophiendal“, den gamle Øvre Vandmølle. „Han lod dertil forfærdige nogle Væve, besørgede Hør og Hamp indkøbt, og deraf blev af nogle gamle Enker og Husmandskoner spundet fint og groft Garn. Det var ikke alene Woltermanns Familie, som derved skulde arbejde, men flere fra Godset oplæres. Ingen indfandt sig undtagen Woltermanns Svigersøn Jens Hansen. Da dette ikke lykkedes, lod Hs. Excellence for egen Regning væve en stor Mængde Drejler, Lærreder, Olmerdug m. v., hvorved Woltermanns havde deres Udkomme og Ophold, uden at presse Bondestanden til det, som dens Egensindighed saa stærkt stred imod.“

Nr. 89, *Den store Klokke* ved Krudttaarnet Nr. 1. Paa Norske Bakke var der i Aaret 1764 blevet opsat en Klokkestol og deri ophængt en Klokke, der vejede 2464 Pd. Denne Klokke skulde ringe, et Kvarter før Arbejdstiden begyndte, for at Arbejderne, der boede i de omliggende Landsbyer, hvor der ikke fandtes Taarnure — og Lommeure eller Stueure synes man altsaa ikke at have haft — kunde forføje sig til Arbejdsstedet. Lyden af Klokken kunde ogsaa meget godt høres, især hvor Vinden bar paa. Men da Klokken havde staaet der en Del Aar, var Klokkestolen bleven saa brøstfældig, at en Reparation ikke var tilstrækkelig, men at det var nødvendigt at opbygge den af ny. Dette vilde Classen ikke, men gav Befaling til at bryde den ned og føre Klokken ned paa Artilleriparken ved Vagten, for at den der kunde blive ophængt i en ny Klokkestol til Ringning ved Vagten. Dette skete ikke straks, og imidlertid indvendte man, at det vilde falde for besværligt at ringe, og Classen gav da Befaling til at lade Klokken blive staaende paa Artilleriparken og lade en anden Klokke fra Krudtværket ophænge i Ste-

det for. Den her omtalte store Klokke er den, der senere blev Byklokke i Frederiksværk, og som stod ved Tinghuset, indtil den i 1911 blev Kirkeklokke i Frederiksværk. Den Klokke, der fra Krudtværket blev anbragt ved Vagten, blev senere flyttet til Arresødal. I Stedet for blev der ved Vagten anbragt en anden mindre Klokke (Nr. 66), der fra Pottemagerbakken var bleven brugt til at ringe med ved Arbejdstidens Begyndelse, men hvis Stol ogsaa var bleven brøstfældig. Dette, at man i begge Tilfælde undlader at foretage en Reparation, før det er for sent, falder sammen med, at disse Begivenheder foregaar i den Forfaldsperiode, som Værket til en vis Grad skal være indtrædt i henimod Slutningen af Classens Levetid.

Den store Klokke har i Tidernes Løb været et virksomt Redskab i Tidsinddelingens Tjeneste. Den har muligvis ikke altid lydt til de samme Tider; men naar disse angives til Kl. 5, 6 og 8 om Morgenen, 12 og 1 om Middagen og 4, 6 og 10 om Aftenen, er det dog næppe meget galt. Endelig brugtes den i gammel Tid til at angive Mødetiden for Skolebørnene. Med den mindre Klokke ringedes der Kl. $8\frac{1}{2}$ og $4\frac{1}{2}$.

Oprindelsen til Navnet „*Norske Bakke*“ kan næppe opklares. Bevoksningen kan nok give den et noget norsk Udseende, men den er af nyere Dato; ganske vist skal det være en særlig norsk Form af Skovfyrrer, der pryder dens Top. En anden Forklaring gaar ud paa, at Navnet skal hidrøre fra, at det var de tidligere omtalte norske Artillerister, der ved Hjælp af Klokkerne forkyndte Tiden fra Bakkens Top.

Nr. 90, *Krudttaarn* Nr. 1, 50 Al. langt, hvori bevarer 120000 á 150000 Pd. Krudt.

Nr. 91, *Krudttaarn*, $31\frac{1}{2}$ Al. langt, hvori bevarer 200000 á 300000 Pd. Krudt. Dette Magasin var opbygget af sprængte Kampesten og laa paa Bakken, hvor denne skyder sig længst ned mod Vejen til Bjørnehoved; „men da Classen saa, hvor farlig en saadan fast Bygning og saa nær ved Værket var, naar et ulykkeligt Tilfælde indtraf, blev det forandret til Oplagsplads for raat Salpeter.“

Nr. 92, *Krudttaarn* Nr. 2, 50 Al. langt, hvori bevares 120000 á 150000 Pd. Krudt.

Nr. 93, *Krudttaarn* Nr. 3, 50 Al. langt, hvori bevares 120000 á 150000 Pd. Krudt.

Nr. 94, *Krudttaarn* Nr. 5, 50 Al. langt, hvori bevares 120000 á 150000 Pd. Krudt.

Nr. 95, *Krudttaarn* Nr. 6, 50 Al. langt.

Af disse Krudttaarne er Nr. 91 fjernet for længe siden, og Nr. 94 er brændt og afløst af et Vagthus.

Numrene 90, 92, 93 og 95 betegnes nu som 4, 5, 6 og 8.

Nr. 96, et *Vangehus* for Skovvogterne, er det daværende Køgehus.

Nr. 97 og 99, hvert paa 60 Al. Tvende *Korn- og Materialmagasiner* for differente Sorter Materialier.

Nr. 98, et *Stenkulsmagasin*, 100 Al. langt, samt en indhegnet Tømmerplads. Kulmagasinet brugtes oprindelig til Oplagsplads for de fra England udskibede Kul; men da „Kullene laa usikkert paa det ensomme Sted“ (man stjal dem altsaa), og Skuret forfaldt, blev dette brækket ned, og Kulpladsen flyttedes til Tømmergaarden (Nr. 14).

Nr. 100, *Teglovne og Kalkbrænderi*.

Ved Hanehoved lod Classen omkring ved Aar 1762 opføre en Brændeovn, der kunde rumme 50000 Sten, og til at forestaa Stenstrygning og Brænding antoges en Teglbrænder ved Navn *Christian Kirschbaum*. Hans Arbejde gik imidlertid meget langsomt fra Haanden. Da han havde været der paa andet Aar, havde han kun faaet 2—3 Brændinger færdig. Det værste var, at Stenene ikke kunde modstaa Vejrligets Indvirkning. Regn og Blæst gjorde dem møre, saa de opløstes igen. Da Leret ikke mentes at være Skyld i det daarlige Udfald, fik Teglbrænderen Tilhold om at være mere flittig, hvorhos han skulde arbejde paa Akkord. Da Virkningen heraf blev det modsatte af, hvad der var tilsigtet, idet han blev endnu mere efterladet, fik han sin Afsked.

En Murmester, *Johan Schneider*, paatog sig nu Teglværkets Drift. Det skal nu være gaaet bedre; men Stenene kunde dog i fri Luft stadig ikke taale Indvirkningen af Regn, Blæst og Sol. Det

anvendte Ler var Rødler, og da Resultatet af dettes Anvendelse stadig viste sig saa daarligt, søgte Schneidter efter Blaaler og fandt det ved Prambroen. Det var ganske vist fuldt af Skaller og smaa Flinte- og Kampesten, men gav dog nogenlunde brugelige Sten. Der blev nu paa Classens Befaling opført 2 Teglovne. De laa Øst for Nørregade op mod Skoven og maa ikke forveksles med Pottemageriet ved Kirkepladsen.

Det gamle Teglværk laa for langt fra Haanden. Det var vanskeligt at føre Tilsyn med det fra Værket, og Transporten var besværlig. Desuden viste det sig, at Teglværkets Brændsel benyttes til Snighandel med Bønderne. I de to nye Ovne kunde der brændes 40000 Mursten eller 20—2500 Kubikfod Kalksten.

Teglværket paa Hanehoved stod en Tid ubenyttet. Siden blev det benyttet til Opbevaring af færdærvet Krudt. Omsider blev Ovnen nedrevet. Det Hus, der tidligere havde været benyttet til Bolig for Teglblænderen, blev derefter benyttet til Bolig for Arbejdere paa Værket.

Fra Hvide Klint hentedes i mange Aar Ler til Teglblænding, hvorom Bakkerne endnu bærer tydelige Vidnesbyrd. Paa begge Sider af Prambrovejen ser man, at der er søgt efter Ler ogsaa der. Nogen betydelig Industri blev Teglblændingen i Frederiksværk aldrig, og Stenene blev dyrere end Sten bortefra, hvorfor der kun fremstilledes 2—3 Brændinger om Aaret. Der blev ogsaa gjort Forsøg med Tilvirkning af Tagsten; men det blev ved Forsøgene.

Nr. 101, *En Skibshavn*. Den saakaldte Prambro blev opført i 1756 og var ført 6—700 Alen ud i Fjorden. Den var opført af store Sten og saa bred, at to Vogne kunde køre forbi hinanden paa den. 12—13 Aar senere blev der anbragt et 120 Al. langt Bolværk i sydøstlig Retning, saa at der inden for dette dannedes en Havn. Der indtraf i det Aar en streng Vinter, saa Arbejderne kunde staa paa Isen og ramme Pælene ned. Anlægget naaede imidlertid ikke at blive færdigt. I Marts Maaned, da Arbejdet havde staaet paa i 3 Maaneder, og da der ikke var mere tilbage at gøre, end at det kunde være gjort færdigt paa 3—4 Dage, blev det hele ødelagt. Kl. 11 var Arbejderne gaaede til Middag. Da de

efter 1 $\frac{1}{2}$ Times Forløb vendte tilbage, blæste det stærkt fra Nord-vest, og Vandet stod helt op over Broen. Isen var brudt op og stod en halv Snes Alen op over Brohovedet. Bolværket var fuldstændig skjult af den opskruede Is. Der var intet derved at gøre foreløbig. Da Isen langt om længe var smeltet bort, viste det sig, at Bolværket var saa aldeles ødelagt, at Tømmer og Planker, der var anvendte dertil, ikke duede til andet end Brændsel. Hvad der kunde fjernes deraf, blev fjernet; men en Del Tømmer blev siddende som en Fare for de Skibe, der kom til Broen for at lade eller losse. Noget nyt Bolværk blev ikke opført. Den egentlige Prambro benyttedes fremdeles; men Is og Vand gjorde stedse Skade paa den, rev Stenene løse og skyllede Opfyldningen bort; saa maatte den omsider opgives, og Op- og Udskibning blev henlagt til Aaen, gennem hvilken Varerne prammedes op fra Skibene eller ud til disse. Saa længe der var Vand nok i Arresø, gik dette meget godt; men der kom en Tid, da Afløbet ikke var stærkt nok til at holde Aaen ren. Vestlige og nordvestlige Vinde førte Tang og Sand ind i Aaen til Hindring for Sejladsen, og selv om der rensedes i Sommertiden ved Lavvande, gavnede dette ikke længe. Efteraarsstormene førte nye Mængder af Tang og Sand ind.

I 1788 blev der opført et Bolværk paa Reden, og der anbragtes 3 store Fortøjningspæle, hvoraf Isen dog snart tog de 2, der stod paa Grunden ved Gl. Teglværkshage paa Hanehoved. Det var ogsaa Classens Hensigt at indrette et Skibsværft, hvor Fartøjer kunde kølhales og repareres. Ligeledes paatænkte det at bygge en Havn over ad Osbro til.

Den gamle Prambro faldt efterhaanden helt sammen, og Vand og Is tumlede med de store Sten, hvoraf den var bygget. Nu er den næsten forsvunden, idet Beboerne har været enige om at betragte dens Materiale som herreløst Gods.

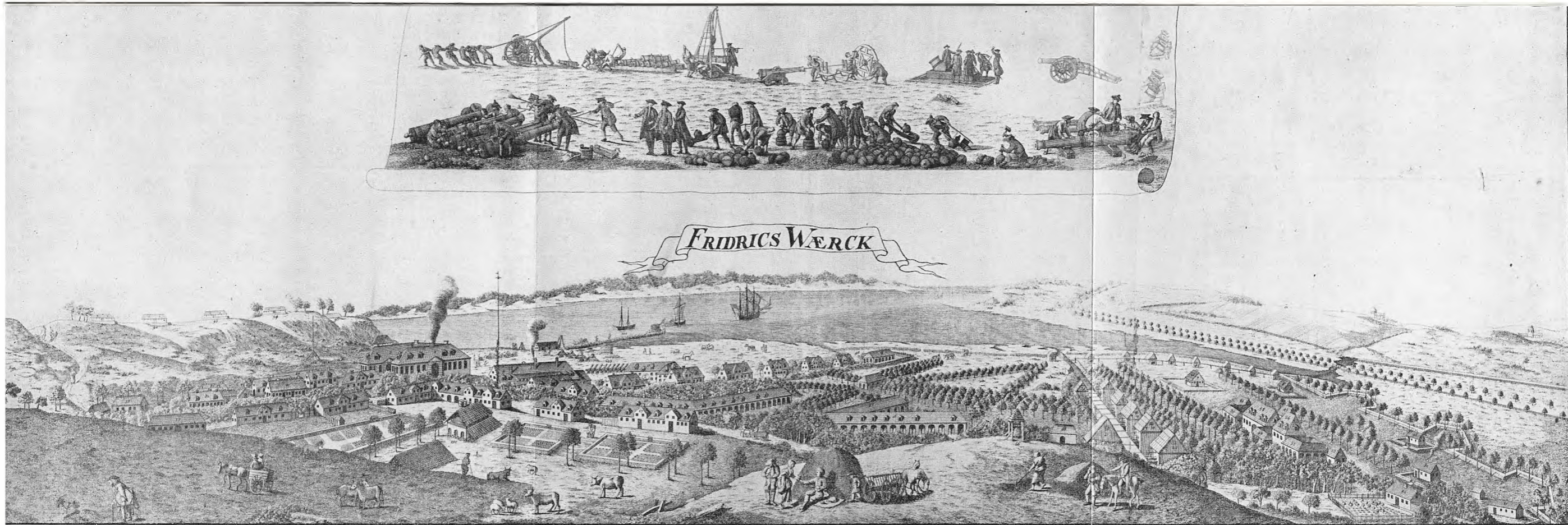
Nr. 102 og 103, *Prøvesteder* for Krudt og Kanoner.

Ved Prambroen har der ligget et ikke paa Kortet afmærket Hus, der kaldtes „*Raskmagerhuset*“ eller „*Spindehuset*“. Herom hedder det: „Til at anlægge en Raskmagerfabrik lod Hs. Excellence i Aaret 1785 fra København udkomme en Raskmager, der fik

Ordre til at udsøge paa Godset de mest vittige og behændige Fruentimmer, som skulde oplæres i Uldens Tillavning, Spinding og Vævning. En Del Spinderokke blev hertil forfærdigede, og adskillige Piger blev udsøgte og beordrede til at indfinde sig hos Raskmageren, hvor han foreviste dem, hvorledes Ulden behandlede, forklarede dem ved selv at spinde, hvorledes Traaden skulde trækkes til at blive fin og jævn, og han gav dem derpaa afvejet Uld, en Rok og en Haspe hver og bad dem gøre deres Flid; Betaling skulde de nyde ligesom i København og andre Steder. Hvor meget det var Hs. Excellence om at gøre at faa dette bragt til Fortgang, saas deraf, at han tiltalte dem selv paa en venlig Maade, lovede dem en Belønning for udvist Flid og omgikkes dem som spæde Børn. De svarede vel straks; ja; men da de skulde til at begynde, vilde de ikke. De blev da beordrede til at gøre deres Prøver færdige, hvilket de vel gjorde, men kunde ikke bringe højere end 20 à 30 Streng; ikkun 3 eller 4, som arbejdede godvilligt, bragte det, saavidt erindres, til henved 60 Streng.

Da en Tid var bortgaaet med taalmodig Overbærenhed i Haab om, at de skulde fatte Lyst dertil, som ej skete, blev Raskmageren misfornøjet med at finde Fruentimmerne saa ulærvillige, dovne og fortrædelige til en nyttig Lærdom og vilde rejse bort. Hs. Excellence overtalede ham endnu at blive noget ved og se, om de ikke vilde forandre sig, hvilket han efterkom, og imidlertid vævedes nogle Stykker Rask, hvorved de tillige undervistes; men da det endnu ingen Lyst opvækkede, og de sagde: „Hvad behøver vi at tvinges til dette Arbejde, vi er fødte i Bondestanden, er blandt Bønder, vi kan hos os selv lære at væve et Stykke Lærred, Vadmel og Virken, det er os nok,“ saa vilde Raskmageren ikke længer blive, beraabende sig paa, at han beskyldtes for ikke at have gjort sin Flid med at lære dem, saaledes som paa andre Steder var sket og næsten bragt til Fuldkommenhed. Altsaa fik han Tilladelse til at rejse igen til København, og Raskmagerfabrikken ophørte.“

„I Aaret 1766,“ fortæller P. Falster, „lod Classen anlægge en *Rebslagerbane* og antog til Mester derover en *Rebslager* ved Navn *Ove Michelsen Juul*, som med 1 Svend og 5 af Godsets Mandskab

Prospekt af Frederiksværk 1773.
 Tegning af Professor C. A. Lorentzen. Foreligger i forskellige Eksemplarer, hvoraf et i
 t Classenske Fideikommis, et paa Hærens Krudtværk, et i Nationalmuseets 2. Afdeling.
 Tegningen ses fra Foden af Classens Bakke.

I Forgrunden til højre ses det lille Krudttaarn (Wincklers Kort Nr. 65), Klokkeren Nr. 66,
 den daværende Nørregade med Husene Nr. 67, 68 og Hjørnebygningen Nr. 69—70. Man
 ser, at Husene har Façade mod Øst, skønt de laa paa den østlige Side af den nuværende
 Nørregade. Ud mod Markedspladsen ser man Husene Nr. 71, 72 og 73.

I Baggrunden ses til højre Krudtværket med de 3 Bastioner, i Midten Valseværkspladsen,
 hvor endnu intet var opført, Strandgades Husrække ud mod Fjorden og til venstre Fabriken
 og forskellige andre Bygninger og endelig længst til venstre Krudttaarnsbakkerne med
 Krudtmagasinerne. Se i øvrigt Wincklers Kort.

skulde forfærdige alle Sorter Kabel- og Ankertove, Pertliner og Trosser med videre Rebslagerarbejde, hvortil et stort Kvantum Hamp var anskaffet. Det nuværende Kalkhus — ikke afsat paa Kortet — blev bygget til Drøg- eller Tjæremaskine med Kedel, Saks og Skorsten for at tjære Tovværk paa engelsk Maade. Rebslagerbanen løb fra Tjærehuset ved Siden af Kørevejen (Strandvejen), der dengang gik i lige Linie fra Fabrikken, ud forbi Lille Krudttaarn til næsten mod Krudtmagasin Nr. 3, hvorpaa et Stykke Tovværk af 140—150 Favnes Længde kunde forfærdiges. Da nu nogle Aar derpaa arbejdedes, og et stort Kvantum af svære Anker- og Kabeltove, Pertliner, Trosser og andre Sorter var forfærdigede, lod Hs. Excellence en Kommission af 3 Rebslagermestere fra København udkomme for at bese bemeldte Tovværk. Ved denne Besigtigelse blev det meste gjort udygtigt, befandtes for løst slaget, saa det skulde igen opløses og omslaas, forinden det kunde blive antageligt til Leverance; dette gav ny Bekostning eller Arbejdsløn. Tovværket blev derefter skikket til København, og efter Forlydende skulde det bruges til algiersk Ekspedition. Udi 5—6 Aar vedvarede dette Rebslageri; derefter ophørte det.“

Paa Kortet findes ud mod Fjorden afmærket nogle Bygninger, der kaldes „*Den ny Dorp* (Dorf, d. e. By), der anlægges for Værkets Arbejdere“, og med Alléer paa langs og paa tværs. Rimeligvis har Bygningerne kun eksisteret paa Papiret. Winckler betegner saavel disse som de to vestlige Vinkelbygninger, der er antydede paa Valseværksterrainet, som ufuldførte, og de er heller ikke nummerede. Muligvis stammer dog „Svenske Række“ fra Classens Tid. Efter Sagnet skal den være opført i Classens sidste Dage, altsaa længe efter at Kortet blev udarbejdet. Der var 12 Lejligheder, hver paa 1 Værelse med Køkken. De skal være beregnede paa svenske Bomuldsvævere.

Classens Huse var i en egen Stil; fraset Stenpillebygningerne til Salpeterudvinding var de alle af Bindingsværk og udvendig forsynede med et indtil et Par Tømmer tykt Pudslag af Kalkmørtel, der var iblandet pulveriseret Trækul og Jernspaaner, hvilket gav Husene et sortegraat Udseende. For at Pudslaget ikke skulde falde

fra Træet, var der først drevet en Del store Søm ind i dette, men saaledes, at de ragede et Stykke uden for Træet. Husene var 1-etages med bred Kvist og med Tegltag. Paa Kvisten skraanede Taget ned fra Husets Rygning til Overkanten af Kvistens Façade.

Nr. 104 og 105, *Vangehuse* for Skovvogterne.

Nr. 106, *Artilleriprøvekommissionens Vaaningshus*.

Nr. 107, *Økonomivaaningshus*. Det var den gamle Agatsliberbolig, som Folk ogsaa kaldte „Skriverstuen“.

Nr. 108, *Kvægstaldene*.

Nr. 109, *Provianthuset*, 62 Al. langt, deri Bageri, Bryggeri, Brænderi og en Tørremaskine.

Nr. 110, *Iskælder*. Stedet, hvor den har ligget, kan endnu ses i Skoven.

Nr. 111, *Proprietærens Vaaningshus*, 38 Al. langt.

Nr. 112, *Model- og Naturaliekammer*, 38 Al. langt, hvori bevarer en Samling af Modeller til Maskiner, Mineralier og Kuriosa.

Nr. 113, *Arresøgaards Hovedbygning*, 46 Al. lang.

Nr. 114, *Stalden*, 76 Al. lang.

Nr. 115, *Kornlade og Lo samt Hømagasin*, 76 Al. lang.

Nr. 116, *Proviantmagasinet*. Det var en stor Bygning med flere Lofter. Den var opført af Kampesten. Da Bønderne maatte hidføre disse, gjorde de engang Mytteri. Ved den Lejlighed skal Classen have udtalt: „Saa længe jeg lever, skal I være mine Slaver og behandles som saadanne; men naar jeg er død, skal I faa det godt, ja evig godt!“

Nr. 118, Et *Vangehus* for Skovvogtere. Ikke medtaget paa Kortet. Det laa i det sydvestlige Hjørne af Skoven ved Brederødvejen.

Nr. 117, 119 og 120, *Plantager*.

Nr. 121, *Krudttaarn*, 50 Al. langt. Det er det nuværende Nr. 10.

General Classen var, som allerede nævnt, *Godsejer* i ret stor Stil, og det maa forbavse, at hans Tid og Interesse ogsaa har tilladt ham at beskæftige sig med Landbrugsspørgsmaal. Hans Interesse for den opdukkende Kartoffeldyrkning er omtalt. Om hans øvrige Virksomhed til Fremme af Landbruget fortæller Falster: „Til at

UNDER CARL AF HESSEN

DA CARL AF HESSEN overtog Værket, var dette, efter hvad E. P. Tscherning beretter, i en temmelig forfalden Tilstand. Bønderne paa Godset var forarmede, og Arbejderne paa Værket ikke bedre fjerne. Den herskende Nødstilstand havde for en Del sin Grund i den af Classen indførte Ordning, at Arbejderne helt eller delvis fik deres Fortjeneste udbetalt *i Naturalier i Stedet for i rede Penge.*

Classen havde som tidligere nævnt haft Privilegium paa Brænderi, Bryggeri og Smaahandel. Han havde saaledes haft Sædmagasiner, hvorfra der udleveredes Sæd til en vis Pris. Mejersken udleverede Mælk; en egen Betjent udleverede Øl, Brændevin og Fedevarer. Inspektøren havde som en Slags Gageforhøjelse faaet Salget af Kramvarer. Brænde og Stenkul udleveredes fra et særskilt Magasin. Selv af Klædningsstykker havde man engang et Forraad til Udlevering. Her havde Arbejderne kunnet faa alle deres Fornødenheder paa Bog og likvideret ved ugentlig Afregning paa Værkets Kontor, hvorved Brugen af kontante Penge ganske forsvandt. Men Følgen af dette System var, at næsten alle Arbejderne blev gældbundne, og at deres Husforfatning led betydelig. Selv Drikfældighed indsneg sig som en Følge af, at de saa let kunde faa Brændevin, og blev til en almindelig fremherskende Last.

Paa andre Omraader saa det ikke bedre ud. Alle Broer, Sluser og Vandledninger trængte til Reparation; Vejene var i en slet Tilstand, og Skolernes Antal var utilstrækkeligt.

Tscherning kunde derfor med god Grund skrive, at Landgreven af Hessen ved Modtagelsen af Værket fandt en vid Mark for sin Fædrelandskærlighed og Menneskekærlighed. Carl af Hessen er i øvrigt bleven meget forskelligt bedømt af sin Samtid og Eftertid. Sikkert har han dog været en intelligent, rettænkende og human Mand, der i ikke ringe Grad har været paavirket af den Tids Aandsretning, der bl. a. gav sig Udtryk i Bondefrigørelsen og i Arbejdet for Udbredelse af Oplysning. I øvrigt har han været for optaget af andre Ting til at beskæftige sig meget med frederiksværkske Forhold. Han havde litterære Interesser, og i sine senere Aar beskæftigede han sig meget med Guldmageri og Spiritisme. Medens der med Hensyn til Classens Virksomhed i Frederiksværk foreligger en Mængde Smaatræk og Udtalelser til Bedømmelse af ham, er dette ikke Tilfældet for Carl af Hessens Vedkommende. Men han forstod til Ledere at udvælge dygtige Mænd, bag hvilke man kan ane hans Fysiognomi.

For nogle Aar siden fandtes i Krudtværkets Chefbolig en Del Malerier, 8 i alt, med Emner fra Værket og Godset, malede af en Maler ved Navn *Elias Meyer*. Da Maleren *Bärenholdt* havde restaureret dem, viste de sig at være nydeligt udførte og meget dekorative med et fortrinligt Farvevalg. Man kunde vel se, hvilke Partier de enkelte Billeder skulde gengive; men alt saa dog noget arrangeret ud. Det syntes øjensynligt, at de var fremstillede til Forherligelse af en eller anden, men hvem? Classen kunde det ikke være, da et af Billederne var af den i 1794 ombyggede Vinderød Kirke, et andet af den i 1796 ombyggede Arresødal Bro. Da *Elias Meyer* døde i 1809, maa Billederne skrive sig fra Aarhundredskiftet, og Tanken vender sig da ret naturligt til Prins Carl af Hessen som den, hvis Pris de skulde bære Vidnesbyrd om. Men hvorledes er de da komne til den som Birkedommerbolig paa hin Tid benyttede Chefbolig? Rimeligvis har de fra først af haft deres Plads paa Arresødal, og da dette gik over i privat Eje, fik

de deres Plads paa Statens sidste Domæne paa Stedet, idet den oprindelige Birkedommerbolig var bleven forbeholdt Krudtværket som Chefbolig, hvorom mere senere. En fotografisk Gengivelse af Billederne forefindes paa Frederiksværk Raadhus, og ved Byraadets Velvilje gengives de ogsaa her, idet de dog, som det fremgaar af foranstaende, ikke kan gøre Krav paa at være fuldstændig historisk korrekte.

Under Generalkrigskommissær *Hassler* som Administrator arbejdedes der med rastløs Iver paa at bringe Værk og Gods paa Fode, og der udfoldedes en Virksomhed, der i meget mindede om, hvad Stedet havde været Vidne til i Classens Velmagtsdage.

Som Inspektør ved Værket virkede fra 1794 til 1830 Oberst *Ejlert Peter Tscherning*. Han stammede fra Dronning Dagmars Fødeland, Bøhmen, medens hans Hustru, Maria v. Lützow, var af vendisk Oprindelse. Familien Tscherning er kendt som frihedselkende Naturer. I Religionskrigenes Tid kæmpede de paa protestantisk Side, og den første Tscherning menes at være kommen hertil med Christian den Fjerdes Tropper efter Slaget paa det hvide Bjerg.

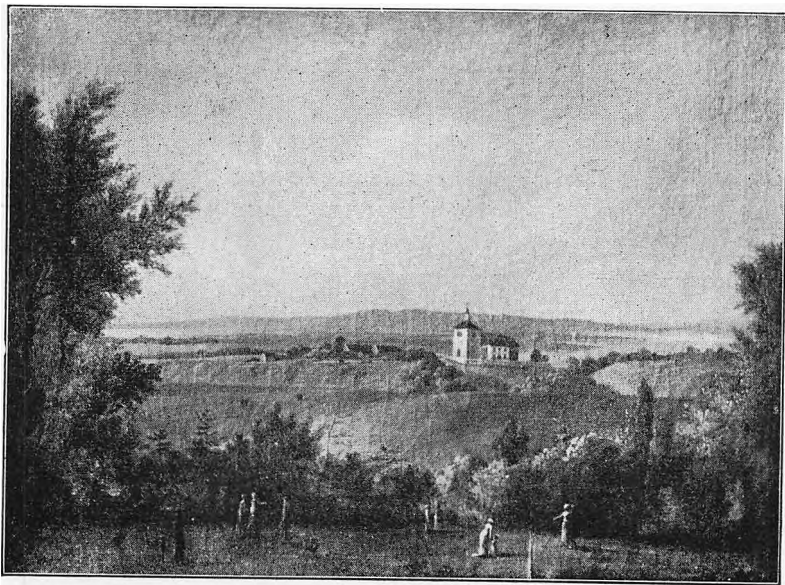
Oberst *Anthon Frederik Tscherning*, den senere saa bekendte Minister, var en Søn af de ovennævnte. Han skildrer sin Fader i følgende Ord: „Faa Mænd skylder deres Fader mere end jeg; hans klare og bevidste Opfattelse af Forholdene, hans rige Kundskabsfylde og mangesidige Udvikling er komne mig til gode i mange Retninger. Ved saa mange Lejligheder, hvor andre har maattet søge og læse for at faa deres Tvivl løst, var et Spørgsmaal og en Samtale nok for mig. Som eneste Søn var jeg meget om ham som Barn; som yngre Mand førte jeg i 8 Aar i Embedsstilling under ham det fortroligste Samliv med ham. Men min Fader, der var født i 1767, var opvokset i den Tid, da først de saakaldte filosofiske Ideer og siden disses Udprægning gennem den franske Revolution havde revet hele den europæiske Ungdom med sig, da de her i Landet havde faaet deres Udtryk gennem en Række højst folkelige Samfundsudviklinger: Bondeudfri-

else, Skoleforbedring, Fattigvæsen, Landeværns Indførelse osv. Han havde set Trykkefriheden blomstre og atter synke sammen, samtidig med Kronprinsens Optræden som Hovedleder i Regeringen, og havde ikke været nogen ligegyldig Tilskuer. Han havde opfattet Begivenhederne i 1807 forskelligt fra de fleste, som en Følge af Napoleons ærgerrige Planer, og skønt han delte den almindelige Harmen over den lidte Overlast, saa han i Overfaldet mere et Nødværge fra engelsk Side end en fjendtlig Hensigt mod os. Uagtet han godt saa, hvor megen Uhumskhed den franske Kost fejede bort, saa han dog lige saa klart, at Undertrykkelsen og ikke Friheden fulgte Napoleons Spor. Medens mange kun saa Napoleons Storheds- og Sejrsløb, saa han Skyggesiderne tillige, forudsaa og ønskede Undertrykkerens og Erobrerens Fald. Min Fader blev uden for sin egentlige Stilling brugt i mange fortrolige Sendelser og Hverv, og jeg var meget tidlig hans fortrolige; han prøvede min Paalidelighed og benyttede den. Jeg var saaledes næppe 17—18 Aar gammel, da han betroede mig sine Brevskaber og Papirer og gjorde mig Meddelelser, der bragte mig til at se Begivenheder, hvis Traade var skjulte for de fleste.“

I August 1794 afgik E. P. Tscherning til Frederiksværk som Prøvekommissær og blev i September ansat som Inspektør. Han bidrog meget til at bringe Værket frem i Slutningen af det 18. Aarhundrede og holdt det nogenlunde oppe i de ulykkelige Krigsaar i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Han forøgede Bygningernes Antal, bragte de gamle Etablissementer paa Fode og anlagde nye Værksteder for blanke Vaaben, skærende Instrumenter, Af-futager og Landbrugsredskaber. Han maatte imidlertid se Værket synke mere og mere sammen, og det var kun ved store Anstregelser, at han — fra 1820 til 1828 i Forbindelse med sin Søn som Assistent — trods de slette og vidtløftige Bestyrelsesformer naaede at bringe Fabrikken noget paa Fode igen inden sin Afgang derfra.

Under sit Ophold i Frederiksværk brugtes E. P. Tscherning til flere Sendelser, dels i tekniske, dels i politiske Øjemed, saaledes i 1798 i Sverrig; i 1811 gjorde han „en Rejse i Sverrig og Norge, som det hed, i Værkets Anliggender, men mere for at indhente

Efterretning om Stemningen i disse Riger“. I 1813—14 kommanderede han paa Als og i Sundeved mod de allierede Tropper, og efter Freden sendtes han paa en Undersøgelsesrejse først i Holsten og dernæst ind i Nordtyskland, hvor hans Hverv var at holde Øje med de svenske Troppebevægelser. I 1823 foretog han en Rejse paa Bornholm og i Tyskland. Da han i 1830 tog sin Afsked

UDSIGT FRA ARRESØDAL TIL VINDERØD KIRKE
Efter Maleri af Elias Meyer (Hærens Krudtværk).

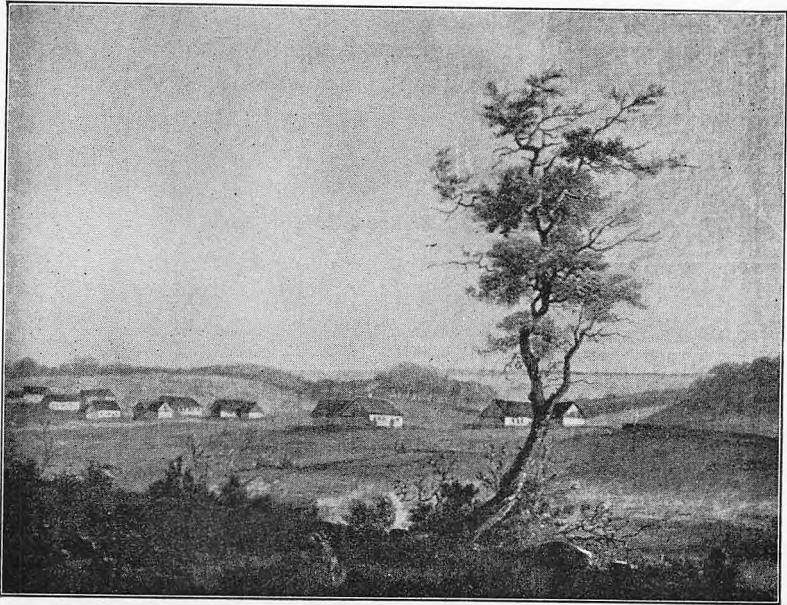
paa Frederiksværk, blev han ansat som Vicekommandant paa Rosenborg, en Post, som betjentes af udtjente Officerer, og i hvilken han blev til sin Død den 26. Juli 1832.

Om han end i Begavelse og Evner ikke kan stilles lige med Sønnen, er det dog vist, at denne har hans belærende og omhyggelige Vejledning at takke for meget. Dette er ogsaa naturligt, naar man tænker paa den Mængde Forhold, hvori han har bevæget sig, og naar man husker, at han var en for sin Tid ualmindelig oplyst Mand, der arbejdede imod alt, hvad der kan kaldes

Fordom, hvad enten denne gik i Retning af Kartoffeldyrkning, som han fremmede ved at give Eksemplet i sit lille Landbrug, eller Vaccination, som han var en af de første, der anvendte, idet han lod sin hele Familie vaccinere trods den Uvilje, der herskede imod dette dengang nye Forebyggelsesmiddel mod Koppesygdommen. Af Udvortes var han en anselig og smuk Mand. Ikke sjælden maatte Sønnen af Folk, som havde kendt dem begge, høre: „Ja, Tscherning, De er en smuk Mand; men saa smuk som Deres Fader er De ikke.“ Moderen synes vel at have været en streng Opdragerske, men efter den Maade, hvorpaa Sønnen altid omtalte hende, en kærlig og omhyggelig Moder, hvilket ogsaa fremgaar af hendes Breve til Sønnen. Skønt opdraget i et gammeldags Hus paa en Tid, da det var Skik og Brug, at kun de voksne Sønner og Døtre, og først naar de var forlovede, fik Lov til at sidde til Bords med Forældrene, indførte hun dog ikke lignende Skikke i sit Hus. Som Dreng maatte Sønnen sidde med et Strikketøj, og det kunde hænde, at Moderen, naar hun saa Sønnen gøre sig vigtig over for Værkets andre Dreng, aabnede Vinduet og sagde til disse, at de ikke skulde finde sig i noget af Anthon. Engang satte han dog, efter hvad han selv fortæller, sin Vilje igennem over for Moderen, da hun havde sat ham til et efter hans Mening meget nedværdigende Arbejde, nemlig Lugning i Blomsterhaven; da rykkede han Blomsterplanterne op sammen med Ukrudtet, saa han slap for det Arbejde. Han gik ligesom de andre Embedsmandsbørn i Almueskolen til sit 13. Aar, og allerede en Tid før maatte han arbejde 4 Timer daglig i Smedeværkstedet. De pekuniære Forhold i Tschernings Hjem var saaledes, at den unge Anthon maatte staa til Konfirmation i blaa Trøje og gule Nankins Benklæder; man vilde ikke sætte sig i unødvendige Udgifter, da han kort Tid efter skulde til Kadetkorpset.

Paa *Godsets Udskiftning* blev der under Hassler straks taget fat, og dette Arbejde dreves med en saadan Kraft, at det var tilendebragt i faa Aar. Hoveriet blev hævet mod en billig Afgift. Arresødals Hovedgaard blev nedlagt. Dens daarlige Jorder blev dels

udparcellerede til Husmænd, der stod i Værkets Tjeneste og var adsplittede i langt fra liggende Byer, dels bortforpagtedes de til Beboerne paa Værket, hvis Næringsdrift gjorde det nødvendigt for dem at holde Heste. Paa den Maade opstod *Carls gave*, hvortil dengang en Del af det nuværende Frederiksværks Markjord

HUSE I CARLSGAVE
Efter Maleri af Elias Meyer (Hærens Krudtværk)

ogsaa hørte. For at skaffe Arbejdskraft til Grønnæssegård oprettedes paa samme Maade de mange smaa Brug, der udgør Byerne *Store og Lille Carlsminde*. Saavel disse to Byer som Carls gave minder ved deres Navn om deres Stifter, Carl af Hessen.

Paa Værket blev Udleveringen af Naturalier hævet, og Arbejderne fik nu ugentlig hele deres Fortjeneste *kontant* udbetalt. Brænderi, Bageri, Krohold, Fedevaresalg og Kramhandel blev bortforpagtede.

Disse Forandringer ved Værket og Godset bidrog i høj Grad til at forbedre Beboernes Forfatning.

Broerne over Aaen ombyggedes. Den nuværende Stenbro ved Arresødal med dens 2 Buer og 4 Stigborde opførtes. Derimod genopførte man ikke en gammel Træbro, der har ligget Øst derfor og ført fra Haven over til Højbjerg.

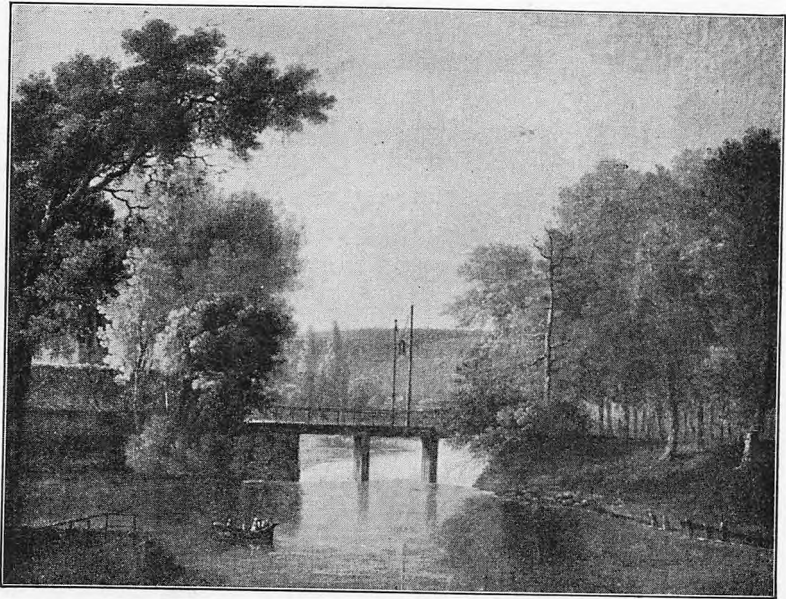
Mod Slutningen af det 18. Aarhundrede sluttede en svensk Fabrikmester Ericksen Kontrakt med Frederiksværk, men hævdede den igen, da han fandt sin gamle Principal i Sverrig villig til at forbedre hans Stilling der. Hans første Mester, *Westergren*, som han i Forvejen havde overtalt til at følge med til Danmark, blev vred over at være skuffet og kom hertil i Slutningen af 1799 for at gaa ind i Ericksens Kontrakt.

I Aaret 1800, da Indretningen var saa vidt fremmet, indfandt sig 18 Jern- og Staalarbejdere, som *Sandberg*, der som Bogholder skulde deltage med *Westergren* i Anlægget, havde erhvervet. Disse Arbejdere menes at have boet i „Svenske Barakke“ („Svenskerækken“), hvad enten denne nu er opført til dem eller efter en anden Version til svenske Bomuldsvævere. De Arbejdsmetoder, hvortil de svenske Jern- og Staalarbejdere var vant i Sverrig, passede ikke i Danmark, hvorfor de første Fabrikater ikke fandt synderlig Afsætning. *Westergren* gik da ud af Kontrakten og tog Gage som Fabrikør. Med *Sandberg* blev baade han og Folkene uenige, og derfor gik *Sandberg* af og forpagtede en af Butikkerne. *Ulstrup* traadte i hans Sted. Af alle Arbejder blev Knive Hovedsagen, hvortil senere kom Sabler, der gav det fordelagtigste Arbejde. I begge Dele bragte Fabrikken det til en temmelig høj Grad af Fuldkommenhed.

I Aaret 1800 kom en Skotlænder, *John Wilson*, der havde opsat en Tærskemaskine paa Dronninggaard, til Værket for at anlægge en Fabrik for Agerdyrkningsmaskiner. Uden megen Teori var han en særdeles duelig og praktisk Arbejder, og Anlægget trivedes vel, saa længe Herremænd og Forpagtere havde Formue, og de først-

nævnte Vilje til at fremme Bøndernes Frihed og Velstand. Senere, da Bestillinger fra fremmede tog af, gavnede dog de af Wilson oplærte Arbejdere Værket meget, idet de byggede og reparerede Maskiner for dette.

Englændernes Ankomst paa Københavns Red 1801 bragte Værket saa store Bestillinger af Fæstnings- og Kystaffutage, at der i mere

CLASSENS BRO

Efter Maleri af Elias Meyer (Hærens Krudtværk).

end et Aar arbejdedes Nat og Dag i alle Værksteder, og det krigerske Udseende i Europa efter den Tid vedligeholdte Værket i god Drift.

At det var gode Tider for Værket omkring ved Aarhundredskiftet, kan ses af en Tale, som Oberst E. P. Tscherning holdt paa Prins Carl af Hessens Fødselsdag den 19. Decbr. 1802, hvori det bl. a. hedder:

„Heldigt, saare heldigt var det, at Frederiksværk blev en Mands

Ejendom efter Classen, som havde Indsigt, Lyst, Mod og Evne til at fuldføre det begyndte, forbedre og forøge Anlæggene, med Hensyn til Landets Tarv og Gavn.

Held, trefold Held kalder jeg det, at Prins Carl af Hessen, vor Konges Svoger, vor Kronprins'es Svigerfader, vilde over- og modtage samme.

Heldigt var det, at han har fundet Mænd, hvis Kundskaber, Flid og Nidkærhed fuldkommen svarede til Øjemedet, at Gud har velsignet deres Bestræbelse og Foretagende.

Se hen til Skov og Mark, da findes de bedre hegnede og dyrkede. Se hen til Bondealmuen, da findes mere almindelig Velstand overalt.

Man gaa til Frederiksværk og se og sammenligne det med, hvad det var, og hvad det er. Jeg vil her ikke tale om de offentlige og private Bygninger af Broer, Sluser, Vandledninger, Vaaningshusene, ihvor megen Værd man ogsaa baade kan og bør sætte derpaa. Jeg tænker og taler her kun om Anlæg og Forbedringer til Kunstflidens Forøgelse. At nævne dem her er uden for mit Formaal; desuden vil deres Mangfoldighed kede; de er synlige og bekendte nok.

Med Glæde kan og bør jeg her bemærke, at dette Foretagende har fundet Yndest og Bifald baade hos vor elskede Regering og Stedets høje Ejer — at de har skønnet paa disse Mænds Fortjenester — at vore Medborgere, som har paataget sig det Kald at fremme Agerdyrkningen og Kunstfliden — Landhusholdningsselskabet, hvoraf vi har den Ære at tælle tvende af dets trende Præsidenter her i vort Samfund, offentlig har givet dem Vidnesbyrd paa Hæder og Agtelse for det Gode, de har bevirket og frembragt. Alle tilstedeværende er Vidner til deres Handlinger og Foretagender. Min Pligt er det ved denne Lejlighed ej at forbigaa samme med Tavshed, men at nævne en Tscherning, en Fensmark med Bæømmelse.

Frederiksværk har, foruden de nysbenævnte, mange duelige Mænd og Mestere; vi ser deraf en Del her iblandt os. For ej at fornærme de nærværendes Beskedenhed, for ej at fornærme enkelte fraværende, som mulig ej blev nævnte, gaar jeg her ikke vi-

dere. Enhver føler desuden sit Værd, erfarer, at det paaskønnes, og drager Nytte af sin Kunst og sin Flid.

Med Hensyn til Dagen og til Øjemedet, hvorfor vi her er samlede, kan dog de Mænd for denne Sinde ikke forbigaas unævnte, hvilke ved Siden af deres fortrinlige Duelighed har indført eller opfundet noget nyt og nyttigt her i Landet.

BUEBRO I ARRESØDAL HAVE
Efter Maleri af Elias Meyer (Hærens Krudtværk).

John Wilson forfærdiger Tærse- og andre til Ager- og Landbrug og Husholdning nyttige Maskiner. Fra Tid til Tid kommer de i Gang, ligesom deres Nytte bliver bekendt, og de Bestillinger, man har paa hans Arbejde, vidner, at de faar Bifald. Ved hans Nærværelse paa Louisenlund¹, hvor han opsatte en Tærse-maskine, nød han den Naade og det høje Maal at modtage ar

¹ Gods Syd for Slien. Tilhørte Carl af Hessen, efter hvis Gemalinde det havde Navn. Han døde her 1836.

vor dyrebare Kronprins'es egen Haand denne af Hs. Majestæt Kongen for udmærket Kunstflid og Duelighed allernaadigst bestemte Medaille: *Fortjent*¹. Landets Børn oplærer han i sin Kunst og i sit Arbejde, og kun een af hans Medhjælpere, hans Landsmand Thomas Watson, en ligeledes duelig Mand, er fremmed.

Med Fabrikør *Andres Westergren*, hans Indsigter og Duelighed ser vi os i Stand til — ret nu — at kunne undvære alt fremmed Staal- og Jernarbejde, til Brug i det daglige Liv. Den ved ham anlagte Vaabenfabrik kan forsyne os med saa mange, som deraf udfordres til Flaaden og Armeen; endnu ej nok, de er tillige af den Fuldkommenhed, at de taaler Sammenligning med de bedste og mest bekendte Fabrikkers Arbejde i Europa. Foruden andres Vidnesbyrd baade af høje og lave, se, her er Syn for Sagn.

Mester *Ole Pedersen*², er bekendt for en duelig Kunst- og Tøj-smed; han udmærker sig fortrinlig ved det Arbejde, som fra hans Værksted leveres; han udmærker sig ved at opfinde og indrette nyttige Maskiner. Jeg nævner kun hans Skrueskæreværk, hans Sølvvægt i denne Anledning. Han forfærdiger matematiske Instrumenter med al den Nøjagtighed og Sirlighed, de bør have, og med Føje kan kræves, hvoraf her et fremvises, rost af Kendere. Denne Mand er født, opdraget, oplært og blevet Mester i denne Egn og paa dette Sted, uden at have rejst eller arbejdet paa fremmede Steder.

Stedets høje Ejer har med Velbehag modtaget Efterretninger herom og med sand Glæde set Prøver og Frugten af sin saa velgørende Hensigt og de i samme — med saa rund og gavmild en Haand — paa dette Sted og dets Beboere anvendte store Bekostninger.

Det kongelige General-Land-Økonomi- og Kommerce-Kolle-

¹ Den danske Fortjenstmedaille er indstiftet i 1845. De ved denne Lejlighed uddelte Medailler synes at være en Slags Forløbere for hin. I den kgl. Mønt- og Medaillesamling findes et Par Medailler fra Christian den Syvendes Tid med Indskrift: *Fortjent*, som Kommercekollegiet har ladet præge til Belønning for Fortjenester i Fabrikvæsenet. Der synes at være overvejende Sandsynlighed for, at det er den samme Medaille, der i Guld er bleven uddelt i Frederiksværk paa Carl af Hessens Fødselsdag i 1802.

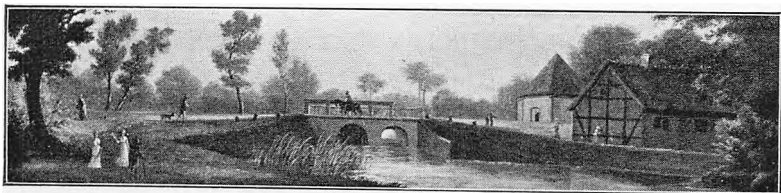
² Ole Pedersen og flere af de her nævnte Mestere omtales nærmere senere.

gium er underrettet om alt og de her benævnte Mænds særegne fortrinlige Vindskibelighed og Duelighed.

Hs. kongelige Højhed Kronprinsen har i Naade set og modtaget Arbejde fra deres Hænder.

Alt dette har bevæget Hs. Majestæt Kongen til allernaadigst at bevilge Dem, Andres Westergren, Dem, Ole Pedersen Værket, Guldmedaillen: *Fortjent*.

Betænk, erkend og føl den Hæder, den Naade, hvorudi De herved tager Del; — betænk, erkend og føl tillige den Pligt, som nu paaligger Dem, fremdeles at fortsætte Deres gode Idræt og end mere og mere at gaa Fuldkommenheden i Møde! Regeringen, som

ARRESØDAL BRO

Efter Maleri af Elias Meyer (Hærens Krudtværk).

saa naadig skønner og belønner Fortjenester, har Ret til at vente og kræve det. Stedets høje Ejer — samtlige Landets Borgere — alle her paa Stedet boende — vi her tilstedeværende har og gør en lige Fordring paa Dem.

Denne Fremturenhed og Bestræbelse bliver og forøger Deres egen Hæder — den vil retfærdiggøre Dagshandlingen — at De fortjener denne udmærkede Hæder.

Men det er endnu ikke nok, at De selv vedbliver i Fremgang udi Deres Kunst og Videnskab,

Livet er kort, Kunsten vedvarende!

De maa oplære og danne andre til at blive lige saa duelige Mænd, som De selv er; De vil ellers kun gavne for Øjeblikke, og hvad nyttede da Deres Kundskab Verden?

De her tilstedeværende, til Frederiksværks Hæder og Landets Vel medvirkende Borgere! De her benævnte Pligter er ogsaa De-

res, som udmærkede Mænd. Hele Landets Øjne, lige fra Tronen til Hytten, er henvendte paa Dem. Selv denne Dags Højtidelighed bliver en Ære for Dem og paalægger nye Pligter. Det faste Forsæt at opfylde samme, den idelige Bestræbelse at fuldkomme Deres Arbejde, at naa det højeste Maal derudi, dette bør være Deres Formaal, og Deres Navn, og Stedets Navn, vil blive bekendt over al Verden. Paa Deres Ærekærhed og Nidkærhed grundes mit Haab, at Frederiksværk vil kunne naa dette Øjemed.

Stedets høje Ejer, Prins Carl til Hessen, hvis Fødselsdag vi oplever og højtideligholder, bærer stor Yndest for dette Fabriksted. Varmt slaar hans Hjerter for dets Opkomst, dets Fremgang. Al hans Idræt gaar derhen at fremelske og ophjælpe Kunst og Fabrikvæsenet her til Lands, desaarsag har han paataget sig dette bekostelige Sted, desaarsag ser han ogsaa gerne de Mænd udmærkede, hvilke bidrager til denne for det almindelige saa velgørende Hensigt, og — desaarsag har han ogsaa overdraget mig paa denne Dag at overlevere til Dem, Hr. Kaptajn *v. Mutterspach*, som — ved at bejdse Klingerne med saa gode Tegninger, ved at forskønne samme med Anløb af forskellige Farver — ikke lidet har bidraget til det Bifald, de finder, dette her som en Kendelse paa Hs. Durchlauchtigheds Vegne.

Ligesaa og til Dem, Hr. *Hornhaver*, for Deres Flid og Omsorg ved og med Metallets Fuldkommenhed til Kanoners Brug og havende Leverances Fuldførelse. 33 i Fjor støbte og i Aar prøvede Stykker blev alle fundne gode. Af de 35, hvilke for største Delen i Aar er støbte, ventes det samme Udfald. Hs. højfyrstelige Durchlauchtighed har, for det, som sket er og forventes, anbefalet mig at overlevere Dem denne Kendelse.

Foruden de gode Stempler, hvilke De, Hr. *Ulstrup*, leverer til adskilligt Fabrikarbejde, har De ogsaa med Forgyldningen meget fremmet Afsætningen af Generalssabler, saa at man har kunnet undvære fremmed Arbejde. Ogsaa til Dem er det overdraget mig at overlevere Dem dette til en Kendelse.

Nu har jeg endnu en Del af den opvoksede her tilstedeværende Ungdom tilbage.

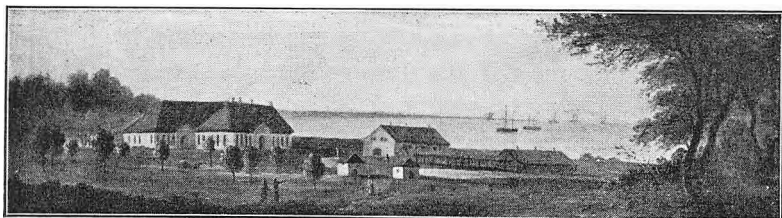
I har set i Dag, hvorledes Kunst og Flid belønnes, vær agtpaa-
gIVEN, lærvillig, flittig, søg med Tiden at overgaa eders Mester, for
engang at blive en lige Hæder værdig! Se, dette tilstaas eder til
Opmuntring og til Forbindtlighed at opfylde eders Kald.

Gud velsigne Kongen! Gud velsigne vor Kronprins!

Gud velsigne Prins Carl af Hessen!

Gud velsigne os alle, vor Idræt og vort Foretagende!“

Blandt de Foretagender, der kom i Gang i Carl af Hessens
Dage, var ogsaa *Valseværket*. Der blev sat meget ind paa at bringe
denne Gren af Fabriksvirksomheden i Blomstring. Saaledes be-

FABRIKKEN

Efter Maleri af Elias Meyer (Hærens Krudtværk).

stemte en kongelig Resolution af 15. Decbr. 1802, at de til et Valse-
værk, som anlægges paa Frederiksværk, henhørende Dele maatte
toldfri indføres.

Valseværket blev lagt paa den med 4 Rækker Træer beplantede
Plads, som dengang fandtes mellem Vinkelbygningerne 23—24
og 25—26. I Bredden strakte Pladsen sig fra Husrækken i Valse-
værksgade til Nordsiden af den resterende Del af Gaardspladsen,
hvor en gammel Bygning endnu markerer Nr. 25. Den største Del
af Vinkelbygningen forsvandt, da Valseværket senere udvidedes
mod Nord.

Valseværket blev bortforpagtet til *Th. English*, der foretog for-
skellige Udvidelser, og som ogsaa opførte Hovedbygningen. Den
blev opført i engelsk Stil med Skydevinduer. Det var en monu-
mental Bygning, i hvert Fald, naar Hensyn tages til den herskende

Pengeknaphed; dog gjorde den et mindre storladent Indtryk endnu, idet den senere blev forlænget, og der atter senere opførtes en Taarnbygning.

I de for Værket i øvrigt saa ugunstige Aar i Begyndelsen af Aarhundredet og noget senere indtog Valseværket en Tid en heldig Stilling, idet det arbejdede for Mønten med at valse Plader til Markstykker og andre Kobberpenge, hvilket betaltes særdeles godt. „Men“, siger Tscherning, „dets yppige Bestyrelse, som kun var beregnet paa at nyde, havde nær undertrykt det hele Værk, hvormed den ikke stod i noget Forhold, men var selvstændig under Administrationens egen Kontrol.“

Efter at *Havneanlægget* ved Prambroen var ødelagt, havde man valgt at losse Skibene ved Pramme gennem det Løb, Vandet fra Værkerne havde dannet. Ved dagligt Vande gik det temmelig bekvemt, især naar Vandmængden i Arresø tillod at bruge mange af de Værker, som forenede sig i denne Strøm. Imidlertid fandt der saa ofte Hindringer Sted, at Hassler besluttede at lade denne Rende udkære til en Normaldybde af $5\frac{1}{2}$ Fod og lade Bagvandet søge sit Afløb ved Siden af for ikke at afsætte sit Slam deri, naar kun enkelte Værker gik. Om Vinteren — hvilket Aar kan ikke oplyses — blev en Hob Faskiner forfærdigede og henbragte. Saa tidlig paa Vaaren, som Vejret tillod, begyndte man at lægge dem paa begge Sider af Dybden og støtte en meget stærkt dossiereret Dam til dem. Desværre viste Vejret sig for gunstigt med vedholdende Østenvind og Tørke. Derved forleddes man til at forbinde nok et Projekt hermed, det at vinde et stort Stykke Land af Forgrunden for Kulturen, og hvad der var endnu værre, Sandet til Dæmnin-gen ved Aaløbets Sider maatte ikke tages lige ved Haanden af Aaen, men fra et Sted, hvor man vilde grave en Havn. Uagtet det stærke Hoveri baade med Folk og Vogne, den betydelige Hjælp fra den stærke Materialstald og de yderste Anstrengelser fra tidlig Daggry til den sildigste Aften havde det samme Skæbne som det før omtalte Classenske Forslag. Just Middagen paa den Dag, da Arbejdet kunde slutte, tilintetgjorde stærk Storm af Nord-

vest med meget højt Vand al anvendt Flid og Bekostning, og Tingene blev i det mindste ikke bedre end forhen. Tscherning udtaler, at han er overbevist om, at meget var blevet udrettet, om man var bleven ved det enkelte Aaløbsprojekt; thi da havde man haft mere end 2 Uger til at grave og derved forhøje Dæmningen, før det høje Vand kom. Efter den Tid blev det i sin naturlige Tilstand, og man har kun, naar lavt Vand og mildt Vejr har tilladt at grave i Stranden, bortskaffet de Banker, som Tid efter anden har afsat sig, snart hist, snart her.

Efter dette syntes det skrevet i Skæbnens Bog, at Frederiksværk ikke skulde have nogen Havn, og man prammede da igen, som man havde prammet før. Men Trangen til en Havn voksede med Aarene, da Skibene maatte ankre op langt ude i Fjorden. Tanken om en Skibsbro opstod Gang paa Gang; men belært af tidligere Tidens Erfaring frygtede man, at en saadan ikke vilde kunne modstaa Is og Søgang. Voksende Trafik og stærk Turiststrøm gjorde stadig Savnet af en Havn føleligere, og man overvejede; men andet blev det ikke til. Endelig mange Aar efter tabte *Anker Heegaard*, da han var bleven Ejer af Fabrikken, Taalmodigheden og byggede selv en Havn, der blev færdig i 1866.

Fjordvandets Magt ved Frederiksværk er Gang paa Gang bleven undervurderet. Da i sin Tid Banedæmningen ved Bjørnehoved blev anlagt, havde man ikke regnet med Vand og Is, der imidlertid den første Vinter, inden Anlægget endnu var færdigt, fjernede hele Dæmningen. Saa først blev der anbragt Glacis og endda en Række Bølgebrydere udenfor, hvilke sidste dog ikke overlevede en eneste Vinter.

Carl af Hessens Omsorg strakte sig ogsaa til *Skovene*; der hegnedes og plantedes som i Classens Velmagtsdage.

Angaaende *Skovene* siger Tscherning: „Skovene blev holdt ved lige, saa længe Landinspektør Fensmark bestyrede Godset; men da Bestyrelsen ved hans Afgang gik over til Forvalter Reinsholm, kom der en Ødelæggelsesmani i Stedet uden Hensyn til Eftertiden, hvortil vel de stærke Brænde- og Sædpriser gav Anledning. Ha-

gelse Skov og Lillevang blev rent afdrevne, Vinderød Skov betydelig medtaget, Grønnæsse Skov, Nørrevang og Ellinge Askehave ruinerede, og de øvrige Hegn kun lidet fredede og slettere plantede. Med Hensyn til Fabrikken, til hvis Brug dog Skovene egentlig var henlagte, var dette et ubodeligt Tab, saa meget større, som det hele Skovareal næppe er 800 Tdr. Land, et lille Skovfogeddistrikt paa Kronborg og Frederiksborg Amter. Denne Ulykke forøgedes derved, at Administrationens Tjener og Kontorbud blev ansat som Skovrider uden at forstaa det mindste af Forstvæsenet og blev ved at varte op, naar Administrationen kom herud; derved blev han saa ringe agtet af andre, at han tabte Agtelsen for sig selv og ganske forfaldt til Drik. Ogsaa blev han kun slet understøttet i Opsynet med Skovene, og Skovtyverier tiltog i høj Grad.¹

Mod Slutningen af den Tid, i hvilken Værk og Gods ejedes af Prins Carl af Hessen, fandtes der paa Værket Garver, Skomager, Hattemager, Naalemager, Nagelsmed, Kunstsmed, Bogbinder, Alkymist, svensk, tysk og engelsk Brændevinsbrænder, Spinde- og Kartemaskinfabrik, Jernkompositions-Kanonstøberi, Kobbervalseværk o. s. v.

Der nævnes endvidere, at der var sørget for „Skovens Indhegning og Plantning, Skolevæsenets Forbedring, Fattigvæsenets gode Indretning, Naturalleverancens Ophævelse, Bortforpagtning af Handel, Brænderi, Krohold, Bageri og Mølleri, større Konkurrence af alle Fornødenheder, bedre Politi, Sabelfabrik, Maskinværksted og Brænderi, Børneopdragelse og Benyttelse til Haandværker fra en tidlig Alder uden Hinder for deres Undervisning“.

Flere af de Foranstaltninger, der blev truffene under Carl af Hessen, fortjener en nærmere Omtale.

Den 4. April 1798 approberedes et *Reglement for Fattigplejen* paa Godset, hvoraf følgende Bestemmelser er de vigtigste:

¹ Nørrevang er den nuværende Uglerup Skov, Lillevang det nuværende Carls-gave og Markjorden mod Syd. Landinspektør Fensmark gik af 1810, den lidet heldige Skovrider 1817. Denne sidste fik for øvrigt en sørgelig Ende, idet han blev slaet ihjel i Kregome, hvor han henlevede sine sidste Dage.

Alle 4 Sogne samles, hvad Fattigvæsenet angaar, under eet.

Direktionen bestaar af Ejeren eller sammes Mandatarius som Amtmand og Præses, af de 3 Præster og Bønderfogederne, nemlig 2 fra Kregome-Vinderød, 2 fra Melby og 2 fra Torup. En af Skoleholderne vælges til Regnskabsfører.

Kapitalen udgøres af 317 Rigsdaler 32 Skilling, men forøges af Ejeren med 382 Rgdlr. 64 Sk. til 700 Rgdlr.

Det, som Herregaardene og Bønderne har ydet i Sæd til de fattiges Underholdning, vedbliver at opkræves som en ved Loven bestemt Afgift, ligesom ogsaa Landgilden og al anden Skattesæd.

Det overlades Præsterne, for hvor meget i Sæd og Penge de vil lade sig tegne og indskrive om Aaret, hvorved haves Hensyn, at det, de nu vedtager, bliver Pligt for Eftermanden.

Det, de, som bor paa de udparcellerede Herregaarde, og som svarer Afgift efter Hartkorn, bør og vil give, maa ogsaa tilflyde Fattigkassen uden at afkortes i det, som Herregaardene hidtil har givet og bidraget.

I Penge betaler hver Gaard 4 Sk., en Husmand med Jord 2 Sk., uden Jord 1 Sk., en fuldvoksen Tjenestekarl 2 Sk., en halvvoksen do. 1 Sk., hvilken Afgift inddrives med de kongelige Skatter, og Bonden eller Husfaderen har at indestaa for sine Tjenestekarles Afgift.

Af de efter sal. Generalmajor v. Classens Testament til de fattige paa Frederiksværk og Godset legerede Penge tillægges Godsets fattige 2000 Pund Brød om Aaret, 10 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg og 40 Rgdlr. Hs. højfyrstelige Durchlaughtighed, Feltmarskal Prins Carl af Hessen-Cassel, Frederiksværks nuværende Ejer, tilstaa de fattige paa Godset for sig og efterkommende Ejere aarlig 2000 Pund Brød, 20 Tdr. Rug, 20 Tdr. Byg og 40 Rgdlr., de syge fri Læge og Lægemedler.

Alle øvrige Indtægter, som Forordningen af 24. Septbr. 1708 saavel som senere kongelige Anordninger og Rescripter maatte tillægge de fattige, har Direktionen at bære Omsorg for at faa indsamlet, og paatvivles det ingenlunde, at jo Præsterne ligesom hidtil paatager sig denne Indsamling, som for største Delen er under

deres Opsyn, saasom Blok- og Tavlepenge, det, som indkommer for de fattiges Efterladenskaber, m. v.

De fattiges eller faste Almisselemmers Efterladenskaber, som ved Degnen eller Skoleholderen opbydes til Auktion og sælges, maa beregnes Fattiggassen uden mindste Afkortning eller Kompensation, imod at denne igen udreder Bekostningerne for en Kiste, da Bymændene i Sognet omsonst maa kaste Graven og bære den afdøde til Jorden, ej heller noget til Præst og Degn eller for Jorden betales.

Hensigten med saaledes at forøge Fattigvæsenets Indtægter og Vilkaar er ikke at føde Lediggang, men ene og alene at afhjælpe virkelig Trang, som ved Uformuenhed af Arbejde forårsages.

— — —

Den højeste Almisse, som bevilges og gives, maa ej overgaa 12 Skpr. Rug, 12 Skpr. Byg og 3 Rgdrl. — Fader- og moderløse Børn maa søges, saa snart ske kan, underbragte hos gode og skikkelige Bønderfolk, og naar et saadant Barn endog allerede kan bruges til at vogte Kreaturer eller drive en Plov, det er at have Alder af 8—10 Aar, alligevel kan tilstaas Fosterforældrene 2, 3 til 4 Aar Hjælp til Klæder indtil 6 Rgdrl. aarlig paa Vilkaar, at de vedbørlig holder dem til Skolegang, naar Skoletid er, følgelig vil sørge ret for Børnenes fysiske og moralske Opdragelse.

Naar en Familie, som ej kan anses for at være fattig, rammes af Sygdom, da bevilges der den nogen Understøttelse, da det er bedre at forebygge end siden underholde Fattigdom. Bevilget Hjælp maa ikke ydes paa een Gang, men maanedlig eller hver anden Maaned.

Den 4. April 1798 approberedes ogsaa et Reglement for Forsørgelsesanstalten for de til Frederiksværk hørende Embedsmænd, Mestere og Arbejdere. Den bestyredes af Ejeren, Inspektøren, Præsten, Bogholderen, Birkedommeren, Førstelæreren og Krudt-, Støbe- og Boremesteren.

Allerede tidligere havde Værkets Kasse tilbageholdt 1 Skilling af hver Rigsdaler af Lønningerne til Hjælp til Udredelse af Pensioner og Almisse. Disse Penge gik for Eftertiden til Forsørgelsesanstalten.

Af de af Kassen til de fattige bestemte Penge tillagdes Anstalten 258 Rgdlr. 32 Sk., Prins Carl tilskød 198 Rgdlr. 32 Sk., fri Læge og Medicin og desuden til en Grundfond 500 Rgdlr. Af de foran nævnte aarlige Indtægter skulde der hvert Aar lægges 100 Rgdlr. til Grundfonden og desuden, hvad Overskud der hvert Aar maatte blive, samt Renterne. Hvad der af de aarlige Indtægter blev tilbage, naar de 100 Rgdlr. var fradragne, skulde deles i 3 Dele. $\frac{1}{3}$ skulde anvendes til husarme og til Almisse og mere, naar det ikke slog til. Tiggere skulde overgives til Øvrigheden; den, som husede en Tigger, skulde for hver Nat bøde 16 Sk. til Fattiggassen. Gennemvandrende Tiggere, som søgte Vej til Helene Kilde, skulde af Vægterne ledsages til Vejen til Vinderød eller Kregome og for hver Gang nyde godtgjort 2 Sk.

Af Fonden og af Restbeløbet af de aarlige Indtægter skulde der gøres Indskud i Enkekassen, hvorved der sikredes Enkerne en aarlig Understøttelse af $\frac{1}{3}$ af Gagen, mindst 40 Rgdlr. Stedets Læge, Lærerne paa Værket, Præsterne i de 4 Sogne, Krudt-, Støbe- og Boremesteren var dem, der først skulde komme i Betragtning, derefter de øvrige Mestere, efterhaanden som Anstaltens Indtægter tillod det.

Virkningen af disse for den Tid i høj Grad humane Foranstaltninger kan man slutte sig til af, hvad Tscherning skriver om Forsørgelsesanstalten: „Jeg anser denne Anstalt for saa vigtig, at jeg ikke vil bebrejde mig Gentaagelsen i denne Anledning. Saaledes som den nu er, stifter den allerede betydelig Nytte; thi paa dette Sted, hvor Armod og Fattigdom var almindelig, findes nu ingen virkelig fattig og slet ingen Tigger. Men uden Hospital, Sygehus og Arbejdshus er Anstalten ikke fuldkommen.

Paa intet Sted er Sygehus nødvendigere end paa Frederiksværk, hvor visse Arbejder daglig truer med Beskadigelser, og hvor epidemisk Sygdom blandt de sammentrængt boende Arbejdere vil bringe sikker Ødelæggelse. Med Gysen har jeg set den rase rundt omkring og ikke sparet Omsorg for at afvende den.

Hospitalet er nødvendigt for at have visse Boliger for udlevede Enker, som ej har Familie at ty til. Derved befries de for Arbejderne bestemte Boliger for denne tærende Byrde.

Arbejdshuset behøver ikke at være stort, da Frederiksværk frembyder mange Sysler for gamle og affældige; men dog er det nyttigt at have et saadant for dertil at henvise saadanne, som vel kan, men ikke vil arbejde, og for omvandrende, som skræmmes af Navnet.“

Pladsen, hvor det gamle Teglværk stod — Nr. 100 Øst for Nørregade — siges af Tscherning at være „hensigtet til Lokale for Hospital, Sygestue og Arbejdshus, om denne Indretning nogen Sinde skulde komme i Stand“.

Det blev dog ikke Nr. 100, der blev anvendt hertil. I 1836 overlod Værket Nr. 20, paa det vestlige Hjørne af Strandgade og Valseværksstræde, til Fattig- og Sygehus, og som saadant gjorde det Tjeneste til midt i Treserne, da der blev bygget Sygehus i Vognmandsgade.

I Aaret 1801 blev det saakaldte *frederiksværkske Korps* oprettet af en Del Frederiksværkere, som i Efteraaret 1800 frivilligt øvede sig til Egnens Forsvar. Den 9. Januar 1801 udstedtes følgende Patent angaaende Frederiksværks frivillige Korps:

„Kongen har med meget Velbehag erfaret den rosværdige Iver, hvilken samtlige Beboere paa Frederiksværk og hertil hørende Egne, efter Administrators Indberetning, har udvist i at ville foretage de nødvendige Krigsøvelser, som udfordres til at erhverve Færdighed i Vaabens Brug, og derhos taget i Overvejelse, hvor særdeles nyttigt et saadant Korps vilde være til at forsvare dette vigtige Sted imod fjendtlige Anfald i paakommende Tilfælde; desaarsag har han ej alene ved dette sit aabne Brev villet bevidne sin allerhøjeste Tilfredshed med de paa Frederiksværk allerede forhen trufne militære Foranstaltninger, men endog til deres videre Fremme og Vedligeholdelse fastsætte og bestemme følgende Punkter:

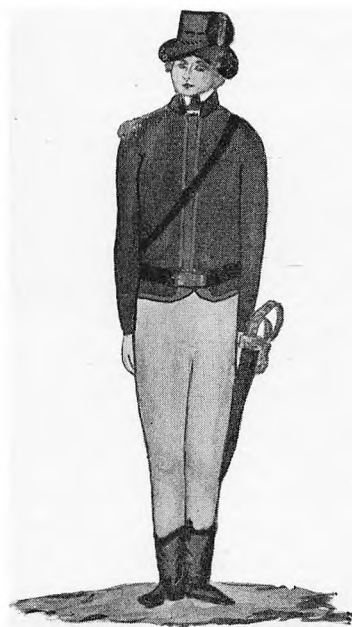
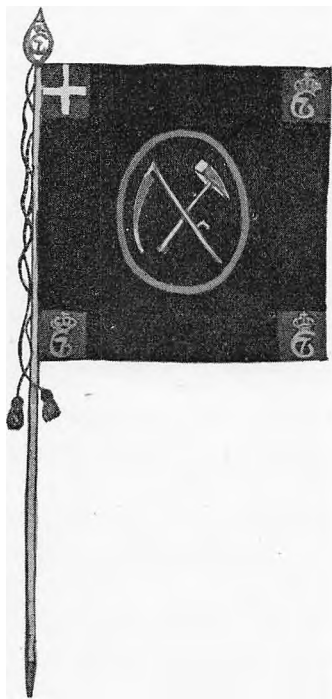
„Det af Beboerne formerede Korps skal føre Navn af Frederiksværks frivillige bevæbnede Korps, og det gives herved det kongelige Ord, at det aldrig skal vorde beordret til nogen anden militær Tjeneste end den, som udfordres til Forsvar for Frederiksværk samt dertil henlagte og henhørende Egne, i Krigstider.

Dette Korps, for hvilket Stedets Administrator altid er øverste

Befalingsmand, betragtes vel som et Hele for sig, men inddeles dog i følgende Korps: Et Korps til Hest, et Korps til Fods, et Korps Søfolk, et Korps Artillerister og et Korps Jægere. De første forsynes med en Befalingsmand, en Næstbefalingsmand og tre Underbefalingsmænd, det andet med en Befalingsmand, der tillige har Opsyn med de øvrige Korps af Søfolk, Artillerister og Jægere, fem Næstbefalingsmænd og femten Underbefalingsmænd, det tredie, fjerde og femte hvert med en Næstbefalingsmand og tre Underbefalingsmænd, hvortil kommer en Tøjvarter og det fornødne Antal Underofficerer. Det tillades, at Mandskabet, som selv forsyner sig med Klæder, Kost og Tæring, maa vorde forsynet med Armatur, Lædertøj og Hesteekvipage af den militære Etat. Samtlige Befalingsmænd ved Korpset vil Kongen selv beskikke; til den Ende har Værkets Ejer at indberette til Generalitetet, hvem han har betroet Værkets Administration, og denne kan derefter vente, paa Kollegiets Fremstilling, at blive beskikket til øverste Befalingsmand for Korpset. Med de øvrige Pladsers Besættelse skal forholdes saaledes, at Administrator efter indhentet Samtykke af Ejeren derom indgiver Forslag til Generalitetet, som har at forelægge Kongen samme til allerhøjeste Resolution. For Befalings- og Næstbefalingsmændene udfærdiges Bestallinger; Underbefalingsmændenes Udnævnelse bekendtgøres vedkommende ved Breve. Alle Ekspeditioner desangaaende udfærdiges paa slet Papir og uden noget Gebys Erlæggelse. De tvende Befalingsmænd ved Korpset forundes i saadan Egenskab Rang med Ritmestere og Kaptajner; Næst- og Underbefalingsmændene erholder derimod ved denne Udnævnelse ingen Rang eller større Fortrin end det, som med deres ellers havende Embeder ved Værket og Stedet er forbundet. Korpsets Faner maa behænges med Armeens Feltegn af grøn Silke med Guld ivirket, hvilket ogsaa de blandt dem, som ellers kunde være berettigede til at bære Armeens Feltegn, skal betjene sig af ved Vaabenøvelserne, eller naar Korpset er samlet. I Henseende til det Arbejde og Besvær, som Folkenes Eksercits, Opsynet med Ammunitionssorterne og deslige foraarsager samtlige befalende ved dette Korps, tillægges enhver af efterskrevne i aarlig Gage:

2 Befalingsmænd hver 200 Rgdlr., 9 Næstbefalingsmænd hver 100 Rgdlr., 9 Underbefalingsmænd af 1. Kl. hver 50 Rgdlr., 9 do. af 2. Kl. hver 30 Rgdlr., 4 Underbefalingsmænd ved det beredne Korps, Søfolkene, Artilleriet og Jægerne af 3. Kl. hver 30 Rgdlr., 5 do. af samme Kl. hver 20 Rgdlr., 9 Kommandersergenter hver 5 Rgdlr., 36 Sergenter hver 4 Rgdlr., 36 Korporaler hver 3 Rgdlr., 1 Formand for Tambourerne 3 Rgdlr., 1 Tøjvarter og Regnskabsfører 50 Rgdlr., til Armatur, Reparation og Ammunitions Forfærdigelse m. m. 110 Rgdlr., i alt 2700 Rgdlr., hvilken Sum fra indeværende Aars Begyndelse aarlig anvises og dernæst til enhver uden Afkortning udbetales. Af Artilleriets der havende Beholdning skal bestemmes til Brug ved Frederiksværk og der stedse have i Forraad: 2 Stkr. 50-pundige Mortérer, 4 Stkr. 18-pundige Kanoner, 10 Stkr. 12-pundige do., 4 Stkr. 6-pundige do., 4 Stkr. 3-pundige do. og 2 Stkr. 1-pundige do. Disse skal forsynes med de behøvende Blokke, Raperter og Lavetter samt Granater, Kugler m. m., dog saaledes, at for sammes Konservation stedse have vedbørlig Om-sorg, og at kun 1 6-pundig og 1 3-pundig tages monteret i Brug ved de aarlige Øvelser, og endelig skal de til Landbatterierne fornødne Bettinger have tildannede og forvares i Magasinerne til Brug, naar fornødent gøres. Korpsets Styrke og Mandskab retter sig efter Arbejdernes og de øvrige Beboeres Antal; over disse holdes en ordentlig Rulle, hvori de, som er unge og bedst skikkede til at føre Vaaben, indføres som tjenstdygtige, og alle de øvrige som Landeværn, hvilket kun i paakommende Tilfælde bruges til Frederiksværks egen Bevogtning. Ved en Kompletteringssession, som hvert Aar bør holdes, og som skal bestaa af Administrator, de 2 Befalingsmænd, de 2 næstbefalende, der henhører med til Administrationen paa Stedet, og endnu en tredie, som tillige er Skriver, kan Ind- og Udskrivning ske af de tjenstdygtige, og Mandskabsrullerne forfærdiges. Hele Aaret igennem øves Mandskabet, naar Aarstiden og Markarbejdet tillader det (altsaa paa belejlig Tid efter Administrators Anordning) i Vaaben, dog aldrig oftere end 4 Gange i een Maaned, og paa en vis Tid af Aaret, som Administrator hver Gang har at bestemme og bekendtgøre Befalingsmændene, skal i 3 til 4

Dage samlet foretages Øvelser med Korpsets tjenstdygtige Mandskab, hvorved der dog maa have Hensyn til, at det sker paa en Tid, hvor ingen derved kan lide for meget i sit Næringsbrug og Erhverv. I Sager som betræffer det egentlige militære ved Korpset, har den øverste Befalingsmand at henvende sig til Generalitetet,

DET FRIVILLIGE KORPS'ES FANE OG OFFICERSUNIFORM

hvor ogsaa alle Rapporter, Mandskabsruller og Inventarier indsendes. I alle andre Tilfælde henhører Sagerne under de anviste Jurisdiktioner ligesom hidtil. Ligesom denne Indretning ikke kan give nogen Adgang til at unddrage sig det øvrige Indrullingsvæsen for den kongelige Land- og Sømagt, men Anordningerne her som andre Steder bliver i fuld Kraft, og ligesom Frederiksværk ikke herved faar eller tilstaas flere Privilegier og Rettigheder, end

samme for nærværende Tid har og er i Besiddelse af, saaledes giver Kongen og Frederiksværk med tilhørende den allernaadigste Forsikring, at det ved denne frivillige militære Indretning ej heller i ringeste Maade skal lide noget Skaar udi de samme Privilegier og havende Rettigheder, samt at, saafremt det herefter maatte befindes, at Indretningen medfører nogen væsentlig Skade eller Ulejlighed for Værket og dets Drift, den da ikke længer skal vedblive.“

Kollegialtidende siger, at efter daværende Folkemængde vilde Styrken omtrent blive 100 Matroser, 100 Artillerister, 100 Jægere, 200 Kavallerister og 800—1000 Infanterister. Det lyder noget utroligt. Et ret talrigt Korps har det dog nok været; hvor meget det militært set har betydet, er et andet Spørgsmaal.

Den 23. Januar 1801 approberede Kongen en Fane for Korpset. Den var mørkebrun med en korslagt Le og Hammer i Guld paa zinnoberrød Bund i en Oval paa Midten. I et Felt øverst ved Stangen fandtes Dannebrog gengivet, i de øvrige 3 Hjørnefelter Christian den Syvendes Navnetræk i Guld paa rød Bund. Samme Navnetræk fandtes i det Spyd, hvormed Stangen endte foroven. Endelig var Fanen forsynet med røde og hvide Snore med Kva-ster i Guld.

Ved samme Lejlighed approberedes Uniformer for Korpsets Befalingsmænd saaledes: Brun Trøje — for Søofficererne blaa Trøje — med en sort Stribe med røde Kanter ned foran og med sort Krave, Bælte med gult Spænde, rød Vest, lysegraa Benklæder, korte Skafte-støvler, Hat med opkrammet Skygge og med Kokarde paa Siden. Ligeledes approberedes Feltegn, Cordon og Epaulet, hvilken sidste kun blev baaret paa højre Skulder.

Tegninger saavel af Fanen som af Uniformerne findes i den historiske Vaabensamling.

Tscherning, der har givet Stødet til Korpsets Oprettelse, og som har været Sjælen i det, fortæller, at da Englænderne i 1807 oversvømmede Sjælland, var Frederiksværk i lang Tid afskaaret fra Hovedstaden og overladt til sig selv.

En engelsk Afdeling skal have tvunget en Mand i Kregome til som Vejviser at gaa foran dem til Værket, hvor de slog sig ned

neden for Krudttaarnsbakkerne. Tscherning var da fraværende. Han havde villet bringe en stor Krudtbeholdning til København, men blev forhindret heri af Englænderne og førte saa en Del af den til Kronborg. Herfra ilede han til Værket, hvortil ogsaa en Del af Krudttransporten var søgt tilbage, ligesom Englænderne allerede da var naaede hertil. En Del Krudt skal ved den Lejlighed være blevet sænket i Søen ved Kassepose. Tscherning havde, fortæller han, det Held at bringe en Konvention til Veje, hvorefter Englænderne holdt sig i 2 Mils Afstand fra Frederiksværk og lod Fabrikernes Ejendomme urørte. Det frivillige Korps besatte Vagterne og sørgede for Orden og Rolighed.

En anden Forfatter fra samme Tid med et mindre lyst Syn paa Forholdene, *Anton Frantz Just*, har i en lille Bog, der hedder „Historie om Englands Overfald paa det fredelige og neutrale Danmark i Aaret 1807“, trykt i Viborg s. A., skildret Englændernes Optræden paa Værket saaledes: „Den 19. August overgav Major Tscherning Fabrikken Frederiksværk til Englænderne. Dette Værk havde 2 Gange sendt 250 Læs Krudt til København; men da en dobbelt saa stor Transport den 19. skulde indføres, nærmede Fjenden sig og afskar ved Farum 20 Vogne. Resten blev reddet til Kronborg. Skønt Værket havde egen Garnison af Arbejderne paa 850 Md., holdt dog Major Tscherning det raadeligst, da General v. d. Decken samme Aften kom med 120 Husarer fra Frederiksborg mod Værket¹, at kapitulere. Værkets Gang blev ifølge den uforstyrret og som Kronprinsens Ejendom respekteret; de færdiggjorte Fabrikater skulde afleveres til Fjenden.“

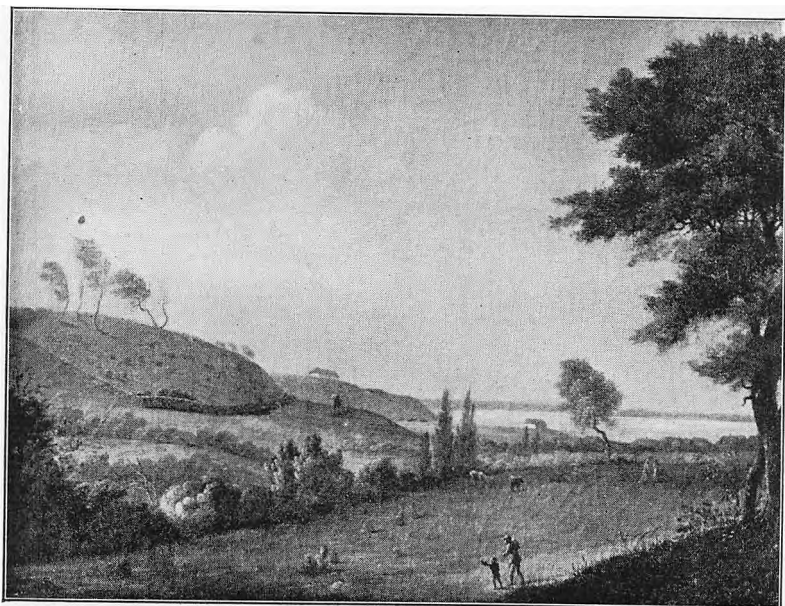
Den omstændeligste Beretning om de med Krudttransporten forbundne Begivenheder findes i Major *H. J. Bloms* „Krigstildragelserne i Sjælland 1807“, hvoraf det bl. a. fremgaar, at to Krudttransporter lykkelig og vel var naaet København. Den tredie og største paa omtrent 500 Vogne var den 17. August afgaaet fra Værket i to Kolonner, hvoraf den ene skulde gaa over Gørlose og Farum, den anden over Slangerup og Maaløv under Bedækning af Frederiksværks frivillige Korps og under Anførsel af Major Tscherning.

¹ og efter den mundtlige Overlevering slog Lejr neden for Krudttaarnsbakkerne,

ning. Da Transportens østlige Kolonne ud paa Eftermiddagen var naaet Eggen ved Farum, stødte den paa en fremskudt Afdeling af den hannoveranske General v. d. Deckens Observationskordon, som bestod af en Eskadron paa 120 Mand under Ritmester Krauchenberg. Tscherning lod straks Transporten gøre omkring og førte den over Herløv og Frederiksborg til Kronborg med Undtagelse af den forreste Afdeling paa en Snes Vogne, som blev afskaaren. Krauchenberg fortsatte sin Fremrykning og naaede henad Aften den 18. August til Kregome, hvor han erfarede Værkets svage Besætning og besluttede at indtage det. Tscherning, som imidlertid var vendt tilbage fra Kronborg til Frederiksværk og indsaa, at den svage Del af Besætningen, der var bleven ham levnet fra Krudttransporten, ikke var i Stand til at forsvare Værket, søgte i det mindste at forskaffe det en Kapitulation ved at bilde Fjenden ind, at det var befæstet. Da General v. d. Decken, som selv var fulgt med den fjendtlige Afdeling, lidt over Midnat lod Værket opfordre til Overgivelse af Ritmester Krauchenberg, som i Bevidstheden om sin ringe Styrke, fandt det raadeligst at udgive sig for et helt Armékorps'es Avantgarde, blev begge Parter efter nogen Parlamentaren snart enige. Værket blev, som Kronprinsens private Ejendom, stillet under engelsk Beskyttelse og skulde forblive i fuld Drift imod at aflevere sine Fabrikata til Fjenden, hvilket dog ikke skete. Besætningen blev afvæbnet, men ej taget til Fange; ja de fra de to første Transporter i København blevne Kuske fra Frederiksborg Amt fik endog Tilladelse til at indesluttet i denne Kapitulation og vende tilbage til deres Hjemstavn.

Den 19. om Morgenen Kl. 7 forlod v. d. Deckens Kommando igen Frederiksværk og medtog kun 4 Kanoner og Halvdelen af Besætningens Geværer. Men ifølge Generalens officielle Rapport havde Bønderne fra de omliggende Skovegne flokket sig sammen, til Dels bevæbnede med Skydevaaben, men største Delen med Høtyve, Leer o. desl., for at afskære ham Tilbagetoget. Flere Hundrede Mand samlede sig paa en Bakke — antagelig Tors Bakke — og affyrede enkelte Skud paa den fjendtlige Eskadron, hvilke dog formedelst Afstanden blev uden Virkning, og da den fjendtlige

Løjtnant Ernst v. Poten med nogle Dragoner sprængte ind paa dem, løb Hoben fra hverandre og efterlod 50 Heste og 5 Mand i Fjendens Vold. Da imidlertid v. d. Decken erfarede, at alle Skove og Byer paa hans Tilbagevej var fulde af lignende bevæbnede Skarer, foretrak han at forandre sin Marchrute og førte sit Kavalleri gennem en mere aaben Egn tilbage til Jægersborg. Samtlige ved

UDSIGT TIL KRUDTTAARNSBAKKERNE
Efter Maleri af Elias Meyer (Hærens Krudtværk).

denne Lejlighed tagne Fanger blev satte i Frihed efter at være blevne afstraffede med Fugtel.

Forviklede Omstændigheder og tvetydige Beretninger paadrog det frivillige Korps Kronprinsens Mishag, og det blev opløst. Paa allerhøjeste Befaling satte Tscherning ved en dokumenteret Beretning Sagen i sit sande Lys, og straks igen 1808 blev det frederiksværkske Artillerikorps oprettet, som til dets Ophævelse 1816 efter endt Krig „ikke alene har gavnet besparende som vel øvede og

mindre kostbare Tropper, men tillige under Krigen har været en velgørende Understøttelse for mange Husmænd paa Godset og Arbejdere paa Værket, de senere føleligt har savnet“.¹

Paa Egnen lever endnu Mindet om „de brune Husarer“, der efter Egnens Skik var klædte i brune Kofter. Infanteriet var forsynet med Leer, paa hvilke Bladet var rettet fremefter, „Pegmænd“ (Pigmænd).

Allerede fra Begyndelsen af Aaret 1773 havde Frederiksværk og Godset udgjort et eget *Birk*. Et Rescript fastsatte, at Birkedommeren ved Kronborg Rytterdistrikts Birk maatte mod en billig og aarlig Løn paa Frederiksværk sammesteds afhøre Vidner og afsige Domme i alle Sager, der vedkommer Værket, dets Arbejde og Arbejdere, desligeste og paaagte alt, hvad der henhører til Politiets og Justitsens Administration ved de frederiksværkske Indretninger.

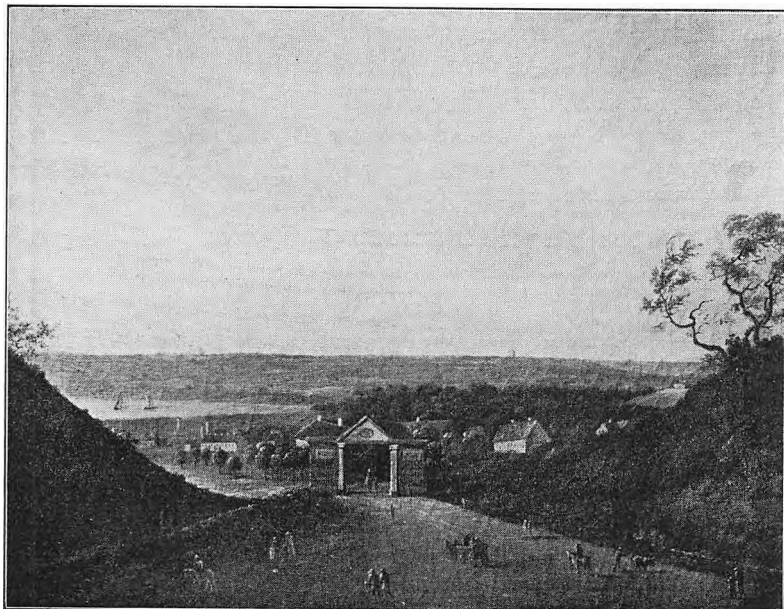
Inspektøren sørgede for Politiorden paa Værket, og Birkedommer *Frørup* fra Kronborgdistriktet kom hertil 2—3 Gange om Aaret for at afgøre de paa Distriktet forefaldne Sager. Dette kunde tyde paa, at det maa have været en temmelig rolig Befolkning, der har haft hjemme paa Værket.

I Carl af Hessens Tid opstod der nogen Uenighed om, hvem det tilkom at afholde Auktioner paa Frederiksværk, og Hassler udvirkede da, at Frederiksværk, Kregome-Vinderød, Melby og Torup Sogne kom til at udgøre en egen *Jurisdiktion*, hvilket fastsattes ved en Resolution af 23. Juni 1797. Den første Birkedommer blev *H. L. Nansen*, der nedstammede fra Københavns berømte Borgmester Hans Nansen, og fra hvem igen Fridtjof Nansen nedstammer.

Angaaende Retsforholdene her, efter at Stedet havde faaet sin

¹ Korpset hed oprindelig *Frederiksværks frivillige bevæbnede Korps* og bestod som saadant, til det ophævedes ²⁰/₁₁ 1807. Derefter oprettedes det som *Artilleri- og Sødivisionen af Frederiksværks frivillige Korps* og bestod som saadant til ¹/₃ 1808. Fra dette Tidspunkt kom det til at hedde *Frederiksværks Korps* og underlægdes de almindelige Sessioner. ²⁵/₁ 1816 blev Korpset beordret nedlagt fra Udgangen af Maaeneden.

egen Dommer, siger Tscherning: „Saa længe Nansen var Birke-
dommer, var endnu Uordenerne faa, og Retssagerne færre, som
Protokollen vil kunne udvise. Først efter 1808 og 1813 tiltager
Uordenerne og Tyverierne, de sidste især paa Godset, hvortil
flere Aarsager bidrog.“ Tscherning nævner ikke disse Aarsager;

SANDSKAARSVEJEN
Efter Maleri af Elias Meyer (Hærens Krudtværk).

men det har vel været de daarlige, pengeknappe Tider, der fulgte
efter Krigene, der har bragt Udskejelserne med sig.

Det gjaldt for Hassler om at skaffe en Bolig for Dommeren, og
en saadan opførtes paa Krudtværkets Grund. Det er den store
smukke Grundmurs Bygning, der nu er Bestyrerbolig for Krudt-
værket. Her havde ogsaa før den Tid ligget en Bestyrerbolig (Nr.
52); men det var et af de gamle Huse fra Classens Tid. Det blev
nu nedrevet for at give Plads for den ny Birkedommerbolig.

Til Birkedommerboligen henlagdes ogsaa en Jordlod. Tschern-

ning skriver om Krudtværkets Omgivelser: „Alle Sumpe og Ufø-
rer paa Krudtværket var forvandlede til dyrkeligt Land, og en stor
Del beplantet med Frugttræer.“ Endvidere fortæller han med
Hensyn til det Areal, der blev tillagt Birkedommeren: „Haven
blev forøget med adskillige Stykker fra Krudtværket. Til Lodden
blev taget en til Krudtværket hørende Eng, som Kortet viser be-
grænset med en Polygongrøft, hvor Tørrestue, Sigtehus, Krudt-
prøvestang og andre Indretninger før har staaet. I Polygonen og
langs Siderne var Plantninger af flere Rader Træer, og langs med
Krudtværket gik en Allé med 4 Rader til Skærm for Krudtværket
mod Nordvest. Vejen skulde tjene til Bortbringelse af Salpeter,
Svovl og Brænde i Ildsvaade.“ Den omtalte Vej ses paa Kortet
at føre Vest paa og over en Bro ud mod Fjorden — antagelig den
oprindelige Osbro — over ad Hanehoved til, hvoraf Rester endnu
kan paavises.

Endvidere beretter Tscherning: „Saa længe Nansen var Birke-
dommer, betalte han Afgift af Huset og Leje af Lodden. For det
første blev *Budde*¹ fritaget efter 1—2 Aar, og Træerne forsvandt
af Lodden, ligesom Vejen blev opdyrket. Fra Husmand Lichts
Lod er det største Stykke bortskaaret og Buddes Lod forøget der-
med, hvorved Polygonen blev brudt. Det samme er senere sket
med Sidemandens Lod til Fordel for Justitsraad Born².“

Til Forstaaelse heraf tjener, at der laa 4 Carlsgave-Huse langs
Frederiksværksiden af Lynæsvejen. Det er et Par af disse Huses
Indehavere, der har maattet afgive Jord til Birkedommeren og
Justitsraad Born.

Birkedommeren vedblev at residere paa det ovenomtalte Sted,
indtil Frederiksværk blev selvstændig Kommune. Da Staten solgte,
hvad den ejede i Frederiksværk, forbeholdt den sig Birkedommer-
boligen, saa at Krudtværkets Bestyrer atter kom til at bo, hvor
1. Krudtmester, som han tidligere kaldtes, før havde boet.

Birkedommerlodden vedblev at høre til Dommerembedet, indtil
for nogle Aar siden, da den overgik til Krudtværket. Det her be-

¹ Birkedommer Nansens Eftermand. ² Værkets Bogholder, der boede paa den
nævrende Politimesterbolig, der dengang var Værkets Kontor.

rettede forklarer altsaa, hvorfor Jorden langs Krudtværket den Dag i Dag hedder „Birkedommerlodden“.

Naar Tscherning blandt de Reformere, der indførtes under Carl af Hessen, ogsaa nævner *Skolevæsenets Forbedring*, da foreligger der intet til Begrundelse heraf. Den ældste kendte Skoleplan for Frederiksværk er fra 1808¹. Men det er naturligvis muligt, at de Reformere paa Skolevæsenets Omraade, den nævnte Plan er et Udtryk for, helt eller delvis har været indførte fra et tidligere Tidspunkt og blot har faaet deres endelige Udformning i Skoleplanen af 1808.

Agerdyrknings-skolen, der som tidligere omtalt kom til at ligge paa Falster, blev ganske uden Betydning for Værket og Godset. Bondestanden stod fuldstændig uforstaaende overfor, hvad der her blev budt paa; dertil var Planen i hele sin Udformning alt for langt forud for sin Tid. Der skulde gaa et halvt Aarhundrede, før Planen overhovedet blev ført ud i Livet. Skolen skulde kunne søges af unge Mennesker fra hele Landet; men Frederiksværk Gods var der dog taget særligt Hensyn til, idet der kunde optages 2 herfra, lige saa mange som fra hele det øvrige Sjælland. I Tidens Løb er Skolen bleven søgt af enkelte her fra Amtet, men vistnok ikke af en eneste fra „Godset“.

I den første Tid efter, at *Landevejen* til Frederikssund var anlagt op over Tors Bakke, kunde Folk ikke uden videre benytte den paa Strækningen gennem Skoven, idet der ved begge Indgange var et Led. Paa Frederiksværksiden var „Blaa Led“, oven for Løvdal var „Røde Led“. Ole Tollerup havde Nøglen til hint, Skovfogeden til dette. De, der vilde passere Ledene med Køretøj, maatte ofre et Par Skilling til de paagældende for at faa lukket op og i. Om Dagen kørte Folk mest ad Sandskaarsvejen — Tscherning kalder den for øvrigt „Sandsgaardsvejen“; detses ikke, med hvilken Grund, da der ikke har ligget nogen Gaard — og sparede „Bompengene“; men om Natten, især naar det var mørkt, foretrak man *Landevejen*,

¹ Se *Fra Frederiksborg Amt*, 1913.

og særlig i Sildetiden maatte Ole Tollerup og Skovfogeden ofte ud med Nøglen og Lygten.

Hvorledes *Gaderne og Vejene* i Frederiksværk har set ud i hine Tider, derom faar man en Forestilling gennem følgende Udtalelse af Tscherning: „Gaderne var i 1794 saa usle, at de ej kan findes slettere i den elendigste Landsby. I regnigt Vejr vadede man tæt ved Husene i Skarn til Anklerne.“ Endnu i 1830 var kun Strækningen fra Classens Bro til Krudtværkets Indgang makadamiseret.

KOMMERCE-KOLLEGIETS
MEDAILLE

UNDER KONGEHUSET OG STATEN

DER FORELIGGER en Beretning, hvoraf man faar en ganske god Forestilling om, hvorledes der saa ud i og ved Frederiksværk i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede; den bekendte Forfatter *Christian Molbech*, der i 1811 skrev „Ungdomsvandringer i mit Fødeland“, skildrer heri bl. a. et Besøg i Frederiksværk. Med nogen Spænding aabner Læseren de gamle gulnede Blade for at erfare, hvad Indtryk Stedet paa den Tid har gjort paa Beskueren. Det kan uden Overdrivelse siges, at han er lutter Beundring; det gælder, hvad han ser paa Fabrikken, og det gælder Byen og Omegnen. Af nyt er Oplysningen om, at Haven lige over for Arresødal dengang var af ny Oprindelse, og at der bag ved Arresødal var engelske Anlæg i Skoven og langs med Kanalen. „En Vej, anlagt paa dennes venstre Side, paa Hældningen af stejle, skovbegroede Bankestrækninger, fører os saare behageligt tilbage til Værket,“ skriver han. Heraf synes det at fremgaa, at af de to Aastier har kun „Smalle Aasti“ eksisteret dengang. Han er saa fortryllet af denne Sti, at han skriver: „Alt var mig overraskende skønt; jeg trylledes for et Øjeblik tilbage til de mønske Klippeegne ved Liselund og var ikke lidet glad ved at have fundet et saadant Sted med en hidtil ukendt Skønhed i Sjælland.“

Allerede 2 Aar efter vender Forfatteren tilbage, og af en Bemærkning synes det at fremgaa, at han ogsaa har været her det

mellemliggende Aar. I sin Bog „Fragmenter af en Dagbog“ kalder han det „et Sted, hvor jeg ikke kan komme for ofte, og hvor Naturen altid synes mig ny og overraskende“. Bakkerne ved Bjørnehoved kalder han „i Strækning og Dannelse ikke ulig Kullens Bjerge i Skaane“. Saaledes fortsætter han Side op og Side ned; Frederiksværks romantiske Naturskønhed er aabenbart ikke af ny Dato.

I 1804 havde *Kronprins Frederik*, den senere Kong Frederik den Sjette, overtaget Værket og Godset, og Aaret efter døde Hassler. Værkets Administration bestod i øvrigt af Generalkrigskommissær *C. F. Grove* og Generalmajor *F. C. Clausen*.

Generalmajor *Haxthausen*, der var Præsæs i den Kommission, der paa Kronprinsens Vegne overtog Værk og Gods, afskedigede de fleste af de unyttige fremmede „Kunstnere“, der efterhaanden var indkaldte i den forrige Ejers Tid. Deres Pladser blev Tid efter anden besatte med indfødte.

Frederiksværk havde oprindelig nærmest været baseret paa Statens Forbrug af Krigsmateriel. Havde end Classen i sine Velmagts-Dage anstillet Forsøg med Fabrikation af alt muligt mellem Himmel og Jord, saa var det dog Fabrikationen af Kanoner, Krudt og Kugler og andre militære Fornødenheder, der holdt Værket oppe, og saaledes var det ogsaa til Dels i de urolige Tider ved Aarhundredskiftet.

At Englændernes Landgang, som i lang Tid afskar Værket fra alle dets Forbindelser, maatte virke standsende og forstyrrende, ligger klart for Dagen. Dog, da Værket baade havde og endnu fik mange militære Bestillinger, kom det snart igen i Virksomhed, der dog ikke varede længer end til 1810, da Generalkommissariatet erklærede sig ude af Stand til at betale videre Fordringer af Mangel paa Penge. Dette var det haardeste Stød for Frederiksværk, hvis hele Virksomhed i de senere Aar var rettet paa Arbejder for det militære, og dette Stød traf paa en Tid, da Pengevæsenet var i Uorden, og raa Materialier enten overdrevent dyre eller slet ikke til at bekomme. Alle Maskiner stod i flere Aar stille og kom derved i Forfald, saa meget mere som Krigen forhindrede at faa de til

deres Reparation fornødne Materialier. Godset led intet; thi alle Levnedsmidler søgtes stærkt og betaltes godt, hvorvel alle Afgifter betaltes i daarlige Sedler efter nummerær Værdi. Forpagteren af Grønnæssegaard kunde et Aar betale hele sin Afgift med Værdien af 10 Tdr. Rug eller 10 Favne Brænde, hvoraf der oven i Købet anvistes ham 24 Favne. Værket skulde fra en militær Fabrik forvandles til en Fabrik for Handelsvarer, hvortil endog de fornødne Materialier savnedes.

Under den trykkende Tid var Pengeforlegenheden ofte flere Maaneder saa stor, at Tscherning — ligesom den franske Nationalforsamling i 1790 — maatte udstede *Assignater* (Anvisninger), som ved Værkets Kredit beholdt Kurs baade paa Godset og i Omegnen, dog undertiden med noget Tab. Det sidste af disse Papirer blev først indløst i 1816, efter at Etatsraad *Lovmand* havde afløst Justitsraad *Berth* i Hovedkontorets Bestyrelse.

Assignater er forøvrigt ikke den eneste Form for lokale Betalingsmidler, der er anvendte i Frederiksværk. Der har til Arbejderne været udleveret *Metaltegn*, for hvilke de i Butikkerne kunde faa udleveret Varer. Overpostmester *Mørch* har i sin Samling af Mønter og Tegn haft et Par Messingtegn, der er jordfundne i Frederiksværk, og som rimeligvis har været benyttede paa den ovenantydede Maade. De er af Størrelse som en Femøre. Paa Midten ser man et Skjold, hvori en Le og en Hammer er korslagte, og ovenover en Krone. Paa det ene staar Tallet 30, paa det andet 50. Endelig er de forsynede med et Hul, saa de ligesom kinesiske Penge — og nu de danske med — har kunnet trækkes paa en Snor. Naar disse Tegn har været i Brug i Frederiksværk, vides ikke (S. 127).

I et Træskur, der i 1830 var nummereret 71, og som laa paa Fabrikkens Grund, stod paa den Tid en svær Møntpresse; men om den og Metaltegnene har haft noget med hverandre at gøre, vides heller ikke.

Skønt Pengene fremdeles var i meget lav Kurs, kom dog Handelen i Gang, og Værket frembragte fortrinlige Salgsfabrikater; men disses Afsætning kunde ej komme i ordentlig Gang, før Tscherning aabnede et Udsalg i Helsingør. Da der ogsaa blev arrangeret et

Udsalg i København, bevirkede det en stor Del af Isenkræmmernes Søgning og flere Udsalg i Provinserne.

Dog Basis for Værkets militære Bestillinger savnedes endnu af Mangel paa Penge. Ved Norges Adskillelse var Sabelleverancen standset. Kanonstøberiet stod ganske stille. Krudtværket kunde kun levere 3—500 Centner Krudt, og Artilleriet lod sine Affutager forfærdige af Ankersmeden paa Christianshavn.

I 1816 synes en gennemgribende Omorganisation af det hele Værk at have fundet Sted, hvorom mere senere under Omtalen af Værkets Mestere. *Jernstøberiet*, som af Mangel paa Jern og Kul var nedlagt under Krigen, blev da bortforpagtet. Forpagterne drev det dog kun i 1½ Aar, da deres Hovedleverance af Ballastjern til Flaaden blev kasseret. I 1824 blev Kontrakten ophævet efter nogle Vanskeligheder, hvorefter Støberiet dreves under Metalstøbemesteren for Værkets Regning. Det kom til at levere Rør til Vandledninger i København, ligesom alt, hvad der brugtes til det ny Valseværk og til dettes Dampmaskine, leveredes herfra.

I 1809 havde Værket faaet en Del Arbejde for *Raketfabrikken*. En Smed *Warding* var bleven sendt til Frederiksværk for at øves under Mester O. Pedersen. Bestemmelsen var da at anlægge en Raketfabrik paa Lilleøen ved Korsør, som var købt dertil, og hvor man allerede havde begyndt at opføre Bygninger.

Kammerjunker *Schumacher*, der var udset til at lede Fabrikken, indsaa imidlertid snart, at Frederiksværk var det Sted, hvor et saadant Anlæg bedst kunde komme i Gang, da de herværende duelige Arbejdere var i Stand til at udføre alt, hvad han behøvede.

Denne Schumacher var Opfinder af de saakaldte *Espingoler*, en Slags Skydevaaben, der blev indførte i den danske Hær og Flaade. En Espingol bestod af eet eller flere jævnsides sammenføjede Bøsseløb, hvert ladet med en Mængde Skud oven paa hverandre. Hvert Skud bestod af en særegen haard Slags Krudt og en Blykugle, der var gennemboret med en Kanal, hvori der var drevet Krudt. Ved Affyringen antændtes først Krudtsøjlen i den første Kugle. Naar den efter et Par Sekunders Forløb var brændt igennem, antændte

den den forreste Krudtladning, som drev Kuglen ud. Samtidig forplantedes Ilden til Krudtsøjlen i den næste Kugle, og saa fremdeles, til den sidste Kugle i Løbet var skudt ud. Disse Espingoler er at betragte som Forløbere for de mere moderne Mordvaaben „Kuglesprøjter“, „Gatlingkanoner“ og „Mitrailleuser“.

Schumacher erhvervede Tilladelse til, at Raketfabrikken flyttedes til Frederiksværk, en Plan, Værket imødekom med aabne Arme, da det smigrede sig med at vinde en fordelagtig Beskæftigelse. Tscherning beklager sig imidlertid over, at dette var en Vildfarelse. Værket udlaante villigt alle de Lejligheder, Anlægget krævede; men hvad der kun var midlertidigt Laan, blev anset som Gave, og senere gik Arbejdet ganske fra Værket ved det Værksted, Raketkorpset selv anlagde med de Folk, som var uddannede paa Værket.

Raketkorpsets Virksomhed har dog sikkert været til Gavn for *Krudtværket*, der ogsaa havde haft vanskelige Tider at kæmpe med. Efter Krigen blev en Del Krudtbeholdninger fra forskellige Steder bragte til Værket for at undersøges, deriblandt noget Frankfurterkrudt. Det slog meget højere ved Prøven end Frederiksværks gamle haarde Krudt. Raketkorpset fordrede nu denne Slags udelukkende til Raketter. I nogle Aar arbejdede Krudtværket forgæves paa at frembringe dette Krudt. I 1818 blev endog en hel Leverance kasseret, endskønt den var forarbejdet efter en leveret Prøve af Krudt, som Korpset havde anset for godt. Den blev dog solgt andendsteds uden Tab. Omstændighederne forviklede sig saaledes, at Tscherning Aaret efter afskedigede alle Krudtværkskarlene og Salpeterkogerne. Den næste derpaa med ganske nye Folk forarbejdede Sats blev fuldkommen god, og fra det Øjeblik tog Krudtværket sig saaledes op, at det kunde kappes med de fortrinligste i Europa. Samme Aar havde Søetaten laant en Frankfurter Handelsmand 50 Centner Krudt til en Leverance, som han skulde erstatte fra sit Hjem til en vis Frist. Overtydnet om Godheden af Værkets Krudt bestilte han de 50 Centner her og leverede dem i sit eget Navn. Da Søetaten ved Prøven havde fundet Krudtet fortrinligt og var bleven overtydet om, at det var blevet forarbejdet her, gjorde den første

Gang Bestilling her, hvilken Leverance vedvarede. Med Artillerikorpsset naaede Tscherning ej ganske at komme paa det rene. Dog tog Raketkorpsset, saa længe det bestod, sit Krudt fra Værket her.

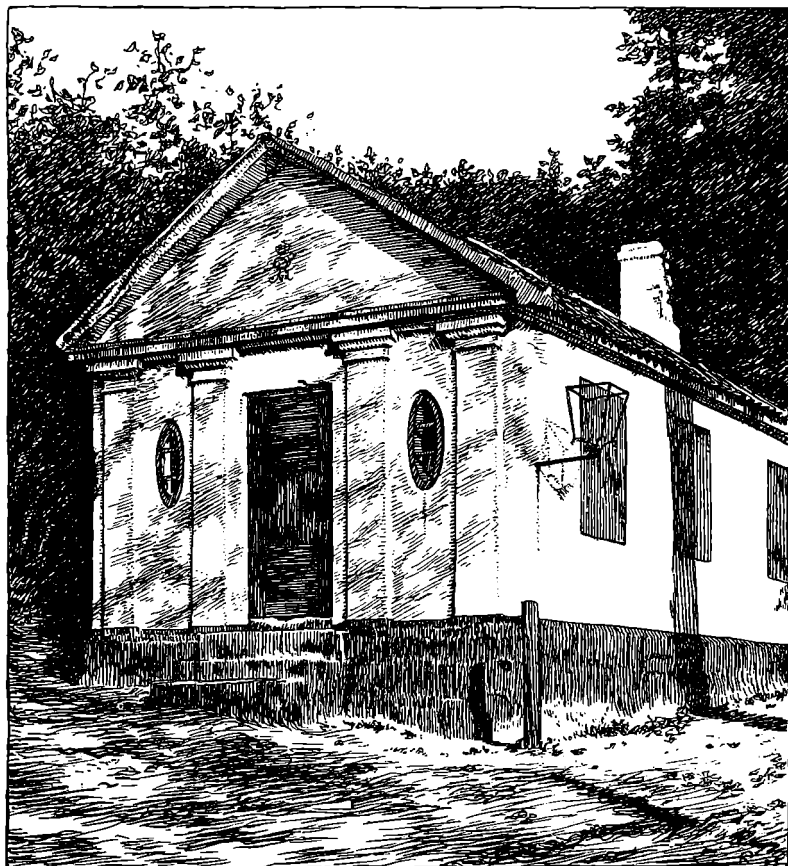
Af Tschernings Optegnelser fremgaar det, at Korpsset fra først af havde indrettet sig i Værkets egne Bygninger; senere flyttede det til Arresødal.

Schumacher selv har boet paa den nuværende Arresødal Skovridergaard; men Hovedbygningen laa dengang paa den modsatte Side af Gaardspladsen. Schumacher var en ivrig Astronom. Paa en Høj i Skoven ved Skovridergaardens Have indrettede han sig et Observatorium. Ruiner af dette findes endnu paa Højen.

Ved Vejen, der gennem Skovridergaarden fører ned mod Søen, laa Raketkorpsets Smedie. Af andre Minder fra den Tid ser man endnu det lange Magasin, der fremdeles tilhører Militæretaten, og det lille Træhus ved Siden af, der nu tilhører Forstvæsenet og bruges til Frømagasin, men som i Raketkorpssets Dage anvendtes til Pressehus. Lidt oven for disse to Bygninger laa tidligere et Gymnastikhus, der nu er nedrevet. Endnu længere oppe, paa den nuværende Lejrplads, laa et Snedkerværksted og et Laboratorium, og derovenfor Krudtmagasinet, som ligger der endnu, ligesom ogsaa Vagtstuen skriver sig fra den Tid. Snedkerværkstedet og Laboratoriet kom til at spille en Rolle under Koleraepidemien, idet de da blev indrettede som Lazaret. De er nu nedrevne. Koleraepidemien fik trods de daarlige hygiejniske Forhold ikke nogen særlig Magt her paa Stedet. Der forefaldt 18 Tilfælde, hvoraf 11 med dødelig Udgang. Til Sammenligning tjener, at under den spanske Syge i 1918 var der omtrent 3 Gange saa mange Dødsfald.

En af de følgende Chefer for Raketkorpsset var Oberst *Lundby*. Han opførte den nuværende Hovedbygning paa Skovridergaarden. En Søn af ham var den meget berømte Maler af samme Navn, *I.Th. Lundby*, der blev Offer for et Vaadeskud under Trearskrigen. Intet Under, at nogle af hans berømteste Billeder er fra Frederiksværkegnen. Da Raketkorpsset ophævedes, gik Boligen over til Forstvæsenet og har været Skovridergaard siden.

Krudtværket bestyredes i Tschernings Tid af Krudtmester, Løjt-

VAGTEN VED ARRESØDAL.
Tegning af Kr. Kongstad.

nant *Mutterspach* og en Formand, Overkonstabel *Holm*. Ved Værket arbejdede 57 Mand og en Kusk. Den aarlige Produktion udgjorde mod Slutningen af Tschernings Tid ikke mindre end 1700 Centner.

Saa snart den tidligere omtalte Leverance af Plader til Mønten ophørte, sank *Valseværket*, der med Bygninger og Omløbskapital havde kostet Værket 95000 Rgdrl. i gode Penge, Aar for Aar, og

Forpagteren betalte hverken Afgift eller holdt Værkerne ved lige, indtil han i 1824 efter mange indviklede Forhandlinger blev nødt til at fratræde. Huset *Suhr & Søn* i København forpagtede det med Forpligtelse til at lade bygge en Dampmaskine paa 20 Hestes Kraft til dets Drift. Denne Dampmaskine blev forfærdiget paa Værket af Mekaniker *v. Würden*, en indfødt dansk, som tillige havde opført et nyt Hammer- og Valseværk. Suhr, der havde Købmd. *K. A. Larssen* i Frederiksværk til Kompagnon for en Trediedel, drev Valseværket med god Fordel og leverede fortrinlige Fabrikater.

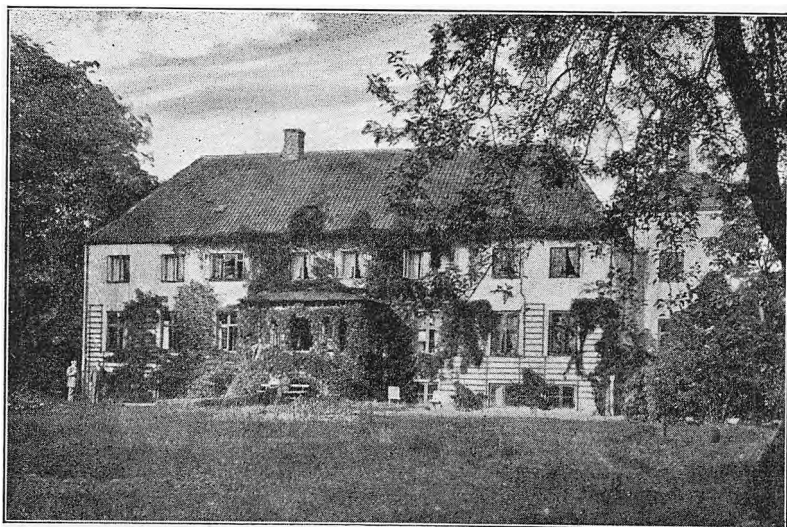
Under de nye Forpagteres energiske Ledelse synes Valseværket at have optraadt som en stærk Konkurrent til det øvrige Værk. Dette fremgaar af følgende Udtalelse af Tscherning: „Jeg anser Valseværkets Udvidelse til saadanne Brancher, hvormed Værket ikke beskæftiger sig eller kan befatte sig, som nyttig, fordi det befordrer Omsætningen paa Stedet og giver Anledning til en Forhøjelse af Afgiften, naar Prøvetiden er forbi. Derimod anser jeg det for skadeligt mod Kontrakten at tillade Valseværkets Indblanding i saadanne Næringsveje, som er bragte i Gang paa Værket, saasom Sømstøbning, Smedearbejde etc. Som Købmænd og Fabrikanter tillige vilde Forpagterne af Valseværket snart fortrænge de øvrige Beboere. Det vilde heller ikke falde dem vanskeligt at bringe deres oplærte Folk til sig og saaledes blive Herrer paa Værket, som English i sin Tid eftertragtede. Har de en Spekulation i saadanne Ting, kan de jo lade gøre Bestillinger paa Værket og lade sig nøje med Købmandsprovision. Derved gavner de det hele tillige med sig selv, og dette betragter jeg næsten som en Slags Pligt for dem.“

I 1831 fik Forpagterne Ret til at lade deres Fabrikater forhandle omkring i Landet ved „Kobberførere“. Dette vakte megen Modvilje hos Landets Kobbersmede; men der kom til at gaa 30 Aar, inden denne Ret atter blev taget fra Værket.

Valseværket overgik i 1855 til et Konsortium bestaaende af *K. A. Larssen, G. Halkier & Co.* og *S. A. Brendstrup*. I 1908 gik det ind under Nordiske Kabel- og Traadfabrikker og *flyttedes til Amager*. Dets Bygninger er jævned med Jorden. Hovedbygning-

gen, „Skjoldborg“, er overgaaet til Københavns Kommune som Rekonvalescenthjem. Blandt det, som flyttedes til Amager, var v. Würdens gamle Dampmaskine.

En Virksomhed, som efterhaanden paa ny kom til at give godt Udbytte, var *Sabelfabrikken*. I Spidsen for den stod Fabrikør *Westergren*, Regnskabsfører *Ulstrup*, der tillige besørgede Ætsning, Gravering og Stempelskæring, Fabrikformand *Kierulf* og Sliberfor-

SKJOLDBORG

mand *Lund*, der alle af Tscherning faar det Skudsmaal, at de er duelige Mænd; men i hvert Fald de to førstnævnte var ved hans Afgang gamle Mænd. Med Hensyn til *Westergren* siger han, at han „næsten er for gammel til, at man ved ham kunde vente større Udvidelse, da dette vilde skaffe ham mere Arbejde, men og større Indtægt. Ved Anlæg af den Art er det fordelagtigt at binde Mesterens Fordel til Forøgelsen af Produktionen. Han vil da af sig selv sørge derfor, uagtet det giver ham mere at bestille“. *Ulstrup* betegner han som „saa forstokket og egensindig, at man maa opbyde

alle Kunster for at sætte en nyttig Ting igennem mod ham, naar den ikke er efter hans Smag“.

Sabelfabrikkens Betydning fremgaar i øvrigt af, at den beskæftigede 52 Svende, Dreng og Opslagere. Tscherning siger om dem: „Paa 3 gamle nær er alle disse, hvoriblandt mange duelige Arbejdere, oplærte her paa Stedet. Stor Færdighed i at behandle Staalarter baade i Smedning og Hærdning gør denne Fabrik skikket til Produktion af al Slags Ægtøj, hvorved den hele Vanskelighed bestaar i at overvinde Fabrikørens Inerti for ny Industrigrene, som maaske ikke lidet bestyrkes af Ulstrup.

Ogsaa Knapper af Staal og Metal kunde let her frembringes, hvor de fornødne Maskiner haves til at valse, klippe og stemple.

I sin nuværende Tilstand kan Fabrikken levere ca. 2000 Dusin forskellige Knive foruden andre Arbejder.“

Senere blev *Støberiet* og *Maskinfabrikken* Værkets vigtigste Virksomheder. Under v. Würdens dygtige Ledelse byggedes Dampmaskiner og Agerdyrkningsmaskiner.

Indtil 1816, samme Aar, som Jernstøberiet som alt omtalt bortforpagtedes, arbejdede alle Værksteder for kongelig Regning og fik Materialier og Penge af Værket. Dette gav Anledning til mange Tab ved Forskud, især paa en Tid, da der ofte manglede Sysselsættelse. Paa Støberiet, Krudtværket og Sabelfabrikken nær, der arbejdede for Statens Forsvarsfornödenheder, tillige med Tømmer-, Mur- og Maskinværkstedet, der brugtes til Reparationer, blev *alle øvrige Værksteder bortforpagtede til Mestrene* til Arbejde for egen Regning med Forpligtelse til at befordre Bestillinger fra Værket fremfor alt andet samt at holde deres Bygninger og Inventarier under Reparation. Derved fik Værket en aarlig Indtægt af 1650 Rgdlr., besparede betydelige Reparationsudgifter og undgik Tab ved Forskud. Største Delen af disse Mestere arbejdede sig frem til en god Tilstand, nogle endog til Velstand, og de blev i denne Forfatning i Stand til at genvinde Leverancer, som gik fra Værket, medens de arbejdede for kongelig Regning.

Blandt de Ting, *A. F. Tscherning* i sin Assistentvirksomhed under sin Fader udførte, nævner han 2 affuterede Feltkanoner, som foræredes til Pashaen af Ægypten. Ved *A. F. Tschernings* Afgang fra Værket i 1828 forærede samtlige Mestere ham en forgyldt Sabel med Indskrift. Det vilde have været efter Kongens Ønske, hvis *A. F. Tscherning* vilde have afløst sin Fader som Værkets Inspektør. Det vilde han imidlertid ikke. Tværtimod tilraadede han Kongen at sælge Værket.

A. F. Tscherning havde 2 ældre Søstre: *Elisabeth Birgitte*, der var gift med *General de Meza*, og *Karen Marie*, der var gift med *Raketkorpsets Chef, Kammerjunker Schumacher*. En yngre Søster, *Albertine*, blev gift med Værkets senere Leder, *Major Dalberg*. *A. F. Tscherning* var gift med sin Kusine *Eleonore Christine v. Lützwow*.

For *A. F. Tscherning* blev der i 1895 opsat en Mindeplade paa hans Fødehjem, den nuværende Direktørbolig i Frederiksværk.

I *E. P. Tschernings* sidste Tid paa Værket udførtes 2 store Arbejder, nemlig den nye Dampmaskine til Valseværket og den store Klokke til Frue Kirke, der fik Navnene *Frederik* og *Vilhelmine* til Minde om disses Formæling, der da netop var forestaaende. Efter en 3 Dages Transport blev Klokkeren afleveret ved Frue Kirke den 11. Decbr. 1828.

Man faar en Forestilling om Arbejdet ved Klokkens Transport i et Brev fra *Tscherning* til Sønnen, som da var i Udlandet: „Jeg havde sluttet Akkord om Klokkens Transport ved 6 Par Heste for den overordentlig billige Pris af 30 Rdlr. med en Vognmand *Johanssens Enke*. Disse kom i Mandags med *Dragkæder* fra *Artillerikorpset*. Forud havde jeg hos *Kreti* og *Pleti* sørget for *Broers Afstivning*, *Vejes Udbedring* paa de vanskeligste Steder og selv sørget for *Løvdalsvejen* ved at bortskære dens *Skraaning* og skaffe et bekvemmere Sving. Da Dagene er korte, kunde vi ej tænke paa *Forspænding* før Kl. 7 Morgen, og da den første *Udrustning* til et saadant Tog fordrer lidt Tid, ikke sætte os i *March* før Kl. 9¹/₂. Uagtet min *Forsigtighed* brækkede vi *Spidsen* af *Vognstangen* ved *Svinget* i *Løvdalen*, men opdagede, at den egentlig havde været

saa meget for lang, og hjalp os uden videre Reparation. Jeg fulgte til Fods til Enden af Tors Høje (Tors Bakke) og igennem Lyngby (St. Lyngby) Gader. Kl. 2 var vi i Frederiksborg, uden at Hestene pustede. Vi skulde fodre et Par Timer, og da det regnede, besluttede jeg at blive der for ikke at køre gennem Skoven i Mørke. Kl. 8^{1/2} næste Dag kørte vi fra Frederiksborg og var Kl. 5 ved Vibenshus, hvor jeg atter lod holde for ej at køre ind i Staden i Mørke; tredie Dag bragte 3 Par Heste Klokken til Frue Kirke uden ringeste videre Breakage eller Udseende dertil.“ Klokken er i øvrigt støbt om, medens Fabrikken har været i Familien Heegaards Eje.

For *Skovene*, der som tidligere omtalt havde været Genstand for en meget haardhændet Behandling under Forvalter Reinsholm, oprandt der lysere Tider, da *E. Riedewaldt* blev Skovrider i 1817. Under ham kultiveredes et Par Hundrede Tdr. Land. De under Classen opførte Stengærder blev helt eller delvis omsatte, og hvor der fattedes Stengærder, opførtes saadanne.

Skovrideren boede oprindelig i den nordlige Fløj paa Arresødal. Længere Nord paa, lige for Vejen til den nuværende Skovridergaard, laa Godsforvalterboligen. Den blev Skovridergaard, da Godsforvalterstillingen blev nedlagt. Den nuværende Skovridergaard har tidligere hørt under Militæretaten (Raketfabrikken). Skovrideren havde dengang Embedsjord Syd for Højbjerg. Den er nu beplantet („Brobæk“).

E. P. Tscherning har ved sin Fratræden i 1830 nævnet de *Haandværksmestere*, der paa det Tidspunkt var i Frederiksværk.

Stedets fornemste Mester var øjensynlig „Smedemester, Krigsraad *Pedersen*, der er født paa Godset og opdraget paa Værket, en meget duelig og solid Mand. Hans Arbejde er især Maskiner, Jern og Metal, det finere Affutagebeslag og Sporemagerarbejde. Det sidste er bragt til Værket af en Franskmand *Lornuer* og en Svensker *Aarstrøm*, som Hassler lod komme hid og satte i *Pedersens* Værksted. I de Værksteder, *Pedersen* har forpagtet, findes endnu Sættemester *Jørgen Nielsen* og *Hans Rasmussen*, *Carls gave*, som beskæftiges med samme Arbejde og med Vognbeslag“.

Krigsraad Pedersen var Søn af *Ellen Mogensdatter* fra St. Haggelse, som først var gift med en Mand ved Navn Peder Jensen fra Skænkelsø. Hun boede paa sine gamle Dage i det Hus paa Vinderødsiden af Osbrovejen, der ligger lige ud for Pilestien. Paa Vinderød Kirkegaard vidner et smukt gammelt Smedejernsgitter til højre tæt inden for Kirkegaardslaagen om Krigsraad Pedersens sønlige Pietetsfølelse over for sin Moder.

Tscherning ledsager i øvrigt hver af de gamle Mestere med en lille Karakteristik. Med Undtagelse af den alt anførte om Krigsraad Pedersen fremsættes nogle af disse Udtalelser nedenfor uden Forbindelse med dem, om hvem de er udtalte, og i en anden Orden end den, hvori de paagældende nævnes. Saavel gennem de nedsættende, der først anføres, som gennem de rosende Beskrivelser faar man en Forestilling om den Tids Borgerskab i Frederiksværk. Ikke mindst faar man derigennem en Forestilling om Tscherning selv; man lærer, hvilke Egenskaber han har sat Pris paa hos Mennesker, og sikkert derfor ogsaa, hvorledes denne mærkelige Mand selv har været. — Altsaa: „Uden at kunne kaldes efterladen, er han dog ikke saa vedholdende flittig eller tarvelig, som en Fabrikant her maa være for at komme i Velstand. Han slaar sig igennem.“ — „Som Professionist er han ganske duelig, men baade han og Kone saa forfaldne til Drik, at hans Død var højst tjenlig for Værket. Kun under strengeste Opsigt kan han udføre de ham betroede Arbejder.“ — „En ret duelig Arbejder og sædelig Mand, men plages lidt af Forfængelighed, for hvis Tilfredsstillelse han indlader sig i mange Spekulationer. Man bør vogte sig for, at han faar for stærkt Forskud og betaler i rette Tid.“ — „I sin Ungdom har han været en Svirebroder, men rettede sig saa meget, at han nu passer sit Arbejde og ikke giver Forargelse.“ — — „En meget holden, duelig og retskaffen Mand.“ — „En holden og ordentlig Mand og arbejder meget godt.“ — „En skikkelig og ganske duelig Mand; slaar sig igennem.“ — „Staar sig godt og er en meget skikkelig, duelig og stræbsom Mand.“ — „En højst retskaffen, flittig og duelig Mand.“ — „Slaar sig igennem uden Forskud; han er meget duelig og sædelig.“ — „En skikkelig Mand og jævn Arbej-

der, som slaar sig igennem.“ — „En meget duelig, flittig og skikkelig Mand, som slaar sig godt igennem.“

Forpagterne af Værkstederne var foruden Krigsraad Pedersen følgende: Garver *Gätje*. Faderen kom fra Hørsholm, fik Bygninger og Forskud til Garveri og Skomagerværksted. Det vilde ikke lykkes for ham, og han rejste bort. Sønnen rejste som lille Dreng med Faderen, men kom tilbage, da han var udlært, og bosatte sig her. — Farver *Werdelin*, som kom hertil fra Frederikssund. — Bødker *Martinsen* var Søn af den forrige Bødkermester af samme Navn. — Pottemager *S. Klem* var født paa Værket og havde forhen været Jernstøber og Teglbrænder. — Blikkenslager *Westberg* kom til Værket, fordi hans Kone var født her. — Snedker *Tofte*. — Guld-, Sølv- og Staalarbejder *Poul Agerlin*. — Bøssemager *Schwerdfeger*, arbejdede kun med egne Hænder. — Mekanikus *v. Würden*, havde endnu ikke nogen Kontrakt med Værket, men ad interim lejet forrige Schulmeisters Vaaning. — Maler og Glarmester *Hansen*. — Sadelmager *Thorning* var Søn af forrige Sadelmager af samme Navn. — *Henrich Klem*, en gammel Pensionist. — Gørtler *Svend Agerlin*. — Grovsmed *Sponholz*. — Smed *Hans Christensen*. — Kobbersmed *Busch*, drev især Markedsarbejde. — Hjulmagerværkstedet (*Bücklings Enke*) bestyredes af en meget duelig Mestersvend og havde Affutagearbejde for Artillerikorpsset. — Smed *Simon Møller*, født her. — — Flere af Navnene tyder paa fremmed Herkomst. Deres Bæreres Efterkommere har spredt sig trindt om i Landet og minder nu der ved deres Navne om det gamle Frederiksværk.

Tscherning siger til Slut i sin Omtale af de gamle Haandværkere: „Det er en behagelig Bemærkning, at den her opvoksede Generation lykkes vel, hvor deres Fædre og Formænd geraadede i Gæld. Jeg tør anse dette som Resultatet af større Driftighed og Tarvelighed og mindre Drikfældighed. En bedre Skoleundervisning, endskønt denne endnu langt fra er tilstrækkelig for et Fabriksted, har ogsaa haft Indflydelse herpaa. I de sidste Aar fra 1823 har Værket forbedret sig betydeligt, hvortil en større Orden i Sagernes Gang, især siden Justitsraad *Platons* Bestyrelse af Hoved-

kontorets Forretninger, ikke har bidraget lidet. Støberierne har Arbejde. Krudtværkets Leverancer er betydelig forøgede og tiltager aarlig. Bestilling af Affutager giver en Del Værksteder Arbejde, og de andre finder ogsaa Beskæftigelse.“

Ud fra de samme Synspunkter, som Tscherning har lagt til Grund for sin Omtale af Haandværkerne, bedømmer han Værkets Bestillingsmænd og dets Arbejdere. Saaledes siger han om en nærmere betegnet Arbejder: „Ham fattes som alle andre Arbejdere her

KRIGSRAAD OLE PEDERSEN OG HUSTRU
Efter Maleri af Johan Busch.

Grundsætninger for hans Kunst, som han blot udøver efter Praksis. Dette bliver stedse en Hovedmangel ved Frederiksværk, indtil den afhjælpes ved fornøden Undervisning.“

Som det fremgaar af Tschernings Optegnelser, har *Ole Pedersen* uden Sammenligning været Stedets fornemste Mester. Ved Aarhundredskiftet var hans Betydning for Værket i bestandig Stigning. For nogle særdeles fortrinlige Medaillestempler, som han smedede for den kongelige Mønt til Fremstilling af Hæders- og Erindringsmedaillerne for Slaget 2. April 1801, erholdt han den store Fortjenstmedaille i Guld saavel som Sølvmedaljen af 2. April 1801, der overrakte ham med stor Højtidelighed ledsaget af en trykt hæder-

lig Omtale. Da der under Krigen med Englænderne 1807 oprettedes et frivilligt Jægerkorps, det saakaldte „brune Korps“, blev Ole Pedersen efter kort Tids Tjeneste udnævnt til Kaptajn i Korpset.

Ved Efterretningerne om Englændernes Komme flygtede de fleste af Værkets Koner og Piger til Grønnæssegaard og skjulte sig der; men O. Pedersens Hustru, *Karen, f. Gundersen*, fra Vinderød, blev hjemme hos sin Mand og sine 3 Smaapiger. Da Englænderne nærmede sig, tog Karen Pedersen alle sine rede Penge og Kostbarheder, puttede dem i en Lerkrukke eller Pose og gravede dem ned i en skjult Krog i Hønsehuset nede ved Aaen. Derpaa skar hun et stort Fad Smørrebrød, som hun satte paa Bordet tillige med en Karaffel Brændevin.

Straks efter bankedes der paa Vinduerne, og en Patrouille af de v. d. Deckenske Husarer hver med sin lille Kridtpibe i Munden, holdt uden for Huset og satte Mulerne paa deres store langhalsede Heste lige mod Vinduerne. Ole Pedersen gik straks ud til dem. „Kan De tænde vore Piber?“ spurgte de paa Tysk. „Ja vel!“ svarede O. Pedersen i samme Tungemaal, gik hurtig ind efter en brændende Fidibus, hvormed han tændte deres Piber, og meget veltilfredse og uden nogen Forulempelse red den fjendtlige Patrouille videre.

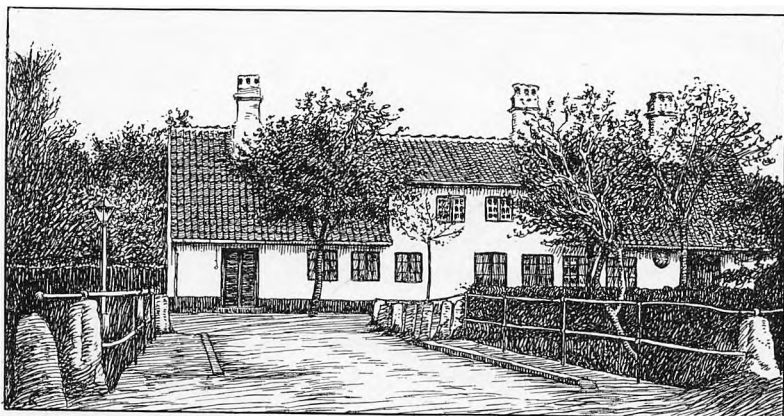
Ole Pedersen, der skal have haft en væsentlig Andel i Udførelsen af Gitterværket om Rytterstatuen paa Amalienborg og Trappegelænderet paa Arresødal, og som ligeledes har udført det kunstfærdigt smedede Gitterværk i St. Knuds Kirke i Odense, havde nu 3 kongelige Værksteder og næsten 70 Mand under sig, hvorfor han havde en fast ordentlig Løn som Mester. Snart blev han tillige anmodet om ogsaa at overtage Kanonboreværket, først det saakaldte Hesteboreværk og senere, da Boremester Juncker døde, tillige Vandboreværket. Fra 1808 til 1837 var han saaledes ansat som Kanonboremester, hvorfor han oppebar en yderligere Løn af 250 Rdlr. Sølv.

Sammen med sine to duelige Brodersønner drev han tillige Urmageri i det større samt Handel med Ure.

I Aaret 1816 erholdt O. Pedersen de 3 kongelige Smedeværk-

steder, som han hidtil havde bestyret som Mester, i Forpagtning paa Livstid mod en vis aarlig Afgift med Forpligtelse til forlods at udføre Værkets, d. v. s. alle kongelige Arbejder.

Samme Aar var det, at Raket- og Espingolkorpset indrettede sig paa Arresødal under Divisionsadjutant, Kammerjunker v. Schumacher, og denne fandt snart i O. Pedersen en Mand, som han kunde bruge til Udførelsen af sine vidtløftige og storartede Projekter. En ny Virksomhed aabnede sig her for O. Pedersen, hvorved hans

DET GAMLE TOLDKONTOR
Wincklers Kort Nr. 17.
Tegning af Kr. Kongstad.

store praktiske Dygtighed kom til Gennembrud, og hvorved han blev i Stand til at vinde en endnu større Ære og Anseelse end hidtil.

Under Kammerjunker Schumachers Ledelse udførte han 1818—20 de første Espingoler, der efterhaanden forbedredes mere og mere, ligesom ogsaa Fabrikationen udvidedes, medens Korpset forsynedes med flere Batterier af dette interessante og virksomme Skys.

Fabrikationen, der fornemmelig blev dreven i den store murede Kælder under den nordlige Del af O. Pedersens Hus i Nørregade, holdtes ifølge allerhøjeste Befaling af 7. Februar 1826 strengt hemmelig og udførtes alene af Haandværkere, der ligesom Korpsets

Officerer, Underofficerer og Konstabler var edsvorne i Tjenesten.

Ogsaa Raketfabrikationen forbedredes betydeligt ved O. Pedersens Hjælp, navnlig under den efterfølgende Chef for Raketkorpset, Oberst *v. Meyer*, og O. Pedersen opfandt og udførte nu ogsaa hertil mange udmærkede Maskiner og Redskaber, hvilke i høj Grad bidrog til mere og mere at fuldkommengøre dette Skyts.

Paa Indstilling af Oberst Tscherning blev O. Pedersen for sine Fortjenester som Kanonboremester i 1826 benaadet med Dannebrogsmændenes Hæderstegn og 3 Aar senere paa Indstilling af Raketkorpsets Chef, Oberst Meyer, endvidere udnævnt til virkelig Krigsraad, og Bestallingen som saadan af særdeles kongelig Naade og som Belønning for al den Nytte, O. Pedersen havde ydet Raketkorpset, blev udfærdiget aldeles gratis, saa at han slap for at betale Rangskat deraf.

Da Raketkorpset i 1826 selv oprettede Værksteder for Raket- og Espingolfabrikationen paa Arresødal, fik O. Pedersen mod en aarlig Godtgørelse af 130 Rdlr. Sølv Opsynet med bemeldte Værksteder overdraget, hvilken Godtgørelse han beholdt indtil Raketkorpset i 1844 fuldstændig ophævedes.

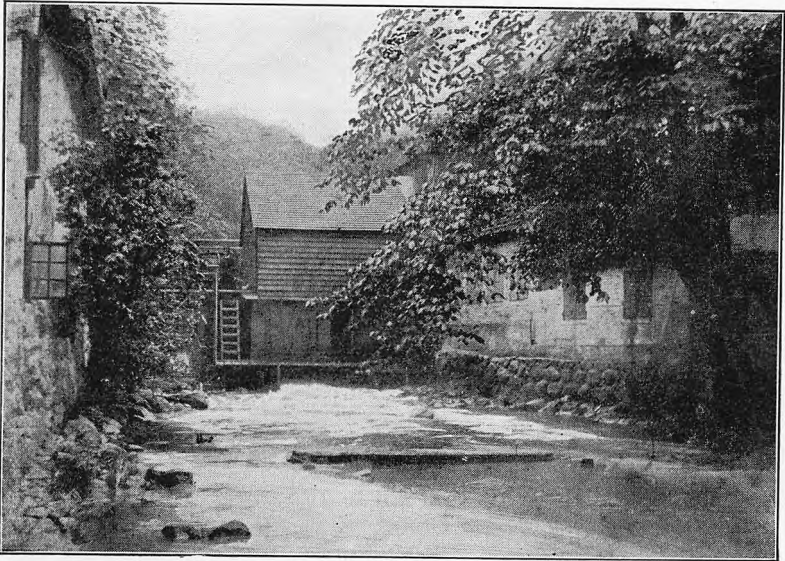
For det militære Varedepot i København udførte O. Pedersen ogsaa en stor Del Sporemagerarbejde, hvorved han erhvervede sig en særdeles Yndest og Agtelse.

Da den kongelige Livgarde til Hest i 1831 skulde forsynes med Messingkyradser blev O. Pedersen ifølge allerhøjeste Befaling beordret til København for først at tage Maal af et Kyrads til Hs. Majestæt Kong Frederik VI og derefter til samtlige Officerer af Garden. Medens O. Pedersen tog Maal af Kongen, underholdt denne sig venligt med ham og forsikrede ham om sin særdeles Bevaagenhed og lovede ham ved Afskeden, at han ikke skulde komme til at mangle Arbejde. Ikke des mindre blev dog kun Officerskyradserne til Garden bestilte hos O. Pedersen, hvorimod alle de meniges blev forskrevne fra Udlandet.

I 1837, da O. Pedersen begyndte at mærke Alderens Tryk, fik han af Værkets Administration Tilladelse til at aflevere de to mindre forpagtede Smedeværksteder ved Markedspladsen og i

Sandskaaret, og den 1. Januar 1838 blev der af Det Classenske Fideikommis tilstaaet ham en aarlig Pension af 150 Rdlr.

I 1849 lod Sønnen *August Pedersen*¹ begge sine Forældre male af Maleren *Johan Busch*. Kort efter døde Moderen. O. Pedersen overlevede sin Hustru i 7 Aar; i Begyndelsen af Aaret 1856 døde han næsten 90 Aar gammel.

BAG VANDMØLLEN

Ligesom Falster i sin Beskrivelse af Frederiksværk har givet en Fortegnelse over de *Huse*, der paa hans Tid fandtes her, har Tscherning optaget en lignende Fortegnelse over, hvad der paa hans Tid hørte til Værket. Af Fortegnelsen fremgaar det, at der er bygget en Del i Tschernings Tid. Alt hvad Peyrembert havde bygget, blev bygget om med Undtagelse af det lille Hus ved Vagten og det lille Krudttaarn paa Pottemagerbakken. En Del af de Huse, Classen havde ladet opføre, blev delte i flere. Nummeringen blev derfor en anden. Smaa ovale Trætavler med paa-

¹ fra hvem disse Meddelelser om O. Pedersen stammer.

malet Nr. blev anbragte over Indgangsdørene. Disse Tavler er nu vistnok alle forsvundne med Undtagelse af en, der bærer Nr. 22, i Valseværksgade. Fortegnelsen gengives efter Tschernings egne Ord, til Dels i Uddrag. Noget Kort fra den Tid haves ikke; men de gamle Numre fra Classens Tid vedføjes i Parentes, forsaavidt Husene er fra den Tid.

Nr. 1 (14) a i Tømmergaarden beboedes af Kapt. Falster, Materialforvalter, som havde Magasin af Stenkul, Tømmer, Tagsten, Mursten, Olie, Tran, Sæbe, Lys, Talg og saadanne Materialier, hvis Udlevering sker daglig i smaa Mængder. Han havde desuden Opsigt med Materialstalden og Opskibning, „hvilken han besørger fortrinligt som en gammel Sømand, der til fulde forstaar Manipulationen. Haven har han opelsket af Strandsandshuller“.

Nr. 1 b i Tømmergaarden tjente til Magasin for smaa Varer og Materialier. I Tømmergaarden var ogsaa Magasin for Blokvogne.

Nr. 2 (15) beboedes af Doktoren. Lige overfor var en Have, som hans Formand satte i Stand. Der var tidligere kun Sandhuller. „Det er det eneste Middel mod en fra Fortiden herskende Skik at rode overalt efter Sand at overlade Brugen af saadanne Stykker til en privat Mands Varetægt, saa længe Værket ikke behøver dem.“

Nr. 3 (16) Hesteboreværk og Tømrerværksted, der forestodes af J. Falster, som havde 4 Svende og 2 Dreng. Bagved et Brædeskur over en Savgrav.

Nr. 4 (17) var indrettet til 4 Familier.

Nr. 5 ved Fabrikkens vestlige Indgang var indrettet til 3 Familier og Værksted for Poul Agerlin (Slibemesterbolig).

Nr. 6 (ved Siden af 4) et lille gammelt Hus, som var Værksted for Bøssemager Schwerdfeger. „Er meget for stort for det Brug, han gør af det. Her var Plads for en Knapfabrik, naar ingen Bøssemager vilde benytte det.“

Nr. 7 (18) til to Familier. Christian Winckler havde Forgylderværksted og Udsalgsbod for Fabrikkens Fabrikata. „Forbedrer sine Kaar ved at indbinde Bøger og gøre smaat ciseleret Arbejde, naar hans Helbred tillader.“

GANGBROEN MED ALLÉGADE I BAGGRUNDEN
Tegning af Kr. Kongstad.

Nr. 8 (19) beboedes af v. Würden.

Nr. 9 (20) beboedes af Fru Thodberg og benyttedes til Handel. Det blev i 1836 indrettet til Fattig- og Sygehus og gjorde Tjeneste som saadant til 1866.

Nr. 10 (21) benyttedes af Maler og Glarmester Hansen. „Til Stedet en Have, der forhen har været dyrket; men Hansen har brændt Hegnet og lader Pladsen ligge udyrket.“

Nr. 11 (10) Slibemøllen.

Nr. 12 (8 og 9) Melmøllen. „Der kan ej udsættes andet paa Mølleren, end at han tager for dyr Betaling for sin Toldsæd, og det kan ej forebygges uden ved Konkurrence.“

Nr. 13 (lige overfor *Nr. 9*) var Pakhus, til Dels bortlejet til K. A. Larssen. Efter 1842 Apotek, nu Hotel.

Nr. 14 (ved Siden af *Nr. 10*) beboedes af Sadelmager og Garver Thorning. Skønt der var Monopol saavel paa Beværtning som Købmandshandel, fik Brændevinsbrænder Tøyberg ved gode Forbindelser Lov til her at have Beværtning, og hans Søn at have Handel.

Nr. 15 (sammen med *Nr. 14* 22) med tilbygget Digelovn benyttedes af Pensionist H. Klem.

Nr. 16 beboedes af Smed Ingestrøm under Sabelfabrikken.

Nr. 17 beboedes af Kierulfs Forgænger paa Sabelfabrikken.

Nr. 18 benyttedes af Gørtler S. Agerlin.

Nr. 19 beboedes af Jordemoder Mad. Leer.

Nr. 20 benyttedes af Grovsmed Sponholz.

Nr. 21 benyttedes af Smed H. Christensen.

Nr. 22 benyttedes af Kobbersmed Busch.

Nr. 23 benyttedes af Bücklings Enke.

Nr. 16—19 (23) ligger i Allégade, *Nr. 20—23* (24) i Valseværks-gade, alle Stenpillebygninger.

Nr. 24 udgjorde Valseværket med alle dets Bygninger.

Nr. 25 (25 og 26) *a* var Maskinværksted, *b* Trædrejeri og Bolig for 2 Familier, *c* Smedie og Bolig for 2 Familier. Smedien var et ret betydeligt Værksted, idet der foruden en Formand, som bestyrede det, var 7 Svende, 4 Dreng og 2 Savskærere. „Foruden nye Maskiners Forfærdigelse og de daglige Reparationer paa Værkstedernes Maskinerier, som ofte kræver en Mængde kyndige og vante Arbejdere paa een Gang for at spare Tiden, der er kostbarere end alt andet, anvendes Mandskabet ogsaa baade til finere og grovere Bygningsarbejde.“

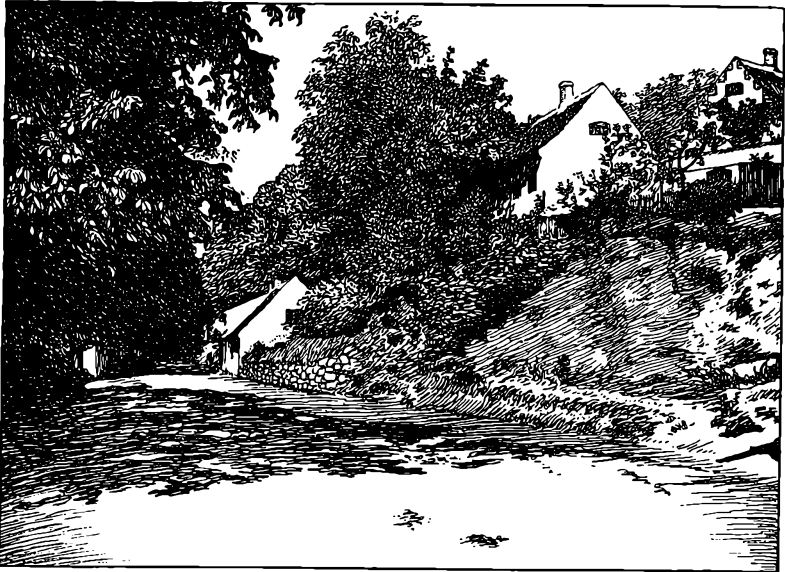
Nr. 26 (27—51 og 53—61) Krudtværket.

Nr. 27 (52) Birkedommerbolig, nu Krudtværkets Chefbolig.

Nr. 28, hvor nu Krudtværkets Bøgholder har Bolig, var indrettet til 2 Familier.

„Huset, som intet *Nr.* har, men burde hedde 28 b,“ hvor der nu er Bageri, var i 1829 opført af Valseværksforpagteren til Valseværksarbejdere.

Nr. 29 (ved Siden af i Nyhusgade) var indrettet til 3 Familier.

POTTEMAGERBAKKEN
Tegning af Kr. Kongstad.

Nr. 30 (for Enden af Gaden) med Have og Brønd benyttedes af Farver Werdelin.

Nr. 31 (lige over for 29) var indrettet til 2 Familier.

Nr. 32 (hvor der nu ligger et Garveri) var indrettet til 4 Familier.

Nr. 33 (nu Politimesterbolig). Her boede Justitsraad Born. Angaaende Forholdene heromkring siger Tscherning: „Da Brænderiet var flyttet til sin nuværende Plads og havde faaet de Jorder i Forpagtning, der ligger mellem Vinderød og Classens Bakke, fik det tillige tillagt et Engstykke i Vest, hvis nordre Snip blev lagt

til Værkets der liggende Hus, som beboedes af Krudtværksarbejdere, i hvis Sted Administrationskusken J. Hansen blev hensat (Kuskehuset) og fik en Lod tillagt paa den anden Side af Vejen. Det Vest for Brænderiets Lod liggende Stykke blev forbeholdt til at bygge Huse for Værket og i den Anledning afdelt ved 2 Gader, hvoraf den ene gaar til Farveren, og den anden til Justitsraad Born“, altsaa Nyhusgade og Birkedommeralléen.

Nr. 34 har faaet Navn efter fhv. Mægler Hvalsøe, der har ejet det og boet her som Rentier. „Mæglergaarden“ bestaar nu foruden af Hovedbygningen af en Længe i Nord og en i Syd. Tidligere har der ogsaa ligget en Længe i Øst. Den Lighed, denne Ejendom har med Bryggeriet, der tidligere ogsaa har været Brænderi, er ikke tilfældig, idet den ogsaa fra først af var bestemt til Brænderi. Den blev imidlertid Kaserne. Hovedbygningen har været Officersbolig, den nordlige Fløj Barakke for Mandskabet, den sydlige Sygestue, Ligstue og Marketenderbolig. Den fjerde store grundmurede Længe i Øst var Magasin, hvis Underetage brugtes af Værket, og hvis Lofter var bortlejede til Brænderiets Forpagter. Tscherning oplyser, at Værket bestandig har haft Forpligtelse til at kasernere 1 Officer, 4 Underofficerer og 40 Mand. Tidligere havde Officeren haft en Bolig for sig, en Underofficer og Marketenderen en for sig, og 3 Underofficerer og Mandskabet haft særskilt Kaserne i et gammelt Hus paa Værket (*Nr. 87*, Barakke).

Nr. 35 var Bryggeriet, der i sin Tid ogsaa var Brænderi. Det bestod foruden af Boligen af Brænderi og Bryggeri, en stor Brønd med Rende, Stald og Magasin.

Nr. 36 „Gamle Kontor“, i Nørregade lidt Syd for Pottemagerbakken. Det blev bygget til Bolig og Skomagerværksted for den gamle Gätje og ved hans Bortgang taget til Kontor, hvorved underste Etage blev bestemt til Bolig for Inspektørens Assistent (A. F. Tscherning?), og 2. Etage til Kontor. Senere fik Bogholderens Assistent Værelser paa Kvisten.

Nr. 37 med tilhørende Tømmerplads og 2 Haver ligger skraas overfor *Nr. 36*. Her boede i sin Tid Købmand Sandberg, der selvanden havde Privilegium paa Handelen i Frederiksværk. Huset

var oprindelig bygget for den gamle Gätje til Garveri. Lige overfor var Holdeplads.

Nr. 38, 39 og 40 (67). I 38 boede 2. Krudtmester; i øvrigt var der Bolig for 4 Familier og en Enke.

Nr. 41 (68). Her har Garverne Gätje, Woldiderich og Bruhn haft Garveri. Forfatterinden Fru Rose Bruhn er født her.

Nr. 42 er den gamle Bygning lige overfor. Her boede Krigsraad, Smedemester Pedersen.

HOTEL FREDERIKSVÆRK
Tegning af H. C. Bärenholdt.

Nr. 43 rummede 2 Familier og laa paa den modsatte Side af Nedgangen til Gangbroen.

Nr. 44—50 (69). Her boede 10—11 Familier og nogle enlige Personer.

Nr. 51 var Magasin og Kalkslagerhus og laa bagtil, op mod Skoven.

Nr. 52 (70) paa Hjørnet ud mod den nuværende Kirkeplads. Her boede Pottemager S. Klem. Her var til Tider en ikke ringe Virksomhed, hvilket ses af, at der kunde holdes 5 Svende og 2 Dreng. Da K. A. Larssen købte Ejendommen, flyttedes Værkstedet op paa Pottemagerbakken.

Nr. 53, Potteovnen, laa bagtil.

Nr. 54 (71). Her boede Major Mutterspach, der var Materialforvalter. Ogsaa Inspektør Krog, Fader til Brødrene Arnold og Frederik Krog, har boet her.

Nr. 55 (72) var forpagtet af Krigsraad Pedersen til Smedie. Desuden boede her 2 Familier.

Nr. 56 (73) Bødkerværkstedet. Her boede Bødker Martinsen, først Fader, saa Søn.

Nr. 57 (83) med Stald til 11 Heste og Loft til Furage. Her boede tillige 4 Familier.

Nr. 58 (82) Gæstgivergaarden, nu Hotel „Frederiksværk“. Selve Hotellet er antagelig opført 1804; Kroen er bygget til af Cancelliraad Heilmann¹.

Nr. 59 (81). I den gamle Bygning, der laa her, før Sparekassen blev bygget, boede Boreværkets Formand og Arrestforvareren. I Bygningen var tillige en Stue til Modeller og en til Bøger og Forelæsninger.

Nr. 60 (80). Her boede Inspektøren, nu Direktørbolig.

Nr. 61 og 62 var to Slagterboder, der laa ned mod Kanalen i Torvets nordøstlige Hjørne. Der var tidligere Torvedag hver Uge. Der kunde være indtil 20 Vogne paa Torvet.

Nr. 63 er Arsenalbygningen.

Nr. 64 Vagten med 3 Arrester for civile og 1 for militære. „Da disse Arrester,“ siger Tscherning, „langt hyppigere benyttes til Godsets end til Værkets Beboere, var det billigt, at Godset bidrog til deres Vedligeholdelse.“ Vagten afløstes af Tinghuset i 1862.

Nr. 65—73 (1—7) Værkstederne, og hvad dertil hører. 66 kaldtes „Lille Norge“ og laa paa Hjørnet af Havnevejen og Tømmerpladsvej. Her var 2 Knivsmedeesser og Bolig for 2 Familier. 67 var „Svenskerækken“, 68 en grundmuret Bygning for Regnskabsføreren (paa Fabrikken), hvori et Værksted for Modelering og Ciseling og Leveringssted for Bøgerne til Frederiksværk Læseselskab (nu Kontor).

Nr. 74 (87) Snedkerværksted og Bolig for 6 Familier.

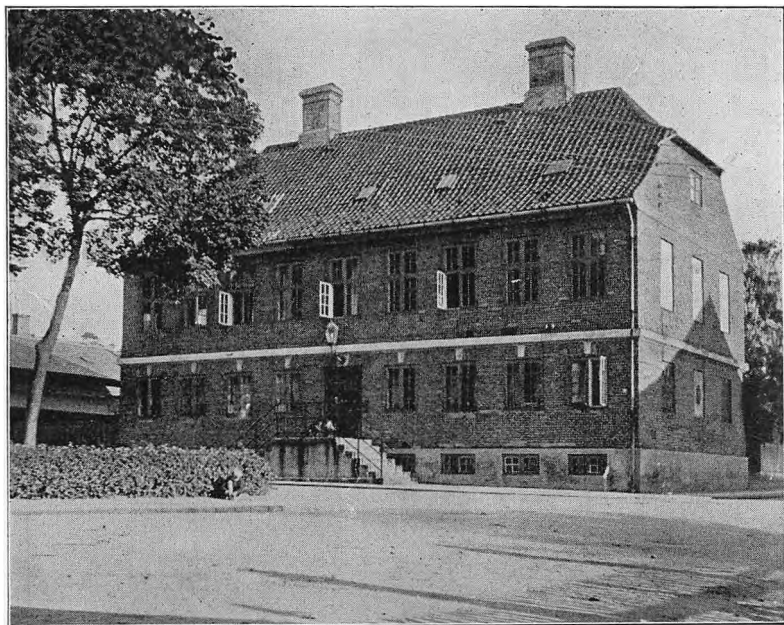
¹ I Henhold til Lov om Bygningsfredning af 12. Marts 1918 er saavel Hotellet som Direktørboligen fredede som henhørende under Klasse B.

Nr. 75 paa Hjørnet af Skolegade og Sandskaarsvejen var Smedie for Krigsraad Pedersen.

Nr. 76 (88) Bolig for 6 Familier.

Nr. 77—78 (86) Støbemesterens Hus.

Nr. 79—80 (85) Skole og Bolig for Skolelæreren.

DIREKTØRBOLIGEN

Nr. 81 (84) Bageri.

Nr. 82 var „Røde Vagt“. Den var bestemt til Vagthus for Krudttaarnsvagten i Krigstid og laa Vest for Landevejen et Stykke oven for Norske Bakke. Den beboedes i Tschernings Tid af en Mand, der havde Nattevagt paa Værket og tillige førte Tilsyn med Krudttaarn Nr. 9 (nu 10).

Nr. 83 var den fælles Betegnelse for samtlige Krudttaarne. Nr. 1 paa Bakken ved „Gamle Kontor“ var Haandmagasin for Krudt til Salg. Nr. 2 laa i Vinderød Skov. I Aaret 1807 blev det tømt,

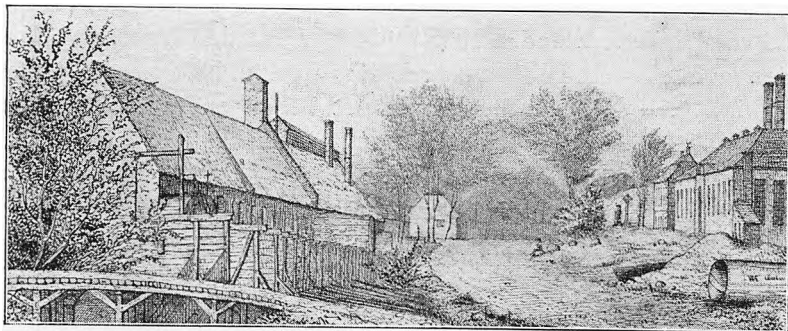
fordi det laa for langt fra Værket. Det blev da brugt til at huse en Del af St. Hans Hospitals Lemmer under Belejringen. Siden blev det lejet af Raketkorpset og benyttedes derefter af Artillerikorpset som Hjælpekaserne. Nr. 3 laa paa Bakken ud for Nyhusene og brugtes til deri at oplægge Krudt til Leverance; men da det var meget gammelt og slet bygget, blev det nedtaget og ej igen opbygget, fordi Transporten i Leverancetiden blev for besværlig, da Hoveriet ophørte, og Materialstalden indskrænkedes. Nr. 4, 5 og 6 var belagte med Landetatens Krudt. Nr. 7 brugtes til deri at oplægge Krudt til Leverance. Nr. 8 benyttedes af Korpset til Oplagshus for Artilleriets Inventarier. Nr. 9 (nu 10) i „Lillevang“ anvendtes til samme Brug. De to sidstnævnte Magasiner var i brugbar Stand, men savnede til Dels Palisadering; „thi denne bortstjæles, naar de ej bevogtes“.

Fra denne Periode eller fra den nærmeste Tid efter Tschernings Afgang skriver sig rimeligvis et Billede fra Fabrikkens Indre, set fra Kontorbygningen op mod Indgangen ved Portnerboligen. Billedet har været anvendt som Spidsmærke, antagelig paa Fabrikkens Firmapapir. Det var udstillet paa „Historisk-teknisk Samlings Udstilling af Haandværk og Industri gennem 100 Aar“, der afholdtes i København i 1926. Billedet foreligger som Galvanografi, en Reproduktionsmaade, hvis Opfindelse tillægges en Officer ved Navn *Hoffmann*. Til Grund for Billedet menes at ligge en Tegning af *W. Kyhn* fra mellem 1830 og 1840. Ned langs Bygningerne til venstre fandtes dengang Ledningerne til Vandhjulene, saaledes som det saa ud, før Turbineanlægget blev indrettet.

Om *Arresø*, i sin Tid Betingelsen for saa at sige den hele Fabrikvirksomhed paa Stedet, udtaler Tscherning sig ogsaa. Det ligger i Sagens Natur, at han ser paa den som den store Kraftkilde, det gælder om at bevare, og han føler sig derfor i Opposition til de omboende Lodsejere, der dengang som nu saa paa Søen med andre Øjne.

„Det er af Vigtighed for Værket, at Garn og Ruser ikke sættes

over Aamundingen, hvor fordelagtigt det kan være for Fiskeriet, da det afsætter Slam for Løbet. Det er vigtigt, at Rørene bortstikkes i en dobbelt Bredde for Mundingen og skraat ud til begge Sider, for at give Vandet frit Løb. Det er ikke mindre vigtigt at hindre Rørene i at tage Overhaand i Søen, der ellers med Tiden vil tilgro ligesom Gentofte Sø. Ved Søen ligger en Muddermaskine med 2 Pramme i brugbar Stand ved aarligt Eftersyn. I Søen bør altid mudres $\frac{1}{2}$ Fod under Bundstokkens Flade ved Arresødal Bro, da det altid sætter til igen.

FABRIKKEN, SET FRA KONTORBYGNINGEN, CA. 1840

Om Søen har forhen været Mærkepæle, hvortil Vandet maatte staa; men da disse var af Træ, har de ikke kunnet modstaa Tiden og Bøndernes Vold. Det kan i egentlig Forstand være Frederiksværk ligegyldigt, da der ved Mølleslusen er en inddrevet Kobberstift i Stenmuren, som viser det tilladte Flodmaal, hvilken Stift er sat i en Landvæsensforretning, hvori Amtmanden præsiderede, af Oberst v. d. Recke. Ved forefaldende Reparation maa det paases, at denne Stift ikke røres uden i en Landvæsenskommissions Overvær. Nyttens af Grænsepæle er alene at undgaa Trætte med Søens Omboere, som altid klager, naar Vandet staar højt i Arresø, fordi de i flere paa hinanden følgende Aar har mod Anordningen pløjet Søbunden. 2 var tilstrækkelige til denne Hensigt, den ene paa Nejede, den anden paa Kassemose Marker. Men de burde være varige Stenmonumenter.

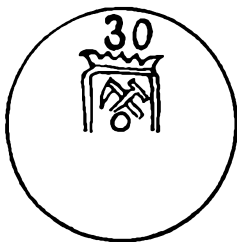
Vandhøjderne i Arresø har været meget afvekslende. Af et Tingsvidne ved jeg, at Vandet i 1783 og 84 ikke faldt dybere end 4" under Flodmaal. I 1794 var det i November, da Vandet i Almindelighed er paa sit laveste, sunket 34—36". I 1796 stod det stille næsten hele Aaret formedelst Broens Bygning. Fra 1797 til 1801 incl. har Vandet staaet fortrinligt, paa sit laveste ej over 10" under Flodmaalet. I 1805—8 stod det slettere, 16" paa sit højeste og 40" paa sit laveste. I 1809 i April var det Flodmaal, og i dette og følgende Aar var 40" den laveste Stand. I 1812—13 var 12" den højeste, og 40" den laveste Stand. I 1814 var 3" den højeste og 30" den laveste Stand. I 1815 og 16 var 14" den højeste og 36" den laveste Stand. I 1817 voksede det i April til Flodmaal og tabte indtil 24". 1818 begyndte i April med 12" og endte i November med 48". I 1820 til 24 incl. har Værket haft sin sletteste Vandstand, 26" paa det højeste og 46" paa det laveste. I 1825 var Vandet 7¹/₂" paa sit højeste, men aftog 42". I Aaret 1826 og 27 har det varieret mellem 24 og 42". I Aaret 1828 tog Vandet til igen, var 12" paa sit højeste og 25" paa sit laveste. I 1829 var den højeste Stand 12", og skønt den paa Sommeren gik ned til nogle og tyve, var den allerede i November vokset igen til 12", som er et højst usædvanligt Tilfælde og det eneste i min Tid.

Disse Variationer af højt og lavt i forskellige Aar beviser, at Vandets Til- og Afgang i Søen blot beror paa klimatiske Omstændigheder, især vaade Efteraar og stærk Sne om Vinteren og ikke alt for længe vedholdende Tørke med Østenvind og stærk Varme om Foraaret og Sommeren; thi da tærer Uddunstningen af den næsten overalt flade Sø mere Vand end Værkerne. Det omstøder ogsaa Hypotesen om Vandets successive Aftagen i Søerne ved Mosernes Udgravning; thi neden for Arresø, hvis Bund er kun 5' over dagligt Vand i Havet, ligger ingen Moser, som kan udgraves, og Vandet, som falder paa det Terrain ovenfor, hvorfra Arresø faar sit Vand, omtrent 6 □ Mil, maa, naar Jorden er mættet, søge Søen."

Den nævnte Kobberstift i Stenmuren ved Mølleslusen er antagelig anbragt i 1801, da der fra Lodsejernes Side havde været rejst Protest mod, at der var blevet anbragt Stigbord ved Arresødal Bro

samtidig med, at denne blev ombygget i 1796. En Kommission, der var nedsat i 1830—32, foranledigede, at der blev anbragt et Flodmaal ved Arresødal Bro, og at der fastsattes Bestemmelse om, at Vandet skulde staa 12" lavere i Sommerhalvaaret end i Vinterhalvaaret.

Det var saa langt fra, at de nævnte Foranstaltninger bragte Ro i Spørgsmaalet om *Arresøens Vandstand*. Overfor de stadig fremsatte Klager har den ene Kommission været nedsat efter den anden. I 1853 afviste en Kommission de da fremsatte Klager. Da Anker Heegaard var bleven Ejer af Fabrikken, tilbød han at indgaa paa en Sænkning af $4\frac{1}{2}$ ' mod en Erstatning af 220000 Kr. Da der ikke kunde blive Enighed herom, trak Heegaard sit Tilbud tilbage. I 1873 klagedes over Ophobning af Mudder ved Søens Udløb; men en Kommission fandt Klagen uden Grund. I 1878 overvejede en ny Kommission Sænkningsspørgsmaalet; men fra en Del Lodsere fremkom en Protest mod Sænkning, og Kommissionen fandt, at en mindre Sænkning var urentabel, og at en fuldstændig Tørlægning af Søen vilde give Anledning til store Erstatninger. En ny Betænkning fremkom i Sagen i 1901, men ligeledes uden at give Anledning til nogen praktisk Løsning.

METALTEGN

SOM HANDELSPLADS OG SOM KØBSTAD

I 1846 overdrog Frederik den Sjettes Arvinger Værk og Gods til Staten; men allerede Tscherning havde næret den Tanke, at det var bedst, om Værk og Gods atter overgik til privat Drift, og efter hans Død — han var som Inspektør bleven efterfulgt af sin Svigersøn, *C. G. Dalberg* — arbejdede den Tanke sig mere og mere frem. Der var i Befolkningen en ikke ringe Misfornøjelse med, at Staten optraadte konkurrerende overfor Landets industridrivende Borgere. Ved Lov af 4. Maj 1856 bestemtes det, at Værk og Gods skulde sælges med Undtagelse af Krudtværket og nogle dertil hørende Bygninger og Arealer samt den daværende Birkedommerbolig, der bestemtes til Bolig for Bestyreren af Krudtværket. En Del var allerede blevet solgt, før denne Lov blev vedtaget, og Resten fulgte snart efter.

Allerede paa et tidligere Tidspunkt var Frederiksværk blevet udskilt fra Kregome-Vinderød Kommune, og ved *Regulativet af 2. Juni 1850* rykkede Byen ind i *Handelspladsernes Række*. De Regler, *Regulativet* fastsatte for Frederiksværks Styrelse, var i det hele i Overensstemmelse med de da gældende Regler for Købstæderne, som de findes udtrykte i den kongelige Anordning af 24. Okbr. 1837. Købstæderne fik den 26. Maj 1868 en ny kommu-

nal Styrelse; men da man undlod at tage Handelspladserne med, maatte disse — deriblandt Frederiksværk — fortsætte under de gamle Former.

Regulativet lagde Byens Styrelse i Hænderne paa en *Kommunalbestyrelse* paa 7 valgte Kommunalrepræsentanter med *Birke-dommeren* som *Formand*. *Kommunalrepræsentationen* som saadan,

CLASSENS BRO OG NØRREGADE
Tegning af Kr. Kongstad.

altsaa de valgte Medlemmer, havde desuden sin egen Formand og Næstformand, som den selv valgte, og oprindelig faldt mange Sager ind under Repræsentationens Afgørelse, saaledes alt hvad der vedrørte Næringslivet. Da Flertallet af Repræsentationen valgtes af den almindelige Vælgerklasse, var Loven af 23. Januar 1862, ifølge hvilken saa godt som alle Sager henlagdes under Kommunalbestyrelsen, ensbetydende med en Tilbagegang i Selvstyre.

Indenfor Kommunalbestyrelsen havde Formanden en meget dominerende Stilling. Ved Stemmeligbed gjorde hans Stemme

Udslaget, og han kunde hindre et Forslags Vedtagelse, naar han blot havde 2 af de valgte Medlemmer med sig. Ifølge den nævnte Lov af 23. Januar 1862 krævedes det nemlig, naar Formanden ikke stemte for en Sag, at $\frac{2}{3}$ af de valgte Medlemmer og $\frac{3}{4}$ af den hele Kommunalbestyrelse skulde stemme for den; ellers faldt Sagen. I Spidsen for Fattig- og Skolevæsen stillede Regulativet en *Fattig-* og en *Skolekommission*, der ogsaa havde den økonomiske Ledelse af de derunder faldende Anliggender.

En Del Bygninger, Arealer m. m. *blev af Staten overdragne Kommunen*. De overleveredes ved Forretninger, der afholdtes $\frac{5}{9}$ 1851, $\frac{2}{8}$ 1854 og $\frac{23}{3}$ 1860, og i Møder, der afholdtes $\frac{7}{10}$ 1851, $\frac{21}{8}$ 1854 og $\frac{23}{3}$ 1860 vedtog Kommunalbestyrelsen at udstede Kvittering for Modtagelsen, hvorpaa der overleveredes Kommunen et *Overdragelsesdokument* af 22. Maj 1860.

Det overdragne omfattede samtlige Gader og Veje med Stier, Rendestene, Rendestensbrætter m. v., dog med Undtagelse af den vestlige Del af Havnevejen, der vedblev at høre til Værkerne. Den østlige Del af Havnevejen hen til Fabrikkens Grund skulde være offentlig, indtil Gangbroen ved Svendeboligen flyttedes. Derefter skulde dette Areal være Kommunen uvedkommende. Ikke desmindre har Kommunalbestyrelsen senere skænket det til Byggegrund for Menighedshjemmet, efter at det ved en Ejendomsdom var blevet tilkendt Kommunen.

Alléen til Krudtværket skulde vedblive at være Etablissementets Ejendom.

Vejen fra Allégade over Krudtværksbroen til Nørregade skulde tillige med Broen ligeledes være Værkets Ejendom. Skulde fremtidige Forhold tilsige en Afspærring af Passagen over Krudtværksbroen, da reserverede Værket sig Ret til at lade denne effektuere, og Allégade skulde da ophøre ved Krudtværkets Terrain, ligesom dens Fortsættelse fra Broen til Indgangen til Krudtværket kunde indtages i Krudtværkets Environ, og Indkørselen flyttes derefter. Denne Eventualitet indtraf allerede faa Aar efter, og der har været spærret siden. Dog er der i 1926 aabnet Adgang for Fodgængere

ad den tidligere omtalte Gangbro, Strickers Bro, opført af Byen og Krudtværket i Forening.

Vejen til den nuværende Politimesterbolig var ikke blandt de overleverede Veje.

Af Broer overdroges Gangbroen ved Svendeboligen, og Gangbroen fra Alléen til Nørregade, hvorimod Classens Bro, der er op-

KRUDTVÆRKSKANALEN

ført i 1857 af Inspektør Krog, forblev ved Amtet. I 1852 byggedes „Frederiksbroen“, formodentlig opkaldt efter Frederik VII. Passagen ind over Fabrikkens Grund, hvor den havde gaaet lige siden Peyremberts Tid, faldt bort. Det Stykke Gade, der gaar fra Nørregade ned til Frederiksbroen, anlagdes. Senere byggedes „Hermansbroen“, og Gangbroen ved Svendeboligen nedlagdes.

Krudtværket forbeholdt sig Ret til Kanalerne, saa Byen kun erholdt Adgang til disse paa bestemte Steder, og saaledes at der ikke

maatte laves nye Nedgange eller ledes Vand fra dem. Der maatte kun vandes Kreaturer lige ud for Hotel „Frederiksværk“. Foruden denne Nedgang var der i øvrigt Nedgang paa begge Sider af Svendeboligen, en (nu forsvunden) lige overfor ved Slibemesterboligen, en ved det gamle Apotek, en (nu forsvunden) ved Classens Bro, en ved Krigsraad Pedersens Værksted, en midt i Nørregade og en (senere forsvunden, nu atter aabnet) ved Krudtværkets Portnerbolig, hvor Strickers Bro er ført over Krudtværkskanalen.

Der var Gadebrønde i Skolegade og ved Møllen.

Fremdeles overleveredes Skolen i Skolegade, Fattig- og Sygehus i Strandgade, Sprøjtehus (ved Tinghuset), Skolelodden — hvor nu de kommunale Værker ligger —, en Grus- og Sandgrav lige for den nuværende Politimesterbolig — hvor der nu er Anlæg —, en Lygtepæl med Stige ved Tinghuset — selve dette overgik til Jurisdiktionen —, en Grund ved det gamle Sprøjtehus og en mellem Skolen og Bageriet, Havnepladserne paa begge Sider af Kanalen og en Pakhusplads for Enden af Strandgade, hvor der nu er Anlæg. Kommunen fik Ret til at oppebære saadan Afgift af de Varer, der føres ind eller ud af Havnen (Aaen), som Indenrigsministeriet med fornødent Hensyn til Krudtværkets og de øvrige Fabrikkers Interesse maatte finde passende, mod at Kommunen forpligtedes til at holde Sejlløbet fra Reden ind til Lossepladsen paa begge Sider af Aaen oprenset til en Dybde af 4 Fod uden for det Mærke for dagligt Vande, som var anbragt ved en Stolpe paa Lossepladsen paa den søndre Side, saaledes at det uden Vanskelighed kunde befærdes af ladede Pramme. I Overensstemmelse hermed førtes et særligt Regnskab for Aakassen indtil for faa Aar siden.

Der forbeholdtes Ejeren af Fabrikken Losseplads paa den søndre Side, til en Skibsbro anlagdes, og Forpagteren af Købmandsgaarden i Nørregade paa den nordre Side, til Forpagtningen udløb.

Endelig overdroges Torve- og Markedspladserne, Kirkegaardsjorden — hvor nu Sygehuset er bygget —, Jordstykket mellem Classens Bro og Frederiksbroen, forskellige Brandredskaber, en Metal klokke med Stol — nu Kirkeklokke —, en Haandmuddermaskine, 2 Pramme, 2 Drægge og 1 Anker.

„Bogholdergaarden“ — nu Politimesterbolig — overdroges til Birkedommerbolig, efter at Kommunalbestyrelsen længe havde arbejdet paa at beholde den hidtidige Birkedommerbolig som saadan, altsaa Krudtværkets Chefbolig.

Ogsaa fra den Tid haves en Fortegnelse over *Ejendommene* i

SVENDEBOLIGEN

Frederiksværk; men den afviger kun lidet fra den af Tscherning optagne Fortegnelse fra 1830.

Vest for Fabrikken byggedes „de nye Huse“, de to, nu gamle Huse, der ligger paa den østlige Side af Hermansgade. De skal være opførte af en Mand ved Navn Herman, efter hvem ogsaa Gaden og Broen for Enden af den har Navn. „Svendeboligen“ i Strandgade, nu Lindegaarden, skal være opført til v. Würdens Arbejdere. De ovenomtalte nye Huse maa altsaa ikke forveksles med de endnu nyere Nyhuse i den nordlige Ende af Byen.

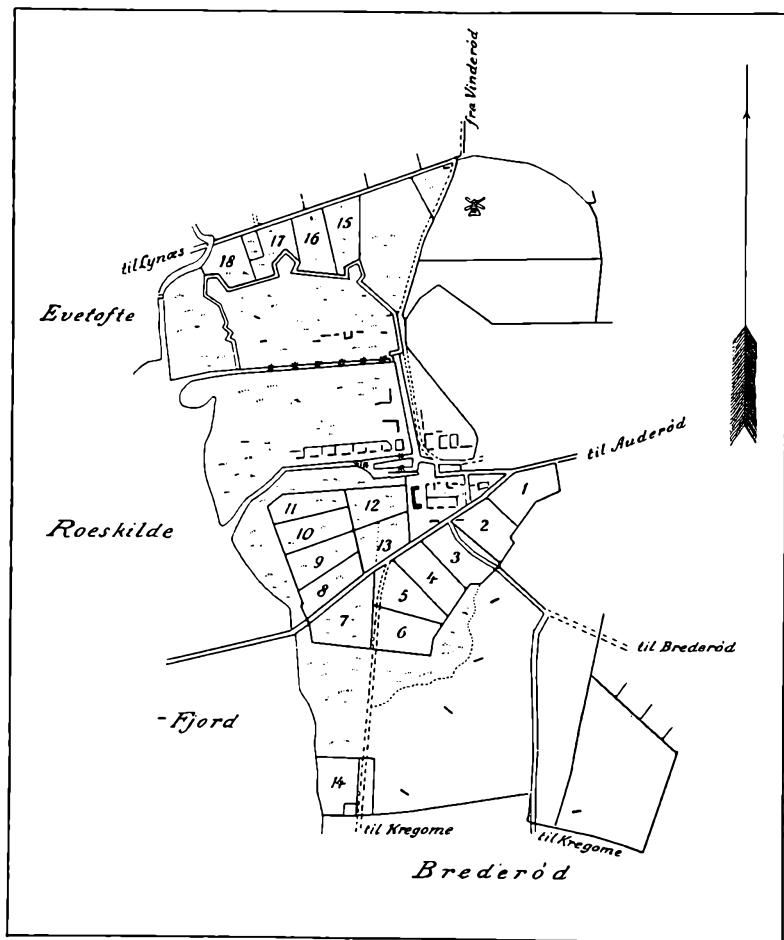
Det var ikke almindeligt i hine Tider at have Brønd ved Husene.

Foruden de to tidligere nævnte fandtes der Brønd paa Markeds-, nu Kirkepladsen, ved Vejen ned til Politimesterboligen og ved Kuskehuset ved Osbrovejen.

Til Frederiksværk hører ogsaa den saakaldte *Markjord*. Denne hørte oprindelig til Carls gave baade Nord og Syd for Byen, og de paa en Del af Markjorden liggende Huse kaldtes derfor ogsaa ved Indlemmelsen „Carls gavehusene“. Paa Kortet over Markjorden er de betegnede med Numrene 1—18. De fleste af de oprindelige Huse er nu nedrevne, og deres Grunde udstykkede.

Saa meget glat gik det nu ikke med Indlemmelsen af Carls gavehusene. Indehaverne fik Valget mellem at gaa over til Livsfæste eller at blive Selvejere; men for det Tilfælde de vilde købe, forbeholdt Staten sig for enkeltes Vedkommende at fraskære Lodden et Stykke til særskilt Salg. Indehaverne syntes ikke om dette, og Kommunalbestyrelsen heller ikke. Sidstnævnte havde desuden en særlig Bekymring, idet den frygtede for den Fattigbyrde, Indlemmelsen af Husene kunde give Anledning til. Men Staten stod fast paa sit Standpunkt, og omsider maatte baade Kommunalbestyrelsen og Husenes Indehavere give Køb. Markjorden blev indlemmet, og godt var det for saa vidt. Byen har saa vist ikke for meget Rum at røre sig paa endda.

Husenes Indehavere gjorde endnu et Forsøg paa at komme i Besiddelse af deres Jord igen. Ved Bortsalget af Huse og Arealer i Frederiksværk benyttede Staten den Fremgangsmaade, at naar nogen gjorde et antageligt Bud paa et eller andet, indrømmede Staten vedkommende Ret til at forlange det paagældende stillet til Auktion. Dette skete saa, hvorpaa den højstbydende fik det tilslaaet, som der holdtes Auktion paa, dog at Budet skulde approberes af Regeringen. De af Carls gavehusenes Indehavere, der havde maattet afgive Stykker af deres Lodder, gjorde nu Bud paa disse Stykker og forlangte dem stillede til Auktion, blev ogsaa højstbydende og gik nu i deres Troskyldighed og ventede paa Approbation. Men de gjorde Regning uden Vært. S. A. Brendstrup rejste ind og købte det hele under Haanden. En af Inde-

KORT OVER MARKJORDEN
 I Byraadets Arkiv.

haverne havde været klogere end de andre; det var Snedker Jens Glostrup. Han valgte Livsfæste og beholdt derved hele sin Lod, og nogen Tid efter fik han hele Ejendommen til Købs uden at maatte afgive noget af Jorden.

Ved Salget af Godset indbragte *Grønnæsegaard*, der solgtes til

Forpagter Hellemann, 80800 Rgdlr., *Arresødal*, der solgtes til K. A. Larssen, 12050 Rgdlr. Selve *Fabrikken* solgtes til Anker Heegaard for 118000 Rgdlr.

Blandt de Ting, Major C. G. Dalberg med Iver og Dygtighed oparbejdede, er *Sparekassen for Frederiksværk og Omegn*, der har haft stor Betydning for Stedets hele økonomiske Liv, og som skriver sig fra 1836.

Livet i Byen formede sig i Midten af forrige Aarhundrede som i andre smaa Provinsbyer. Her har været jævn Tilfredshed med et tarveligt Udkomme. De faa, der besad virkelig Velstand, satte sig ikke i Spidsen for et taabeligt Kapløb i overdaadig Livsførelse.

Om Sommeren har et idyllisk Præg hvilet over Byen i endnu højere Grad end nu. Om Vinteren i Mørke og „regnigt Vejr“ har her været slemt at færdes. Gaderne var oprindelig forsynede med Grøfter paa begge Sider, og det er ikke saa mange Aar, siden de sidste Grøfter forsvandt. Man vadede i Skarn til Anklerne. Een eneste Lygte, der stod ved Tinghuset, skulde endnu i Aarhundredets Midte oplyse hele Byen. Det var en Olielygte. I 1852 tilbød Garver Woldiderich og Farver Werdelin at skænke en Lygte, naar Kommunen vilde passe den og forsyne den med Olie. Kommunalbestyrelsen tilbød i sit Svar — det omvendte. I 1855 gik man over til Tran. Et Par Aar efter maatte Beboerne i Valseværksgade selv anskaffe Lygte og Lygtepæl. Næste Aar vedtog Kommunalbestyrelsen at „gøre Forsøg med Havkaltran og Sæltran“. Alt dette giver et ganske godt Billede af Byen ved Aarhundredets Midte og en Tid derefter.

Da Koleraen kom hertil, fik man travlt med at køre Skarnet fra Gaderne. Skidenfærdigheden var mange Steder stor, efter hvad *Dr. Madvig*¹ indberetter. Afløbsforholdene var daarlige. Husene var gennemgaaende lave og fugtige, og den fattigere Del af Befolkningen var trængt sammen i smaa Lejligheder. I Svenskerækken

¹ *Poul Anton Madvig*, f. 18. 12. 1816; praktiserende Læge i Frederiksværk 1843—1854, Fysikus i Haderslev 13. 1. 1854—28. 10. 1864; d. 8. 2. 1899.

har der været 12 Lejligheder; dette være nævnt som Eksempel.

Befolkningen var delt i 3 Samfundslag. Til det lavere hørte alt, hvad der var af Arbejdere, og i det hele taget Folk, der stod i Tjenesteforhold; til det egentlige Borgerskab regnedes Mestrene paa Værkerne og Haandværkerne, og endelig var der Embedsmændene. Selskabeligt Samvær mellem Borgerskab og Arbejdere forekom sjældent.

I Forgrunden: Skomagemester Tollerups gamle Hus, Carls-gavehus Nr. 1
(Se Kortet over de i Frederiksværk indlemmede Carls-gavehuse).
Bagved ses Staldgaarden, Hotel „Frederiksværk“ og Direktørboligen, i Baggrunden Fabrikken.

Foreningsliv kendtes ikke, og Sammenkomster, der gik ud paa, at Folk skulde more sig, næsten lige saa lidt. Paa Markedsdagen foranstaltede Heilmann Dans i Krostuen og om Vinteren i Ny og Næ et „Parrebal“. Jørgen Smed i Allégade indrettede Frederiksværks første egentlige Dansesal i Smedien. Anden Pinsedag var der Dans paa „Runddelen“, den ubeplantede Top af Classens Bakke. Johan Hessner spillede Violin, og Ungdommen dansede paa den bare Jord. En Underofficer Eriksen fra Raskmagerhuset

solgte røde Snapse, og uden for Skovhegnet havde Jørgen Jørgensen fra Sandet stillet sin Gyng op paa Brænderiets Mark. Ogsaa undertiden om Søndagen i Sommertiden var der Dans paa Runddelen; Folk kaldtes da sammen, ved at Hessner gik fra den ene Ende af Byen til den anden og spillede paa sin Violin. Et andet Samlingssted blev Sandskaaret, da Hjulmand Hans Nielsen der opstillede en Karrusel i sin Have. Det var naturligvis den tjene-
nende Stand, der søgte alle saadanne vulgære Fornøjelser.

Borgerskabet foretog Udflugter til Skoven i Sommertiden. Paa Toppen af Højbjerg stod et Udsigtstaarn af Træ, saa højt, at det ragede op over Trætoppene. Herfra havde man en herlig Udsigt. Det bar Navnet „Belvedere“.

I Sonnerup Skov laa en *Pavillon*, der hed „Tuxens Minde“. Navnet hidrører formodentligt paa en eller anden Maade fra Kap-
tajn i Sætaten P. M. Tuxen, der i 1829 indtraadte i Administrationen. Pavillonen havde hvælvet Loft og var forsynet med høje Træ-
paneler med Skabe, hvori der opbevaredes Dækketøj, Kaffe- og
Teservicer, Knive, Gaffler, Skeer osv., alt sammen anskaffet af
Borgerne i Frederiksværk. Skovfogeden havde Nøglen til Pavillo-
nen og førte Opsyn med Sagerne. Udenfor var der bygget et lille
Køkken, hvor der kunde koges Vand og varmes, hvad Folk havde
medbragt. Hertil foretog man Udflugter i Sommertiden, og saa for-
anstaltedes der Skovballer, hvor det gik meget fornøjeligt til. Dette
fandt Sted endnu sidst i 70'erne. Men da var Pavillonen saa for-
falden, at den trængte til Istandsættelse. Borgerne vilde gerne have
ladet en saadan foretage; men dette modsatte Skovrideren, Forst-
raad Bang, sig med Hænder og Fødder, og Pavillonen blev nedreven.

De lange Vinteraftener maatte man forslaa paa anden Vis. Alle-
rede i 1803 oprettedes *Frederiksværk Læseselskab*. Dets ret store
Bibliotek tilhører nu Kommunen under Navn af *Frederiksværk
Folkebibliotek*.

Frederiksværks Beliggenhed er noget afsides, og *Forbindelsen
med Omverdenen* har i hvert Fald tidligere været meget mangelfuld.
Omtrent fra den Tid, da Frederik den Sjette overtog Værket, gik

der to Gange ugentligt Vogn mellem Frederiksværk og København, som Folk kunde faa Bud med, og som vistnok ogsaa medtog Breve, medens andre Forsendelser, som Pengeforsendelser, foregik med Postvæsenet, hvis Frederiksværk nærmest beliggende Kontor var Hillerød.

En stor Forbedring af Forholdene var det, at Fragtmand *Ole Knudsen* fra omkring ved 1837 etablerede en regelmæssig Forbindelse mellem Frederiksværk og Hovedstaden. Han kørte tre Gange om Ugen med overdækket Vogn og medtog baade Passagerer og Varer. Ogsaa Medtagelsen af Postsager blev ham betroet, og Birkedommer Hjorth blev Brevsamler. Ole Knudsen boede i Fabrikens gamle Hus ved Jernbaneindkørselen i Vognmandsgade, og det er efter ham, Gaden har faaet Navn. Det var en betydelig Forretning, han drev; da den var paa sit højeste, havde han 22 Heste.

Hillerød Vognmandslav saa ikke med milde Øjne paa Ole Knudsens Fragtmandskørsel; det stred mod Lavets Interesser, at han passerede Hillerød. Der blev indført en saa omstændelig Ordning, at han fra Frederiksværk skulde medbringe en Passerseddel, der skulde paategnes paa Hillerød Posthus, inden han kunde fortsætte til København; omvendt paa Tilbagevejen. Efter Ole Knudsen fulgte hans Sønner Chr. Knudsen og Aug. Knudsen, der fortsatte lige til 1884, kun med den Forandring, at Turen, efter at der var kommet Bane til Hillerød, kun gik mellem Frederiksværk og Hillerød.

Allerede i 1805 var der blevet indrettet *gaaende Post* mellem Hillerød og Frederiksværk, og en Postekspeditør ved Navn *Larsen* ansattes. Denne Postbesørgelse ophørte med Udgangen af 1811; men i 1812 blev det tilladt en Handelsmand *Sandberg*, formodentlig den senere Købmand af det Navn, at indrette en Brevbefordring til Frederiksværk. Da han Aaret efter ophørte med denne, fik ved kgl. Resolution af 26. Febr. 1813 den tidligere Postekspeditør *Larsen* Tilladelse til at indrette en *Bipost* og at opkræve en Porto af 2 Skilling for hvert Brev mellem Hillerød og Frederiksværk. Desuden fik han aarlig af Postkassen 50 Rgdlr. I Fortegnelsen over Posthusene i 1833 findes Frederiksværk ikke opført. En kgl. *Postekspedition* blev oprettet 1. Juli 1845. *Postkontor* blev op-

rettet 1. Oktober 1889. Birkedommer *Hjorth*, der var bleven Indehaver af Biposten, blev første *Postekspeditør*, men blev allerede Aaret efter forflyttet og blev da som *Postekspeditør* afløst af *C. I. Hansson*.

Postvognen var med *Postekspeditionens* Oprettelse indgaaet som fast Led, og tilmed et væsentligt og vigtigt Led, i Befordringsmidlernes Række. *Hansson* boede i det gamle Nr. 19 i Strandgade; men *Postvognen* afgik fra *Gæstgivergaarden* paa *Torvet*, og *Afgangstiden* var Kl. 9 om Morgenen. Noget før *Afgangen* indtraf Hr. *Hansson* selv i egen høje Person for at paase, at alt var i tilbørlig Orden. Kun de færreste af dem, der mødte op, skulde ud at rejse, og hændte det, at en eller anden af *Stedets* *Beboere* tog fra *Byen*, gav det *Anledning* til alle *Haande* *Gisninger* over, hvad han kunde have at rejse efter, hvis da ikke *Anledningen* var saa mærkelig, at hele *Byen* kendte den i *Forvejen*.

Postvæsenets *Forretninger* var ikke mange; naar *Postvognen* var vel af *Sted*, kunde Hr. *Hansson* hellige sig pædagogiske *Interesser*; han holdt *Privatskole* for bedre *Folks* *Børn*. Han skal ikke have været uden *Forudsætninger* i den *Retning*. Hans gamle *Elever* nævner, at han havde en umaadelig stor *Haand*, der, naar han langede en *Lussing* ud, kunde naa over hele *Hovedet*. Han havde den *Egenhed*, at han altid rystede paa *Hovedet*, et *Præg*, som hans *Elever* maaske ikke har været uden *Skyld* i. En *Del* af disse var mødt op ved *Postens* *Afgang* for at tage denne *Adspredelse* med paa *Vejen*, og de fulgte saa den til *Skolemester* forvandlede *Postekspeditør* til hans *Bolig* i *Strandgade*, hvor der blev holdt *Skole* Kl. 10—2, medmindre *Distriktslæge* *Colds* *Stemme* lød uden for *Vinduet* midt under det hele: „Vil De med ud at sejle, *Hansson*?“ Thi saa kunde vel Hr. *Hansson* indvende: „Ja, men jeg har jo *Ungerne*!“ Men *Doktoren* afgjorde *Sagen* med et: „Skidt, de kan jo gaa hjem!“ Og derved blev det.

Foruden *Forbindelsen* over *Land* har *Frederiksværk* altid haft *Søvejen* at ty til, i hvert *Fald* paa de *Tider* af *Aaret*, da *Isen* ikke lægger *Hindringer* i *Vejen*. Enkelte af de gamle *Fartøjer* erindres endnu, som *Jagten* „*Karen Kirstine*“, *Skonnerten* „*Snap op*“,

Skonnerten „Johannes“, Kutteren „Rap“, Damperen „Frederiksværk“ m. fl. I Midten af 50'erne stiftedes et Dampskibsselskab i Roskilde; Damperen „Frederik VII“ kom da til at besørge Fjordtrafik og anløb bl. a. ogsaa Frederiksværk.

Oprindelig havde Classen haft Privilegium paa at bage, brygge og brænde for Værkets Arbejdere. At hele Værket overgik til ham, var ensbetydende med, at al Virksomhed monopoliseredes, og dette Forhold ændredes ikke ved, at Værkstederne i Frederik den Sjettes Tid forpagtedes ud til Mestrene. I Begrænsningen af Værkstedernes Antal maatte der nødvendigvis ligge et Monopol.

Det laa imidlertid i Forholdenes Natur, at det ikke godt kunde være anderledes; men Opretholdelsen af Monopolerne, efter at Bygninger og Grunde var gaaede over paa private Hænder, og efter at Stedet var blevet en selvstændig Kommune, var kun egnet til at skabe uheldige Forhold. Den tidligere omtalte Kobbersmed Busch havde haft Monopol paa sin Virksomhed. Han gik fallit, og hans Virksomhed standsede derfor; men i Kraft af hans Monopol kunde ingen anden Kobbersmed nedsætte sig her.

Værre var det med *Handelsmonopolet*. Ifølge dette maatte der kun drives Købmandshandel i to Butikker i Frederiksværk. Derimod kunde der, da der ikke gjaldt Afstandsbestemmelser for Byen, nedsætte sig, saa mange der vilde, lige uden for dens Grænser. Dette var selvfølgelig i høj Grad uheldigt, ikke alene for de enkelte Beboere, der naturligvis maatte betale deres Varer i dyre Domme, men ogsaa for Kommunen som saadan, idet den ved denne Ordning nødvendigvis maatte gaa Glip af nogle Skatteydere, som den ellers vilde have haft; det var saa meget uheldigere, som Indehaveren af det ene af disse Monopoler, og langt den største Skatteyder paa Stedet, havde taget Bolig uden for Kommunens Grænser paa Arresødal.

Indehaveren af den anden privilegerede Butik var den tidligere omtalte Købmand *Sandberg*. Dette Monopol skulde ophøre, naar Indehaveren af den første og langt den vigtigste Butik døde. Denne Butik havde oprindelig ligget paa det vestlige Hjørne af Strand-

gade og Valseværksstræde. Den kom i Aaret 1835 i Hænderne paa K. A. Larssen. Senest Aaret efter flyttede han Butikken op i den velkendte gamle Købmandsgaard i Nørregade, hvor en Del af det gamle Nr. 69 var blevet ombygget.

Knud Arnt Larssen var født 1793 i Holbæk, havde lært Handelen i Frederiksborg og kom derfra til Frederiksværk, hvor han blev Bestyrer af den Forretning, han senere blev Indehaver af. Han blev gift med *Laurentse Marie Thodberg*, en Datter af Forretningens tidligere Indehaver, der havde været gift med en Datter af Forretningens Grundlægger, den tidligere omtalte Mad. Schjøtt. I 1827 gik K. A. Larssen i Kompagni med Huset Suhr om Forpagtningen af Valseværket og har rimeligvis fra dette Tidspunkt beboet Valseværkets Hovedbygning. Forretningen i Nørregade drev han ikke længe; han fremlejede den til *S. A. Brendstrup*. I 1854 købte K. A. Larssen Arresødal og flyttede ind paa dettes Hovedbygning, hvorpaa *S. A. Brendstrup*, der kort efter blev Medejer af Valseværket, flyttede ned paa Hovedbygningen der.

Af K. A. Larssen og Hustru staa førstnævnte absolut smukkeste i Efterverdenens Omdømme. Han beskrives som en høj, noget knoklet Mand med et Par store Fødder, vel forsynede med Knyster. Naar han fik et Par nye Støvler, trak han dem straks paa, satte med et Stykke Kridt Mærke uden om de Steder, hvor de trykkede, skar Hul der og leverede Skomagerdrenge Støvlerne med tilbage, for at der kunde blive sat Lapper paa dem. Da Drengen fik en Mk., naar han bragte dem, baade første og anden Gang, var det en ren Benefice for ham.

K. A. Larssen var en godmodig Mand, uden Dannelsen, men med en god sund Forstand. Han gav sig ikke ud for mere, end han var, men vilde dog gerne vise, at han fulgte med Tiden. Da det blev Skik at drikke Sodavand, gik han daglig ind hos Heilmann og drak sin Sodavand. Han hældte det hele op paa een Gang, lod det staa, til det holdt op at bruse, og nød det saa.

Da der omkring ved Midten af forrige Aarhundrede var Tale om at bygge Kirke i Frederiksværk, skal man have ladet ham forstaa, at hvis han ofrede 5000 Rdlr. hertil, kunde han blive Etats-

raad; men han svarede: „Har jeg levet som Knud Arnt Larssen, saa vil jeg ogsaa ligge i min Grav som Knud Arnt Larssen!“ Naa, Frederiksværk fik jo senere en Kirke alligevel.

Havde han ellers ikke Ord for at være kneben, kan det samme ikke siges om hans Hustru. Der fortælles en lille Historie, der i saa Henseende kan være lige betegnende for dem begge. Da han engang havde givet en Tigger en Mk., skal hans Hustru have sagt:

K. A. LARSEN OG HUSTRU L. M. LARSEN

„Jeg synes saamænd, du skulde have givet ham 3 Mk.“ — „Hør, vent lidt!“ raabte K. A. Larssen til Tiggeren, „værsgo!“ og dermed gav han denne 2 Mk. til.

Mad. Larssen — anderledes vilde hun ikke tituleres — var glimrende begavet, vel oplært, kunde paa en Udenlandsrejse i sin høje Alderdom klare sig godt baade paa Tysk og Engelsk. Hun var opdraget til at sætte Penge og Penges Værd højt, var Realist. I sin Ungdom havde hun lært at sy Sko. Hun var et Forretningstalant, solgte Æbler, Mælk og meget andet; intet maatte gaa til Spilde. Som gammel Kone gik hun og sankede Pindebrænde i den lille Skov, der hørte til Arresødal Slot, og hun var da klædt i sit franske

Konfirmationssjal. Hun gjorde helst sit Arbejde selv og var vanskelig at gøre tilpas. Der blev paa Arresødal hver Morgen støbt 2 Lys. „Støbtes der mere, blev der ogsaa brugt mere,“ sagde hun. Den tidligere omtalte Pige Gitte, der havde tjent hendes Bedstemoder og som et gammelt Husgeraad gik i Arv i Familien, kunde ikke engang altid gøre, hvad hun skulde, godt nok. Engang da Gitte ikke kunde stryge efter Ønske, tabte hun Taalmodigheden og løb ud, idet hun truede med at drukne sig. I Farten væltede hun det brunmalede Strygebord, saa det ene Bordben knækkede. Det skete, mens Familien boede i Strandgade; men nulevende Folk kan endnu erindre det brune Bord med et umalet Ben i Strygestuen paa Arresødal.

I det daglige var Mad. Larssen kneben over alle Grænser. Den daglige Kost var yderst beskeden. Men ellers kunde hun godt flutte sig. Der blev købt Gaard i København, hvor hun og Manden boede en Del af Aaret, og saa omgikkes de Familierne Suhr og Halkier, og Larssens stod da ikke tilbage, hvad store Selskaber angaar. I Boet fandtes efter hendes Død bl. a. en Sølvtemaskine paa 367 $\frac{1}{2}$ Lod og 2 Armløsestager paa 251 og 257 Lod, ligeledes af Sølv.

Husholdningen omfattede 3 Piger, 1 Frøken, 1 Røgter, 1 Kusk, 1 Gartner, 1 Vægter (med Sabel). Selv om der anvendtes saa lidt paa Folkene som muligt, var det dog et ret kostbart Tyendehold.

Mad. Larsen levede til 1883. De Obligationsbundter, der efter hendes Død fandtes i hendes store Pengeskrin, skal have været omvundne med gamle afsprættede Kjølelidser. K. A. Larssen var død 1865.

Først ved hendes Død ophørte Monopolet. For de efterladede henved 2 Millioner Kroner oprettedes storstilede Legater, der kommer mange Mennesker til gode, er det end ikke de samme, der gennem deres Arbejde har været med til at tilvejebringe de store Værdier.

K. A. Larssen og Hustru efterlod sig et *Testament*, dateret 30. Maj 1861, hvis vigtigste Bestemmelser er følgende:

„Paa Skiftet realiseres Arresødal og de flere faste Ejendomme, Boet da endnu maatte have, efter saa lempelige Konditioner, Eksekutorerne — Cancelliraad, Overretsprokurator Fr. d'Auchamp og Vekselmægler A. C. Bechgaard, begge af København — maatte finde passende.

Alt vort Indbo og Løsøre sælges ogsaa ved særlige Auktioner.“

Her følger en Fortegnelse over forskellige Personer, der tilsammen betænkes med 64000 Rgdlr. Det ses af denne Fortegnelse, at de, der bærer Testators fulde Navn, har Grund til at prise deres Forældres Omtanke. Testamentet fortsætter:

„5000 Rgdlr. skænkes den i min, K. A. Larssens, Fødeby, Holbæk, paatænkte Borgerstiftelse.

10000 Rgdlr. anvendes til paa en passende Plads i Frederiksværk at opføre eller købe en Bygning, der indrettes til en Stiftelse, som benævnes: „Knud Arnt Larssens og Hustrus Stiftelse“, hvori 6 Enker eller ældre ugifte Piger kan have frit Husly i passende og hyggelige Lejligheder, saaledes at hver faar et Værelse med Sovekabinet, Køkken og tilsvarende Bekvemmeligheder.

10000 Rgdlr. skænkes til ommeldte Stiftelse til aarlig Understøttelse for enhver af de deri optagne Personer. Ligesom det skal være Regel, at enhver af disse, der ikke har anden Hjælp eller Understøttelse, aarlig skal have 40 Rgdlr., uden at der tages Hensyn til, om hun ved Flid og Arbejde selv kan erhverve noget, saaledes skal Bestyrelsen være bemyndiget til i Tilfælde af Alderdom, Svaghed eller Sygdom at forøge det aarlige Bidrag ud over denne Sum indtil 60 Rgdlr.

De Personer, der kan optages i denne Stiftelse, skal være trængende, velopdragne og værdige Enker eller ældre ugifte Døtre af respektable Borgere, Embeds- eller Bestillingsmænd af den oprindelige Frederiksværk By, uden at dertil medregnes de Dele af Kregome og Vinderød Sogne, der ved Regulativ af 2. Juni 1850 er lagt under Frederiksværk Kommune.¹ Det er en Selvfølge, at saafremt nogen af vor Familie skulde befinde sig i en trængende

¹ Det synes heraf at fremgaa, at K. A. Larssen har været blandt Modstanderne af Carlsøavehusenes Indlemmelse.

Stilling og vil tage Ophold i Frederiksværk, skal de tages i Betragtning fremfor alle andre ved Besættelsen af ledigblevne Pladser. Skulde ikke alle Pladser være besatte, eller nogen af de optagne Personer have enten lidt Formue eller anden Understøttelse, saa at der kan afkortes dem noget i det aarlige Bidrag, og der, efter at Skatter og Afgifter er betalt, samt Udgifterne ved Bygningernes Vedligeholdelse er afholdte, bliver noget tilbage af Kapitalens Renter, lægges disse til Kapitalen og frugtbargøres, for at Stiftelsens Virksomhed i Tiden kan udvides efter Bestyrelsens Bestemmelse ved at forøge Pladsernes Antal eller de aarlige Understøttelsers Størrelse. Det samme skal være Tilfældet med, hvad der skulde blive tilovers af den til Bygningerne bestemte Kapital, dersom Bygningernes Erhvervelse og Indretning skulde kunne tilvejebringes for en ringere end den dertil bestemte Sum, dog at den i enhver Henseende bliver passende, hensigtsmæssig og hyggelig.

4000 Rgdlr. skænkes til Frederiksværk Skole, saaledes at Renterne deles lige mellem de ved samme ansatte 2 Lærere, uden at der derfor afkortes dem noget i de reglementerede Lønninger.

3000 Rgdlr. anvendes til Oprettelsen af et Legat for trængende og fattige i Frederiksværk By, hvilke ikke henhører under det egentlige Fattigvæsen. Renterne uddeles tvende Gange aarlig, nemlig 25. Marts og 26. September. Legatet, der kun gælder for det egentlige Frederiksværk og ikke for Beboerne af de fra Kregome og Vinderød Sogne inddragne Dele, bestyres og uddeles af Bestyrerne for den fri Fattigforsørgelse eller det saakaldte Fattigraad i Frederiksværk efter dettes bedste Skøn.

2000 Rgdlr. skænkes til Vinderød Kirke og Skole, saaledes at Renten af Halvdelen tilfalder Sognepræsten for hans Ulejlighed med at paase vort Gravsteds Konservasjon og Vedligeholdelse, og Renten af det andet 1000 Rgdlr. den ved Skolen ansatte Lærer for at passe, at vort Gravsted altid er i proper Stand, og lade det dermed forbundne Arbejde udføre.

Det bliver Eksekutorernes Hverv efter eget Skøn paa Gravstedet at lade passende Mindesmærker af Sten eller Marmor opføre med

vore fulde Navne, Føde- og Dødssteder, Fødsels- og Dødsdage samt vor Alder.

1000 Rgdlr. skænkes til Vinderød Kirke. Renterne skal aarlig uddeles til fattige af Vinderød Landsogn.

1000 Rgdlr. skænkes til Frederiksværk Kommune. Renten anvendes aarlig til Konfirmationsudstyr for værdige fattige og trængende.

10000 Rgdlr. skænkes Frederiksværk Kommune til Opførelse af en Skibsbro og eventuel Skibshavn, forsaavidt en saadan ikke forinden er anskaffet. Kommunalbestyrelsen foranstalter denne bygget ved Licitation eller Akkord af en duelig og kyndig Mand, og en passende Brotakst approberes af vedkommende Ministerium. Indtægten af Broen tilhører Kommunen mod, at denne sørger for Broens Vedligeholdelse og successive Udvidelse samt for, at Vejen til samme og paa Broen selv til Brohovedet er saa bred, at to belæssede Vogne kan passere hinanden. Ved Broen ansættes og holdes en Havnefoged med en passende og billig Løn, der udredes af Havnekassen. Denne Kasse, til hvilken alle Indtægter af Broen flyder, holdes adskilt fra andre Midler, og dens Beholdninger anvendes alene til Broens og Havnens Vedligeholdelse og Udvidelse samt for øvrigt til, hvad der kan tjene til at ophjælpe Skibsfart og Handel i Frederiksværk.¹

1000 Rgdlr. skænkes til Vinderød Sogn, for at Renten heraf kan uddeles mellem de i Sognets Fattighus optagne Lemmer efter Fattigkommissionens bedste Skøn og uden Afdrag i den dem af Sognet tilkommende Forplejning.

Boets Restbeholdning anvendes til et Legat, hvis Midler frugtbargøres efter Reglerne for umyndiges Midler, enten ved Indkøb af gode Statspapirer eller ved Udlaan i faste Ejendomme indtil $\frac{2}{3}$ af disses Værdi efter lovlig Taksation og imod 1. Prioritets Panteret. Af Renterne her udredes aarlig (her nævnes først Bestyrelsens Honorar, der skal fastsættes af Ministeriet, samt nogle personlige midlertidige Ydelser): Forsaavidt der i Frederiksværk

¹ Renterne af Skibsbrollegatet er blevne anvendte til Forrentning af Jernbanelaanet, efter at Jernbanen er bleven anlagt.

skulde findes Sønner af ubemidlede Forældre, som viser særdeles Anlæg til Studeringer, ydes af Legatet til 1 eller 2 ad Gangen en aarlig Understøttelse af indtil 200 Rgdlr. til hver, saa længe de holdes i latinsk Skole, og indtil de ved uafbrudte og vedholdende Studeringer har absolveret Embedseksamen, dog at denne Understøttelse ikke udstrækkes længer end til fulde 4 Aar, efter at de er blevne Studenter. Ligesom hver enkelt af disse saaledes aarlig kan erholde en Understøttelse i det angivne Øjemed indtil 200 Rgdlr., skal denne kun ydes dem, saa længe de ved Flid og god Opførsel dertil gør sig værdige.

100 Rgdlr. anvendes aarlig til Oplæring af trængende Familiers Børn af Frederiksværk Kommune til duelige Haandværkere.

Resten af Renterne, forsaavidt der efter den Bestemmelse, vi straks nedenfor giver, over disse kan disponeres, anvendes til Rejsestipendier for duelige Polyteknikere, Mekanikere eller Haandværkere, og saaledes at Børn født af Forældre fra Frederiksværk under for øvrigt lige Kvalifikationer bør fortrinsvis komme i Betragtning; til Udlaan til Haandværkere, Mekanikere, Polyteknikere eller Købmænd til derved at hjælpe dem i Veje eller deslige til en billigere Rente end den ordinære og paa lempelige Afbetalingsvilkaar samt paa Selvskyldnerkaution; men det er vor Vilje, at Legatets Administratorer, indtil Kapitalen er opvokset til 500000 Rgdlr., kun anvender aarlig til de her nævnte Stipendier og Udlaan $\frac{1}{4}$ af Renterne af Legatets Kapitalbeløb til veldædigt Øjemed i Overensstemmelse med nærværende Testament, hvorimod, indtil Legatet er steget til 500000 Rgdlr., de andre $\frac{3}{4}$ af den aarlige Rente lægges til Kapitalen og gøres frugtbringende. Saavel dette Legat som den tidligere nævnte Stiftelse, der begge benævnes efter mig og Hustru, bestyres af en Administration af 3 Mænd, af hvilken den ene skal være Medlem af Frederiksværk Kommune. Saa længe min K. A. Larssens nuværende Mester i Valseværket Lars Andersen bliver i Jurisdiktionen, skal han imidlertid være Medlem af Bestyrelsen. Bestyrelsen underlægges Justitsministeriets Kontrol, og til det indsendes aarlig Beretning om sammes Virksomhed og Regnskab over Renternes Anvendelse, samt hvori

Kapitalformuen bestaar. Bestyrelsen afgør ved Stemme flerhed alt, hvad der angaar saavel Stiftelsen som Legatet; dog skal det Medlem, der overstemmes af to andre, være berettiget til, naar han anser Spørgsmaalet af særdeles Vigtighed, at forlange Sagen indstillet til Justitsministeriet, der da endelig afgør samme. Skulde nogen finde sig foranlediget til at paaklage en af den samlede Bestyrelse tagen Beslutning, afgøres Sagen ligeledes af Justitsministeriet.

Vore Eksekutorer overtager, naar Skiftet er sluttet, Administrationen af Legaterne og Stiftelsen i Forening med det tredie Medlem, som, forsaavidt denne ikke bliver Lars Andersen, udnævnes af Kommunalrepræsentationen i Frederiksværk. Denne Autoritet udnævner altid Medlemmet for Frederiksværks Vedkommende, hvorimod de andre to Medlemmer udnævnes af Justitsministeriet efter Forslag af den aftraadte, eller hvis et saadant ej haves, af den tilbageværende af disse tvende Administratorer. Medlemmernes Funktionstid er paa Livstid, forsaavidt de ikke enten selv ønsker at fritages, eller deres Forhold dertil gør dem uskikkede. Hovedstedet for Administrationen skal altid være København.“

I en Kodiciel af K. A. Larssens Hustru, der overlevede sin Mand, bestemmes bl. a., at den Omstændighed, at en Embeds- eller Bestillingsmand har haft Ophold uden for den „oprindelige Frederiksværk By“, naar Embedet eller Bestillingen — kirkelig eller borgerlig — har været knyttet til Frederiksværk, ikke skal udelukke hans Enke eller Døtre fra Adgang til Stiftelsen. Endvidere bestemmes, at Renterne af 2000 Kr. skal anvendes til Skatter og Vedligeholdelse af Stiftelsen., Renterne af 3000 Kr. i Forening med fri Bolig til en Medhjælp i Stiftelsen, og hver Termin 500 Kr. til Eksekutorerne at anvende til aarlige Gaver og Understøttelser i mindre Dele.

Efter Classens Død, indtil K. A. Larssens købte *Arresødal*, vides Ejerne af Værk og Gods ikke at have boet paa Slottet.

Den nordre Fløj benyttedes som tidligere berørt til *Skovriderbolig*, indtil Godset ophævedes. Det øvrige har den største Del af

Tiden staaet ubenyttet. Hasslers Enke skal have boet der en Tid, ligesom de kongelige senere har boet her, naar de var herude paa Jagt. I 1851 afholdtes her en stor Fest for de Soldater, der vendte hjem fra Krigen.

Ved Frederiksværks Overgang til selvstændig Kommune kom Arresødal ikke til at høre hertil.

Da Fæsterne i 1855 fik deres Fæsteforhold forandret til frit Eje, opløstes Godset, og Arresødal blev solgt til K. A. Larssen, der delvis ombyggede Hovedbygningen. Ved den sidste Ombygning i 1911 er den ført tilbage til sin oprindelige Stil. Efter Mad. Larsens Død i 1883 overgik Arresødal til Det Classenske Fideikommis og anvendes nu til *Rekreationshjem for Kvinder*.

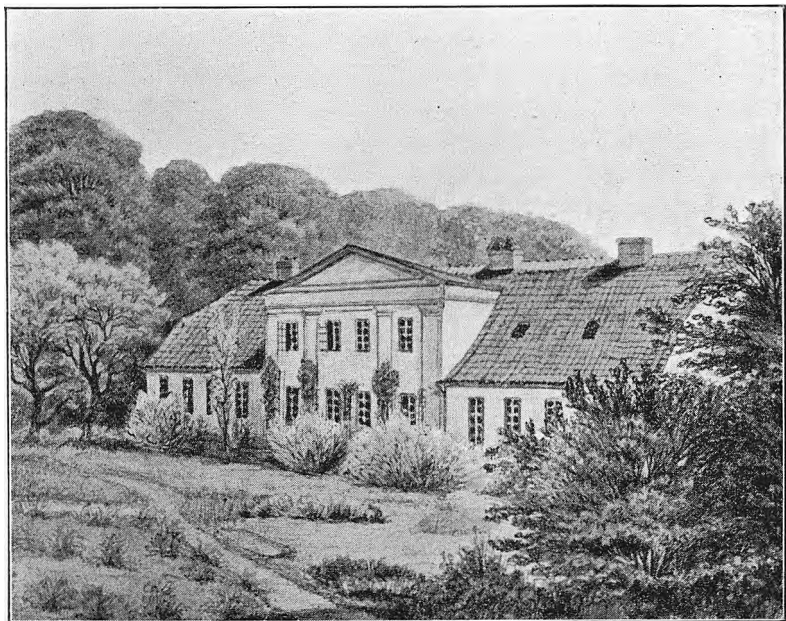
Den Jord, der ved den af Carl af Hessen foretagne Bortfæstning var forbleven ved Arresødal, havde været forpagtet ud sammen med de af Classen opførte Avlsbygninger. Ved Godsets Opløsning blev en Del af Jorden lagt til den nuværende Skovridergaard som Embedsjord; noget lagdes til Skoven og blev beplantet, Resten for største Delen bortsolgt. Avlsbygningerne blev nedrevne.

Hvor den nordlige Længe af Avlsgaarden havde ligget, var det, at der ved Classens Død var blevet opført *Godsforvalterbolig*. Her har Godsforvalterne *Fensmark, J. Reinsholm, H. Falkenberg* og *H. G. Reinsholm* boet. Derefter var der en lille Tid Skovriderbolig. Saa blev der *Højskole*. Den første Forstander var *Frederik Spleth*; efter ham kom *I. C. la Cour*. Den af Forstanderne, der har bragt Skolen videst, var vel nok *Vilh. Larsen*. Derefter hensygnede den. Godsforvalterboligen er nu nedreven. Den sidste, der beboede den, var Geheimeraadinde Classen, Enke efter General Classens Brodersøn, Geheimeraad Classen.

Paa den anden Side af Arresødal Bro er Forholdene ikke mindre forandrede. Ved Siden af Broen ligger „Vægterhuset“, hvor K. A. Larssens Vægter boede; det er det gamle Økonomivaaningshus. Paa Bakken ovenfor er Artillerikommissionens Vaaningshus blevet afløst af det tidligere Marketenderi. Ved Siden af har der ligget et militært Sygehus; Ligstuen staar endnu. Paa den modsatte Side af Vejen er Classens Stald forsvundet, ligesaa Provianthuset,

hvor nu den tidligere Kaserne ligger. Proviantmagasinet ovenfor, der efter Classens Tid har været benyttet først til Kaserne for Raketkorpset, senere for Artillerikorpset, har ogsaa vejet Pladsen. Der ligger nu en Bolig for Krudtværkets Souschef.

Paa det af Raketkorpset tidligere benyttede Areal ved Skovridergaarden findes nu en *Lejrplads*, der benyttes ved de siden

KASERNEN VED ARRESØDAL

Midten af 80'erne aarlig tilbagevendende *Skarpskydningsøvelser*, der i Efteraarstiden giver Frederiksværk et eget Liv med *Militærmusikkens Koncerter paa Torvet* og det Præg, de skiftende militære Afdelinger i det hele sætter paa Byen og Egnen.

Ved Realisationen af den tidligere saa mangeartede Virksomhed i Frederiksværk var *Krudtværket* det eneste, der forblev ved Staten, for hvis Regning det drives den Dag i Dag.

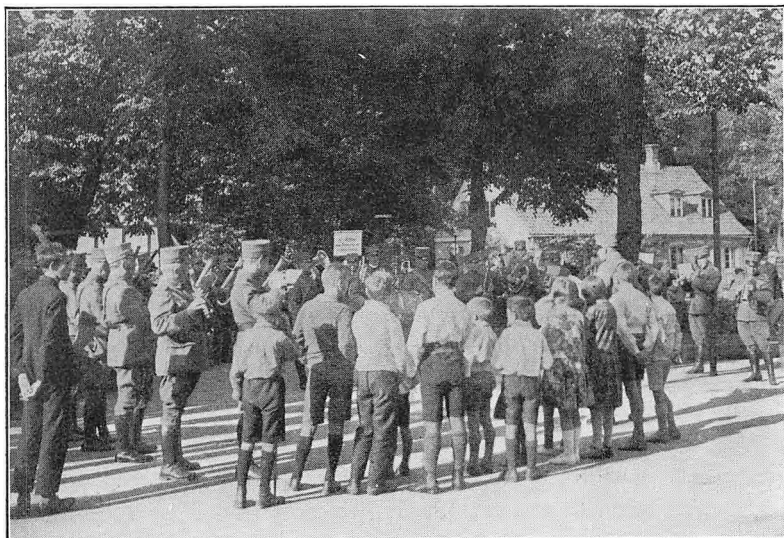
Krudtværket har sikkert fulgt godt med i Udviklingen. I 1862 blev det til Dels ombygget. Omkring ved 1890 førte Oberst *Parkov* Kendskabet til *røgfrit Krudt* til Landet, og efter at der var eksperimenteret med det en Tid, skulde Fabrikationen af det begynde i Frederiksværk. Den daværende Bestyrer af Krudtværket, *Tillge*, vilde imidlertid ikke have denne Fabrikation inden for Byens Grænser. Nu kan dette maaske se underligt ud; men den Betænksomhed med Hensyn til Beboernes Liv og Ejendele, der ligger heri, bør dog maaske ikke underkendes. I Skoven i Sørup Vang byggede man da *det nye Krudtværk*, hvortil den forannævnte Chefbolig egentlig hører, og her kom Fabrikationen til at foregaa, dog kun en halv Snes Aar, til Oberst *Tillge* tog sin Afsked, hvorpaa dets Virksomhed flyttedes ind paa det gamle Værk. Værket i Sørup Vang bruges nu nærmest kun til Forsøg med Sprængstoffer, hvis Virkninger under Fabrikationen man ikke kan overse.

Siden 1906 har Krudtværket fabrikeret *Skydebomuld* og *Salpetersyre*, ligesom der nu ogsaa fabrikeres *Patroner*. I 1911 overtoges det private *Donse Krudtværk*, og Frederiksværk Krudtværk eller, som det nu kaldes, *Hærens Krudtværk* er herefter Landets eneste Krudtværk.

Trods al anvendt Forsigtighed og trods de tidligere anførte strenge Ordensregler kan det ikke undre, at adskillige mere eller mindre alvorlige *Uheld* er indtrufne paa Krudtværket i Aarenes Løb.

Ifølge *Tscherning* skal der i hele den Tid, Krudtværket blev drevet under General Classen, i alt 33 Aar, have fundet Eksplosioner Sted i 17 forskellige Værksteder; i *Tschernings* Embedstid fra 1795 til 1830 angives 5 Værksteder at være sprungne. Fra 1830 til 1844 foreligger ingen Oplysninger; men derefter hæves følgende Angivelser: 6. Febr. 1844 sprang 2. Krudtmølle. Ingen kom til Skade. 10. Aug. s. A. sprang Tørrestuen; 1 Mand dræbtes. 27. Juni 1846 sprang 4. Krudtmølle; 2 Mand dræbtes. 23. Febr. 1854 sprang Kornemøllen og Sortermøllen; 3 Mand dræbtes, og 1 Mand kvæstedes. 3. Marts 1862 skete ved Nedtagning af Maskineriet i 4. Mølle en Eksplosion; 7 Mand blev forbrændte, men kom sig alle.

23. Juni 1863 sprang Kornemøllen; Møllen stod, men Arbejderne var beskæftigede med at rense Sigterne; 1 Mand dræbtes. 15. Juni 1871 sprang den saakaldte ny Mølle, der indeholdt en Blandings-tønde, en Kornemaskine og en hydraulisk Presse; 5 Mand dræbtes. 12. Aug. 1878 sprang 2. Inkorporationsmølle; 1 Mand dræbtes. 3. Septbr. 1878 opstod en mindre Eksplosion i 1. Inkorporations-

MILITÆRMUSIKKEN SPILLER PAA TORVET

mølle; ingen kom til Skade. 23. Novbr. 1878 indtraf en mindre Eksplosion i 1. Inkorporationsmølle; 1 Mand blev noget forbrændt. 3. Juni 1887 afbrændte den binære Blandingsmølle i Vandværket, og Ilden forplantede sig til den ternære Mølle, der sprang; 1 Mand blev noget forbrændt. Endelig skete 3. Juni 1916 en Eksplosion i en Blandingsmølle; 1 Mand blev noget forbrændt; men der sprang i Byen Ruder til et Beløb af 8905 Kr. 90 Øre, hvoraf Staten erstatte $\frac{3}{5}$.

Den 4. Juni 1921 udbrød der Ild i Krudttaarn Nr. 7, der væsentligst indeholdt Skydebomuld, der brændte sammen med Krudt-

taarnet, uden at der skete nogen Eksplosion. Paa Tomten er der opført et saare uskønt Vagthus.

Det er iøjnefaldende, at Sprængningerne i tidligere Tid har været talrigere og farligere end nu. Overdreven Spiritusnydelse i Forbindelse med deraf følgende letsindig Tobaksrygning har næppe været uden Skyld heri. En ivrig *Afholdsbevægelse* inden for Arbejdernes egen Kreds har sikkert væsentlig bidraget til Forholdenes Forbedring. Nu kræver Værket, at dets Arbejdere og Funktionærer forpligter sig til *ikke at nyde Spiritus* i Arbejdstiden saa lidt som 6 Timer før denne, ligesom naturligvis *Tobaksrygning* paa Krudtværket er strengt forbudt.

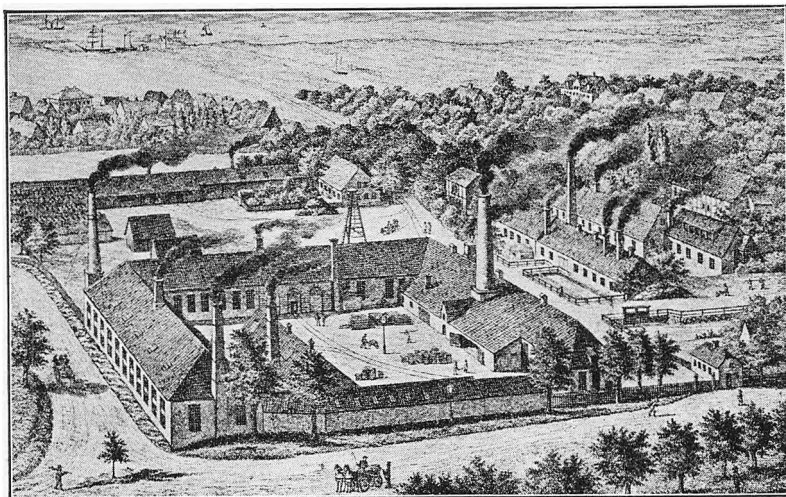
Krudtmagasinerne — eller Krudttaarnene, som de stadig kaldes — har i sin Tid faaet deres Plads paa Egnens skønneste Punkter. *Frederiksværk Turistforening* har ved ihærdigt Arbejde faaet udvirket, at der er aabnet Spadserestier saavel langs Krudttaarnsbakkerne som i Skoven. Navnlig Skovrider *Heilmann* har Æren for, at den Byen nærmest liggende Skov skal drives som *Lystskov*.

I den Tid, da Fabrikken har været i Familien Heegaards Eje, er der fabrikeret Maskiner, baade Landbrugs- og Dampmaskiner, endvidere Bomber, Kugler og Granater, ligesom der ogsaa er riflet Kanoner. Firmaet har været kendt for sit fortrinlige Gryde-Emaillegods. Sidstnævnte Del af Virksomheden vil i 1928 kunne fejre *100 Aars Jubilæum*.

Frederiksværk har været mærkelig fri for *Ildebrande* af nogen Betydning. Gamle Frederiksværkere kan kun fra en senere Tid erindre at have oplevet en Ildebrand. I Virkeligheden har der kun været to Tilfælde af nævneværdig Art. I 1888 var der Brand paa Fabrikken, og i 1906 brændte det daværende Centralhotel, der laa, hvor nu Hotel „Arresø“ ligger. Ved Branden paa Fabrikken brændte Emailleværkstedet og Modellsnedkerværkstedet samt en Modellsamling, der var vurderet til 150000 Kr. Navnlig Tabet af sidstnævnte kan ikke noksom beklages. Det vilde have været et nu uerstatteligt Materiale til et Museum.

Fabrikken blev i 1918 købt af Firmaet *L. Lange & Co.* i Svend-
154

borg og har siden baaret Navnet *Anker Heegaard A/S*. Den var da i en ret forsømt Tilstand og blev straks Genstand for betydelige Udvidelser og gennemgribende Forandringer, saa at den nu normalt kan sysselsætte et omtrent dobbelt saa stort Mandskab som tidligere, over halvtredie Hundrede Mand. Samtidig flyttedes *Hovedkontoret* fra København hertil. Fabrikken er navnlig kendt for sin nydelige Ovnemaille og sit fine Støbegods til elektrotekniske Fabrikater.

FABRIKKEN FØR BRANDEN 1888

Fabrikkens oprindelige Drivkraft var Vand, senere suppleret med Dampkraft og Dieselmotor. Ved Ombygningen blev samtidig Kraften elektrificeret og suppleret med et 100 HK Sugegasværk, alt i den Hensigt senere at gaa over til elektrisk Kraft fra Nordsjællands Elektricitetsværk, hvilket skete i 1926.

I den valutasvage Efterkrigstid har Fabrikken skaffet sig betydelige Markeder i Norge og Sverrig og i nogen Grad i det øvrige Udland. Af det her anførte skulde der være god Grund til at antage, at Fabrikken endnu i en uoverskuelig Aarrække kan udsende sine Fabrikater under det gamle hæderfulde Mærke: *det kronede F.*

Den *Finanspolitik*, der gik ud paa at føre Kronen tilbage til Pari, og det stærke *Prisfald*, der bevirkedes af Befolkningens mere eller mindre bevidst iværksatte *Købestrejke*, medførte store Vanskeligheder for en betydelig Del af den danske Industri og for de Banker, af hvilke den var financieret. I Aarene efter 1920 maatte efterhaanden talrige Foretagender give op og rekonstrueres, nogle endog flere Gange.

Anker Heegaards Fabrikker, der havde foretaget de store Udvidelser og Ombygninger i den dyreste Tid, og som havde haft mægtige Tab paa sine betydelige Lagre af færdige Fabrikater, klarede alle Vanskeligheder indtil 1926. Forholdene laa da saaledes, at Aktiekapitalen for største Delen maatte anses for tabt. Fabrikken forudsatte, at dens Bankforbindelse vilde medvirke til en Rekonstruktion, hvilket vilde have tilvejebragt en tilfredsstillende Ordning. Den fortvivlede Krisetilstand medførte imidlertid, at denne Plan maatte opgives. Banken forlangte, at Selskabet skulde træde i Likvidation, hvilket skete.

Da en Lukning af Fabrikken vilde være i høj Grad skæbnesvanger for Byen, havde Byraadet allerede paa et tidligere Tidspunkt paa Fabriksledelsens Foranledning gjort Forestilling saavel hos Bankerne som hos Regering og Rigsdag, dog stadig uden synligt Held.

Tegningen af ny Aktiekapital viste Byen kun liden Interesse; men det lykkedes Direktør *Alex. Paulsen* at skaffe tilstrækkelig Kapital til, at *Anker Heegaard A/S* kunde rekonstrueres som selvstændigt Firma uden Forbindelse med *L. Lange & Co.*

Vandstanden i Arresø er en Sag, der i Tidernes Løb har givet Anledning til mange Stridigheder. Herhen hørende Tvistigheder har i hvert Fald foreløbig faaet en Afslutning.

I 1916 blev der nedsat en Landvæsenskommission, som paa Lodsejernes Vegne traf en Overenskomst med Københavns Kommunalbestyrelse, der gjorde Krav paa Ret til Vandet i Søen til Københavns Vandforsyning. Denne Overenskomst skal træde i Kraft senest 1. Januar 1955, i modsat Fald bortfalder den. Naar

Overenskomsten træder i Kraft, nedlægges Vandkraften for Fabrikken og Krudtværket, og der er truffet Bestemmelse om, hvilken Vandstand der maa være i Søen til de forskellige Aarstider. Til at befri de til Søen grænsende Arealer for Oversvømmelser er der dannet Pumpeanlæg ved Ramløse Aa, Æbelholt Aa, Lyngby Aa og ved Kregome Aa.

Man har i Frederiksværk næret nogen Frygt for, at en *Sænkning af Arresøens Vandstand* skulde virke ødelæggende paa Egens Skønhedsværdier, der er af vital Betydning for Byen. Alvorlig Grund til Frygt i saa Henseende er dog næppe til Stede.

Som tidligere berørt har Strandvandet ved Hanehoved tidligere været generende for Landevejen til Halsnæs, som det ofte oversvømmede. I Virkeligheden har Vejen fra Osbro til Hanehoved i Efteraars- og Vintertiden ofte været vanskelig nok at befare. Dette Forhold ændredes fuldstændig, da der i 1885 langs den inderste Del af Roskilde Fjord fra Krudtværket til Hanehoved opførtes et solidt Dige med stærke Sluseporte, der automatisk lukker sig, naar Vandstanden i Fjorden stiger. Interessenterne i Foretagendet, de Lodsejere, hvis Jorder vilde lide under den høje Vandstand, danner et Digelag, *General Classens Digelag*, der med Tilskud fra Fideikommis'et har bekostet Foretagendet, Digelaget, som har sin særlige Bestyrelse, der varetager den aarlige Vedligeholdelse, staar under Amtets Tilsyn.

Da Staten skilte sig af med Frederiksværk, blev den unge Kommune stillet paa bar Bund: uden Havn, uden Kirke, uden ordentlige Bygninger til Skole, Sygehus eller Fattighus og uden Grunde til at bygge saadanne paa, uden en ordentlig Gadestrækning, uden Kloakledninger eller Fortove nogensteds. Alt, hvad Staten kunde bringe i Penge, blev bragt i Penge til Fordel for Statskassen, uden Hensyn til den By og til den Befolkning, der havde tilvejebragt Værdierne.

Der maatte gaa Generationer, før Byen ved egen Hjælp kunde komme nogenlunde paa Højde med andre lignende Kommuner. Fattighuset og det gamle Sygehus i Vognmandsgade opførtes i

Treserne. Den ny Skolebygning blev opført i 1893. Banen til Frederiksværk byggedes i 1897, Halsnæsbanen i 1916, de kommunale Værker — Vand-, Gas- og Elektricitetsværket — 1906, Kirken i 1911. Sammen med Amtsraadet opførte Byen det nye Sygehus i 1912; det gamle Sygehus blev i 1913 indrettet som „De gamle Hjem“. Endelig er Gader, Kloaker og Fortove snart overalt bragte i Orden. Det kan efter alt dette ikke synes underligt, om Frederiksværk til Tider har haft Ord for at være en dyr By.

Endnu en Gang undergik Frederiksværks Styrelse en væsentlig Forandring, da Byen 1. April 1907 gik over til at blive *Købstad*. Naar Byen gik til denne Forandring, skyldtes det mindre Trangen til større Selvstændighed end Ønsket om at sikre sig mod, at Amtskommunen fremdeles skulde have Adkomst til efter Skøn at paaligne den Bidrag til Amtsrepartitionsfonden.

Ved den skete Forandring kom Byen til at staa direkte under Ministeriet, altsaa ligesom andre Købstæder. Paa flere Omraader vedblev der at bestaa et vist *Fællesskab* med Amtskommunen. Frederiksværk afholder saaledes $\frac{1}{6}$ af Udgifterne til Sygehuset, $\frac{1}{4}$ af Politiudgifterne og $\frac{1}{2}$ af Udgifterne til Landevejsgaden. I sidstnævnte Forhold er der dog siden sket den Forandring, at Frederiksværk mod en Sum een Gang for alle har overtaget Landevejsgaden.

I 1909 udvidedes Byraadsmedlemmernes Antal til 9, og i 1925 udvidedes Ligningskommissionsmedlemmernes Antal til 7.

Retsreformens Gennemførelse medførte forskellige Forandringer ogsaa for Frederiksværk. En af Følgerne var, at der blev for lidt Plads paa Frederiksværk Tinghus, hvor Byraadet hidtil havde holdt sine Møder. Byraadet købte da det nuværende *Raadhus*, der var opført som Villa, men var saa heldig indrettet, at det kunde tages i Brug som Raadhus saa at sige uden anden Forandring, end at der maatte opføres et brandfrit Rum.

Med Hensyn til Politi- og Dommerinstitutionerne ordnedes det saaledes, at Politimesteren fik Domicil i Frederiksværk paa den gamle Birkedommerbolig, medens Dommeren fik sit Sæde i Frederikssund, hvormed den gamle Retskreds var bleven sammenlagt.

Som alt berørt var Byens Udskillelse som selvstændig Kommune fra Statens Side foretaget med saa lidet Hensyn til Befolkningen, at her end ikke var sørget for nogen Kirke, nogen Plads til at opføre en saadan paa eller var truffet nogen som helst Foranstaltning til Tilvejebringelsen af en Kirke. En Følge heraf var, at Byen fremdeles maatte udgøre — og fremdeles udgør — en Del af Vinderød Sogn, hvilket i det lange Løb ikke har kunnet undgaa at give Anledning til Gnidninger, lige ubehagelige for begge Kommuner. Frederiksværk Kirke blev som meddelt opført i 1911 under Ledelse af Arkitekt *Lemche*. Beløbet til Kirkens Opførelse tilvejebragtes ved en Indsamling i Menigheden, hvoraf en enkelt — Fabrikejer T. N. Brendstrup — skænkede 10000 Kr., i øvrigt ved Tilskud fra Staten, Fideikommis'et og K. A. Larssens Legat. Siden Kirkens Opførelse har der til Menigheden været knyttet *en præsteviet Medhjælper*.

Paa Grund af Befolkningens Vækst har Spørgsmaalet om en *Udvidelse af Vinderød Kirkegaard* gentagne Gange meldt sig og maattet løses. Da det i 1921 atter meldte sig, benyttede Fideikommis'et Lejligheden til at gøre Skridt til *at skille sig af med Vinderød Kirke*, der derefter skulde være en selvejende Institution, idet Fideikommis'et dog i saa Fald først skulde foretage den nødvendige Udvidelse af Kirkegaarden. Byraadet tilbød da, efter at det havde sikret sig, at det kunde erhverve en Del af Classens Bakke, at anlægge en egen *Kirkegaard for Frederiksværk* mod at erholde det Beløb — 10000 Kr. — som Fideikommis'et vilde spare ved at kunne undlade at udvide Vinderød Kirkegaard. Tilbudet faldt næppe i god Jord hos nogen af de andre to Parter, i hvert Fald ikke i Nabosognet, hvorefter Byen stillede Sagen i Bero indtil videre.

Naar Byen har været Ejer af en *Skolelod*, hvorpaa for øvrigt de kommunale Værker er opførte, skyldes det rimeligvis, at den i sin Tid er tillagt Skolen af Værkets Administration.

Som det fremgaar af Forfatterens Afhandling „Frederiksværk Skolevæsen i ældre Tid“, der findes optaget i „Fra Frederiksborg Amt“ 1913, blev Skolevæsenet i 1842 delt i en borgerlig Realskole

og en Almueskole, hvilken Ordning vedvarede til 1863, da Real-klassen blev nedlagt.

Nogen væsentlig Forandring i Undervisningens Omfang og Art indtræder derefter først i 1915, da Skolen indrettes med det Maal for Øje, at Eleverne ved 14-Aarsalderen kan tage *Borgerskoleeksamen* i Overensstemmelse med de af Ministeriet for denne Eksamen fastsatte Bestemmelser.

I 1906 oprettedes et *Børnebibliotek*, der nu tæller 1060 Bind og er delt i en Samling for hvert af de 5 øverste Klassetrin. Skolens *Lærebibliotek* tæller ca. 220 Bind.

I 1909 oprettedes *Frederiksværk Aftenskole*, til hvilken Kommunen leverer Lokale, Lys og Varme, medens den i øvrigt støttes af Staten og Amtet, og i hvilken der er undervist i de almindelige Skolefag og desuden Tid efter anden i forskellige Fag uden for disse.

I 1920 indrettedes i Skolens Kælderetage en *Kogeskole*, der drives af Kommunen og Staten i Forening, og i hvilken unge Piger fra Byen og Omegnen faar saavel teoretisk som praktisk Undervisning i Husgerning.

Udover alt dette har der i Frederiksværk i en Aarrække været drevet privat Skolevirksomhed under Navn af *Frederiksværk Realskole*.

Af *Foreninger* med almennyttigt Formaal er der i denne Forbindelse Anledning til at nævne Frederiksværk Haandværker- og Industriforening og Frederiksværk Borgerforening.

Frederiksværk Haandværker- og Industriforening blev oprettet i 1894. Foreningens væsentligste Formaal har været Opretholdelsen af en *teknisk Skole*. Da en saadan i en længere Aarrække havde været installeret forskellige Steder i Byen, lykkedes det i 1905 Foreningen at faa sin egen Bygning, der opførtes i Jernbanegade, efter at Kommunen havde skænket Grunden, hvorpaa den ligger. I de mange Aar, Skolen har bestaaet, har den været til stor Støtte for mange unge Mennesker, særlig af Haandværkerstanden, der her har erhvervet sig et solidt Grundlag for deres faglige Uddannelse.

Frederiksværk Borgerforening er oprettet i 1885. Da der i 1893 var bygget en ny Borgerskole, købte Borgerforeningen den gamle

Skole i Skolegade og indrettede den til *Borgerstiftelse*, idet Foreningen benytter saa mange af Bygningens Lejligheder til Friboliger for sine gamle Medlemmer og Enker efter saadanne, som Foreningens økonomiske Status tillader. Foreningen har ogsaa i

FREDERIKSVÆRK I NUTIDEN

Apoteket (13) er flyttet til Nørregade, og Posthuset (15) er nyopført Nord for Banegaarden.

mange Aar opretholdt en *Begravelseskasse*, der ligeledes har været en god Støtte for mange gamle Borgere og deres efterladte.

Oprindelsen til *Frederiksværk statsanerkendte Sygekasse* er en Sygekasse, som Anker Heegaard i 1858 foranledigede oprettet for

Fabrikkens Arbejdere. Et Eksemplar af denne Sygekasses oprindelige Emblem findes i den kongelige Mønt- og Medaillesamling.

I 1923 fik Frederiksværk et *Byvaaben*: et stiliseret Vandhjul med en Krone over og 3 Bølgelinier nedenunder, alt i Guld paa blaa Grund.

Uden om Skjoldet staar i Byens Exlibris og Segl: Frederiksværk Kommune og Aarstallene 1719 — 1756 — 1850 — 1907, de 4 Mærkeaar i Byens Udvikling, nemlig det Aar, da Kanalen fra Arresø bliver færdig, det Aar, da Byen faar Navn, det Aar, da Byen bliver selvstændig Kommune (Handelsplads), og det Aar, da den bliver Købstad.

Ved *Folketællingen i 1925* havde Frederiksværk 2043 Indbyggere, det højeste Indbyggerantal, Byen har været oppe paa. (I 1801 havde den 505, i 1840 708, i 1880 879, i 1890 1098).

Byen har altid øvet stærk Tiltrækning paa Malerne, og adskillige af disse har slaet sig ned her i kortere eller længere Tid, saaledes foruden de tidligere nævnte *L. A. Ring, Knud Larsen*, der er født i Vinderød Skole, *Kr. Kongstad, Louis Jensen, Bolt, Otto P. Balle, H. M. Therkildsen, H. C. Bärenholdt* o. fl.

Hensigten med nærværende Bog om Frederiksværk har været at fremstille den lille By med dens Institutioner, saaledes som disse efterhaanden er voksede op. Det er imidlertid saaledes, at i en Frederiksværkshistorie bliver *General Classen* det første og det sidste. Mindet om ham møder man alle Vegne.

Det har ofte været paa Tale at rejse ham et synligt Minde i Frederiksværk. At denne Tanke ikke har været af ny Dato, kan bl. a. ses af, at der paa Støberibygningen i sin Tid, og vel straks efter hans Død, blev frembragt en Niche til at optage et saadant Minde (S. 62). Tanken om at rejse Generalen et Minde kom igen, da 200 Aarsdagen for hans Fødsel, 11. Febr. 1925, nærmede sig, og det samtidig viste sig, at et ofte næret Ønske om at flytte Generalens Buste fra Københavns Tøjhus, hvor den hidtil havde staaet, til Frederiksværk ikke længer som før stødte paa Modstand.

En Plan, der samtidig meldte sig, gik ud paa at lade den gamle *Arsenalbygning* blive en Ramme om en Samling af, hvad der gennem Tiderne er fremstillet i Frederiksværk, altsaa et Slags *Museum*, og lade Bygningen danne Baggrund for Mindesmærket. Uden at der endnu er tilvejebragt nogen saadan Samling af Museumsgenstande, lykkedes det, i øvrigt ved betydelige Tilskud fra Kommu-

ARSENALBYGNINGEN

nen, Staten og Fideikommis'et, at bringe den øvrige Del af Planen til Udførelse. Bygningen blev restaureret, og Frederiksværk Kommune fik Forkøbsret til den med Løfte om, at den ikke fremtidig maatte bruges til noget, der kunde virke skæmmende for det hele Anlæg.

Pladsen blev reguleret og smukt anlagt og indhegnet med en pragtfuld Jernketting, der stammer fra den tidligere svenske Kanonbaad „Claes Horn“.

Generalens Minde flyttedes hertil. Det bestaar af en Buste anbragt paa den Kanon, hvis Støbning i sin Tid grundlagde hans

Berømmelse, „Prøven“ kaldet, et Navn, den fik efter at have udholdt „375 skarpe, gesvindte Skud“. Mindesmærket er anbragt paa en Sokkel af bornholmsk Granit og med et Metalfodstykke, hvorpaa Broncestøberen har anbragt *en korslagt Le og Hammer*. Det samme Mærke findes paa det frivillige Korps'es Fane (S. 87), paa de tidligere omtalte og afbildede Mønttegn (S. 127), paa de to kunstfærdige Vindfløje, der pryder Arsenalbygningen (S. 163), ligesom Mærket er blevet brugt paa Krudtværkets Etiketter. Det synes saaledes gennem Tiderne at have spillet en betydelig Rolle i Stedets Historie. Den første Gang, man støder paa Mærket, er i 1801 i Forbindelse med Frederiksværks frivillige Korps, og det er nok muligt, man her staar ved dets Oprindelse.

Generalens Mindesmærke genafsløredes ved en Festlighed, i hvilken en stor Forsamling deltog, efter en forudgaaende Minddegudstjeneste i Vinderød Kirke. Et Fællesmaaltid i Byens 3 største Sale talte 1000 Deltagere. Afsløringshøjtideligheden sluttede med Afsyngelsen af følgende Sang, mærket P. P.:

Staa han da i Malmen skaaret,
gennem Slægterne et Tegn
om hans Daad, der Frugt har baaret,
hvad han var for By og Egn.
Staa han der! Se Blikket vender
mod det Værk, han skabte, hvor
endnu hundred' travle Hænder
virker i det givne Spor.

Tider komme, Tider svinde,
Slægter gaar i Glemsel ned,
stedse leve skal hans Minde
videre paa dette Sted.
Se, han staar igen som hjemme,
se hans Pande, bred og stærk!
Bøj dit Hoved, Mindets Stemme
hvisker om hans Daad og Værk.

Efter Festen skænkede Det Classenske Fideikommis Frederiksværk Byraad en *Buste af General Classen*, der har faaet sin Plads i Byens Byraadssal. Byraadet ejede i øvrigt i Forvejen en *Medaillon af Generalen*, skænket af Dyr læge *H. Lybye*.

Om Byens Trivsel skal vedvare, beror paa, om de Spirer, General Classen i sin Tid nedlagde, fremdeles maa have Held til at udfolde sig. Frederiksværk er i højere Grad end nogen som helst anden dansk Købstad afhængig af sin Industri. Var Arresøens Vand ikke ved Statens Foranstaltninger blevet ledet denne Vej, var her aldrig kommet til at ligge nogen By; ingen anden dansk By har en Industri af lignende Omfang i Forhold til Byens Størrelse, en Industri, der oprindelig har været Byens eneste Forudsætning. Naar dette nævnes, og naar Æren for den industrielle Virksomheds Fremvækst tillægges General Classen, maa det samtidig fremhæves, at han ved sine Plantninger ogsaa paa anden Vis er bleven Byens Grundlægger, idet det skyldes ham mere end nogen anden, at Frederiksværkegnen er bleven en af Landets skønneste Pletter og derfor ogsaa en af Landets mest søgte Turistegne.

TILLÆG

EJERE AF VÆRK OG GODS

- 1751-1756 *Etienne Jandin de Peyrembert*.
1756-1792 *Johann Friderich Classen*, til 1760 sammen med Etatsraad *Just Fabritius*; 1761-1768 var Værket egentlig Statsejendom, men Classen havde fri Raadighed over det.
1793-1804 Landgrev *Carl* af Hessen.
1804-1846 Kronprins *Frederik* (senere Frederik VI) og dennes Arvinger.
1846-1856(58) *Staten*.

PRIVATE FABRIKEJERE

- 1857-1884 *Steffen Peter Anker Heegaard*, f. 29. 7. 1815, Etatsraad, d. 19. 12. 1893.
1884-1918 Et Konsortium bestaaende af:
Louis Carl Heegaard, f. 20. 7. 1845, d. 28. 3. 1914.
Mathias Anker Heegaard, f. 4. 8. 1858, d. 17. 6. 1910.
Bjørn Stephensen, f. 23. 4. 1855.
1918-1926 *L. Lange & Co.*, Svendborg, dog saaledes, at det frederiksværkske Etablissement bar Navnet *Anker Heegaard A/S*.
1926- *Anker Heegaard A/S*.

DIREKTØRER

- 1918-1919 *Hans Louis Anker Heegaard*, Søn af Louis Carl H., f. 8. 12. 1882.
1920- *Alex. Paulsen*, f. 15. 9. 1867.

ADMINISTRATORER

- 1793-1805 *Albert Sebastian Hassler*, Deputeret i Generalitetet, Generalkrigskommissær, d. 5. 4. 1805, 61 Aar gl.
1804-1829 *Carl Frederik Grove*, f. 28. 1. 1758, Søofficer, 1803 Admiralitetsdeputeret og Generalkrigskommissær, d. 11. 11. 1829.

- 1804-1831 *Frederik Christian Clausen*, Artilleriofficer, afsk. som Generalmajor, d. 17. 12. 1831, 70 Aar gl.
- 1829-1838 *Peder Mandrup Tuxen*, f. 11. 8. 1783, Søofficer, (1821 Kaptajn, 1834 Kommandørkaptajn), d. 22. 3. 1838.
- 1835-1842 *Herman Bech*, f. 17. 10. 1789; 1811 juridisk Kandidat, 1834 Toldkammerdeputeret, d. 13. 6. 1842.
- 1838-1849 *Frederik Adolph Wedelfeldt*, Artilleriofficer (1837 Oberstløjtnant, 1842 Oberst, 1849 Generalmajor), Administrator 24. 3. 1838 til 12. 1. 1849; d. 29. 1. 1874, 89 Aar gl.
- 1843-1858 *Eduard Diderik Ehlers*, f. 19. 10. 1812, polyteknisk Kandidat 1835, Fabrikkontrolør, Toldkammerkommittet, 1843 Medlem af Administrationen for Frederiksværk Fabrik og Gods, 1849-1858 Enebestyrer af Frederiksværk. 1858-1885 teknisk Borgmester i København; d. 27. 3. 1893.

INSPEKTØRER PAA VÆRKET

* Den sidst opførte tituleredes Bestyrer.

- 1763-1793 *Peder Falster*. Af hans talrige Børneflokk kan nævnes Murer Jacob Falster, der boede i Nr. 16 (Wincklers Kort), og Tømrer Peter Falster, der, selv ugift, boede sammen med 2 ugifte Søstre i Nr. 18. Efterkommere af Jacob Falster har indtil for kort Tid siden boet i Frederiksværk.
- 1794-1830 *Eilert Peter Tscherning*, f. 2. 2. 1767, Artilleriofficer (1794 Kaptajn, 1801 Major, 1816 Oberst), d. 26. 7. 1832..
- 1830-1858 *Carl Gunder Dalberg*, f. 11. 3. 1800, Artilleriofficer, 1. 1. 1830 Inspektør paa Frederiksværk og karakt. Kaptajn, 18. 10. 1849 karakt. Major, afsk. 14. 9. fra 1. 10. 1858, derefter Skovkasserer for Tisvilde og Frederiksværk Skovdistrikt, Sparekassedirektør 7. 5. 1836 til 6. 7. 1862; d. 6. 7. 1862.
- 1857-1872 *Hans Jakob Grøgaard Krog*, f. 30. 4. 1822. Oprindelig Støbemester paa Fabrikken blev han, da denne kom i Anker Heegaards Eje, Inspektør. Fader til de bekendte Brødre Arnold Krog og Frederik Krog; d. 13. 3. 1888.
- 1872-1884 *Louis Carl Heegaard*, f. 20. 7. 1845, Cand. polyt i Zürich, d. som Medejer 28. 3. 1914.

INSPEKTØRER PAA GODSET

- 1804-1810 *Ole Fensmark*, Stiftslandinspektør, d. 7. 3. 1827, 74 Aar gl.
1810-1819 *Jens Reinsholm*, d. 1819.
1819-1840 *Hans Falkenberg*, f. omk. 1782; 27. 3. 1819 Forvalter paa Frederiksværk, 2. 10. 1830 Inspektør sst., Sparekassedirektør 7. 5. 1836 til 11. 1. 1840; d. 11. 1. 1840.
1840-1856 *Hans Georg Reinsholm*, f. 10. 11. 1808; 1840 Godsforvalter paa Frederiksværk, 1856 Skovkasserer sst., 1857 Amtsforvalter for Møns Distrikt, Sparekassedirektør 19. 6. 1846 til 1. 4. 1858; d. 18. 4. 1887.

KRUDTVÆRKETS BESTYRERE

- 1909 forandredes Værkets Navn til „Hærens Krudtværk“, Bestyreren blev Chef og fik Titelen *Underdirektør i Hærens tekniske Korps*; 1925 udskiltes Værket fra Hærens tekniske Korps og underlægdes direkte Krigsministeriet, hvorefter Chefen tituleres *Direktør for Hærens tekniske Korps*.
- 1858-1866 *Geert Marinus Holbek*, f. 18. 12. 1826, Artilleriofficer (1856 Kaptajn, 1889 afsk. som Generalmajor), d. 31. 10. 1910.
1866-1874 *Carl Christian Severin Lunddahl*, Artilleriofficer (1864 afsk. som Oberstløjtnant), d. 20. 3. 1877, 61 Aar gl.
1874-1881 *Gotfred Hagerup*, Artilleriofficer (1856 Kapt.), afsk. 22. 4. 1874 og ansat som Bestyrer paa Frederiksværk; d. 15. 10. 1881.
1881-1882 *Jens Mathias Lassen*, f. 19. 6. 1831, Artilleriofficer (1880 Oberstløjtnant), d. som afsk. Oberst 29. 7. 1918.
1882-1883 *Poul Vilhelm Flagstad*, f. 25. 3. 1822, Artilleriofficer (1856 Kaptajn), afsk. 1877, 1. 1. 1882 Bestyrer af Krudtværket; d. 9. 4. 1883.
1883-1889 *Peter Jensen Ringsted*, f. 1. 8. 1830, Artilleriofficer (1863 Kaptajn), afsk. 1883, Bestyrer af Krudtværket 1. 8. 1883 til 31. 3. 1889, d. 27. 10. 1915.
1889-1902 *August Christian Alexander Tillge*, f. 15. 1. 1837, Artilleriofficer (1887 Kaptajn), d. som Oberst 1920.
1902-1905 *Hans Peter Parkov*, f. 22. 9. 1857, Artilleriofficer (1891 Kaptajn, 1906 Oberstløjtnant, 1913 Oberst), Folketingsmand for Fr.værkkredsen 1906-1913, Sparekassedir. fra 3. 11. 1897.

- 1905-1923 *Marius Gunder Hoffmann*, f. 23. 8. 1862, Kaptajn, Underdirektør, afsk. som Oberstløjtnant 1923.
1923- *Axel Emil Jørgensen*, f. 22. 4. 1885, Kaptajn.

BIRKEDOMMERE OG POLITIMESTERE

Fra 1850 tillige Formand i Kommunalbestyrelsen, hvilken Stilling sammen med Birkedommerstillingen bortfaldt ved Gennemførelsen henholdsvis af Loven om folkevalgte Borgmestere og Retsplejeloven.

- 1797-1809 *Hans Leierdahl Nansen*, f. 1764; cand. juris 1794, 1809 Sorenskriver i Guldalen i Norge; d. 15. 5. 1821.
1809-1831 *Peter Budde*, exam. juris, d. 6. 7. 1831.
1831-1846 *Sigfred Christian Frederik Hjorth*, f. 30. 11. 1800; cand. juris 1827, 9. 11. 1831 Birkedommer, 1845 tillige Postekspeditør, Sparekassedirektør 1836-1846; d. 14. 9. 1866.
1846-1852 *Carl Diderik Meinig*, f. 13. 6. 1811; cand. juris 1835, konstitueret.
1854-1871 *Louis Victor Serène d'Acqueria*, f. 21. 12. 1807, cand. juris 1835, entl. 1871, d. 3. 5. 1886.
1871-1901 *Christian Iversen Hvalsø-Møller*, f. 18. 4. 1824, cand. juris 1856, afsk. 1901, d. 6. 2. 1911.
1901- *Edvard Balthazar Larsen*, f. 19. 12. 1856; 1901 Birkedommer i Halsnæs-Fr.værk Birk, 1907 Byfoged i Fr.værk og Birkedommer i Halsnæs Birk, 1919 Politimester i Frederiksværk Købstad m. v., 8. Politikreds.

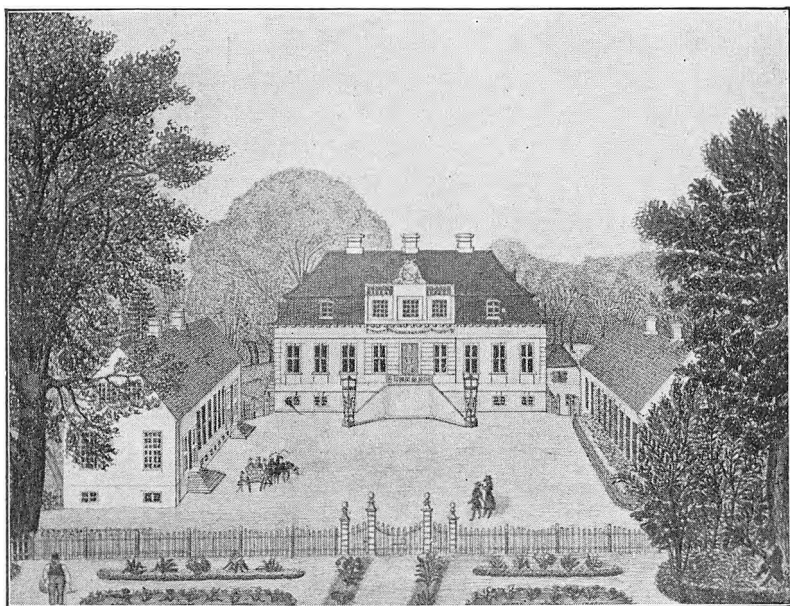
BORGMESTERE

- 1907-1919 *Edvard Balthazar Larsen*, f. 19. 12. 1856.

Ifølge Lov af 1. Marts 1919.

- 1919- *James Christian Heerup*, f. 21. 6. 1856; 1884-1906 Bogholder paa Anker Heegaards Fabrik, 1896—1919 Kæmner, fra 1903 Medlem af Kommunalbestyrelsen, derefter af Byrådet, Sparekassedirektør fra 1. 10. 1907.

gøre Forbedringer saa vidt muligt paa Jordbruget og Sædbehandlingen, saavel paa de Frederiksværk tillagte Jorder som paa Bøndergodset, lod Hs. Excellence efter Modeller forfærdige adskillige saavel norske, svenske, tyske som engelske Plove og lod ogsaa nogle Mænd udkomme, der skulde give Undervisning i Behandlingen med disse Plove.“

ARRESØDAL HOVEDBYGNING

Efter et gammelt Stik, der tilhører Konditor O. Pedersen.

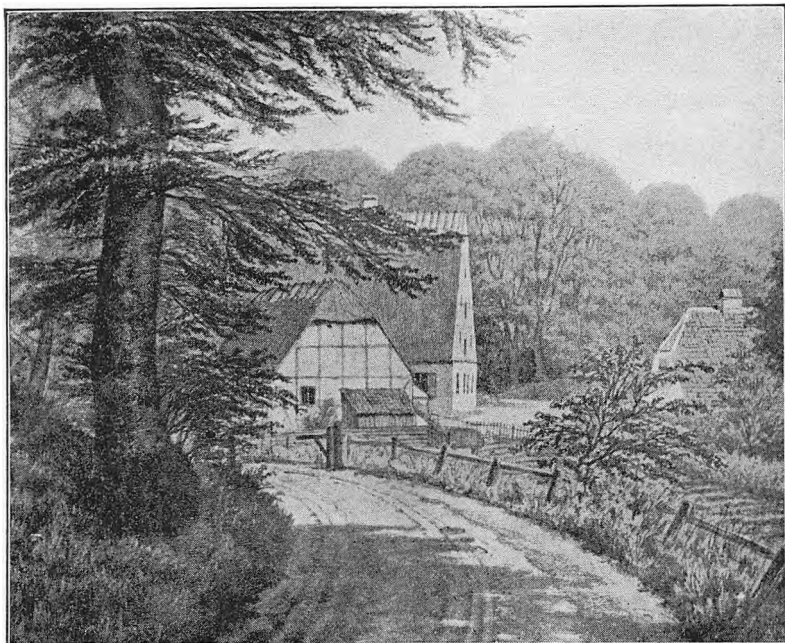
„Da det syntes besværligt med Sædindhøstningen her i Landet, hvor Kornet maa ligge nogle Dage paa Skaaret, inden det bliver opbundet, og endnu mere, naar Regn derpaa indtræffer, da det ofte ligger saa længe, at det tager stor Skade, saa for at afhjælpe denne Besværlighed vilde Hs. Excellence lade Bønderne under vise udi den i Jylland brugelige Maade, hvor Sæden opbindes straks efter Afmejningen i Neg og sættes i Hobe. De blev altsaa satte til at behandle Sædhøstningen paa denne Maade; men da

de dermed havde gjort Begyndelse en Dag, vægrede de sig ved at gøre det mere, og de sagde tillige, at denne Maade var mere besværlig end deres gamle tilvante; de bad derfor, at de maatte vedblive den. At bruge Tvang for at faa dette fremmede indført var der intet at udrette med, hvorfor det blev ved deres hidtil brugte Behandling saavel ved Pløjningsredskaber som ved Indhøstningen.

Et Aars Tid inden Hs. Excellences dødelige Afgang begyndte Bønderne at paatrænge Jordernes Udskiftning. De i Kregome, Vinderød og Brederød var de ivrigste; dog var der flere, som ikke vilde udskiftes. De, som vilde udskiftes, paastod, at naar enhver fik sit for sig selv, kunde kan pløje, saa, høste og gøre alt efter sin bedste Skønsomhed uden at foreskrives Tiden af andre selvkloge Bymænd; han kunde ogsaa have sine Jorder i Nærheden, overse, gøde dem, pleje sine Kreaturer, kort: ej klamres med urimelige Naboer og derved altid med Lyst og Flid forrette sit Arbejde. De andre, som ikke var for Udskiftning, foregav deres Markers maadelige Jordarter, hvorimellem vel fandtes gode Stykker Jord eller Agre; men naar Udskiftningen skete, vilde en Mand bekomme al sin Lod af god Jord, en anden derimod af slet Jord; desuden vidste de ikke, hvor de skulde græsse deres Kreaturer særskilt, finde Vand til dem og holde Gæs, Svin og Faar; de var derfor bedre tjente med Fællesskab, da hver Mand havde Ager om Ager, Græsning for hele Byen, Vandsteder og andre fælles Fordele. Hs. Excellence hørte dem alle uden at sige andet, end at Udstyknings skulde vel betænkes; Godset her var just ikke af den Beskaffenhed som andre Steder; her vilde findes adskillige Hindringer; nogle Byer laa meget bekvemt til Udskiftning, andre derimod vanskeligere ved maadelig Jord, Græsning, Vand, Tørveskær med videre Mangel for enkelte Udflyttere, og gerne ønskede han, at de alle kunde have Nytte af alle de anførte Dele, uden at mangle een deraf, paa det de ved fælles Arbejde maatte finde deres rundelige Udkomme; dette skulde de til Udflytning paastaaende Bønder nøje overlægge og ikke tænke, at naar de ikkun vandt Fordelen derved, var det dem lige meget, om de andre Bønder tog dobbelt Skade. De vedblev med deres Paastand, og da de ikke fik Hs. Excellences

Svar efter deres Begæring, ansøgte de det højlovlige Rentekammer, som viste dem tilbage til Hs. Excellence, der svarede dem som forhen. Saaledes gik da Tiden hen, til Døden nærmede sig; hvad da hans endelige Beslutning var, er udi Testamentet omtalt."

Paa Arresødal holdtes 36 Køer. I 1794 holdtes der 6 Par Materialheste, 4 Par Stude og 2 Krudtværksheste. Alle Heste og Stude stod paa

PROVIANTMAGASINET
Efter Billede af J. Hassel.

Arresødal med Undtagelse af de 2 Krudtværksheste, der stod paa Krudtværket. Desuden kunde Værket daglig fordre 6—8 Hoverivogne og flere, naar Krudttransport eller Opskibning krævede det.

Winckler opgør *Frederiksværk Gods* saaledes: Melby Sogns Hartkorn 212 Tdr. 2 Skpr. 3 Fjdk. 1 Alb., Skovskyld 1 Skp. 3 Fjdk., Arresøgaards Hovedgaards Takst Hartkorn 27 Tdr. 1 Alb., Skovskyld 1 Skp., Øvre Mølles Skyld 2 Tdr., kontribuabelt Hartkorn,

bestaaende af Anneksgaarden i Vinderød, Evetofte Eng og Overskud fra Brederød Bønder, inddraget i Hovedgaardens Marker, er i alt 8 Tdr. 4 Skpr. $1\frac{3}{4}$ Alb., Hagelse Skovskyld 3 Skpr., Hagelse Mølleskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 2 Fjdk. $\frac{1}{2}$ Alb., Kregome-Vinderød Sognes Hartkorn 222 Tdr. 3 Fjdk. $1\frac{1}{4}$ Alb., Skovskyld 3 Skpr. 2 Fjdk., Kassepose Bys Hartkorn 31 Tdr. 4 Skpr. 2 Alb., Halsnæs Hovedgaards Takst Hartkorn 31 Tdr. 5 Skpr., Skovskyld 0, Torup Sogns Hartkorn 270 Tdr. 1 Fjdk. 2 Alb., Skovskyld 1 Skp.

Godsets Hartkorn androg altsaa 805 Tdr. 1 Skp. 2 Fjdk., *Skovskyld* 5 Tdr. 1 Fjdk. $1\frac{1}{2}$ Alb., i alt 810 Tdr. 1 Skp. 3 Fjdk. $1\frac{1}{2}$ Alb.

Gaardmændenes Antal var i Melby Sogn 44, i Kregome-Vinderød Sogne 51, i Torup Sogn 63, i alt 158 Gaardmænd.

Husmændenes Antal var i Melby Sogn 41, i Kregome-Vinderød Sogne 81, i Torup Sogn 90, i alt 212 Husmænd.

GENERAL CLASSEN

General Classen levede ugift næsten hele sit Liv. 58 Aar gammel giftede han sig med en Niece af sin Kompagnon i de første Aar paa Værket, Baronesse *Anne Elisabeth Iselin*, hvilket Ægteskab imidlertid forblev barnløst.

Ifølge E. P. Tscherning har Classen først boet i „Fiskerhuset, hvor Agatsliberen havde boet“. Derefter byggedes „Bakkehuset“, der senere kom til at hedde „Artillerikommissionens Vaaningshus“. Derpaa byggedes først den nordlige, senere den sydlige Fløj af Arresødal, sidst selve Hovedbygningen, der først blev færdig i 1785. Dette forklarer, at Winckler endnu i 1786 kan kalde den sydlige Fløj „Proprietærens Vaaningshus“. Hovedbygningen kan Classen saaledes kun have beboet de sidste 6—7 Aar af sin Levetid.

GENERALINDE CLASSEN

Generalinden døde allerede 17. Marts 1786. Hun kan altsaa ikke have haft megen Glæde af den herskabelige Hovedbygning.

Wincklers Kort, der er en Grundtegning over Frederiksværk, foreligger i flere Eksemplarer. Man har ment, at alle disse

skulde stamme fra 1767 og altsaa tilhøre samme Stik. Det var ganske vist tænkeligt, at det senest opførte var blevet tilført Kortet bagefter; men Rækkefølgen i Nummereringen vilde da være uforstaaelig. Dertil kommer, at de foreliggende Kort ikke er helt ens. De Kort, der tilhører Det Classenske Fideikommis og Boghandler Albert Jensen, har saaledes et Skovvarterhus Nr. 118 beliggende i det sydlige Hjørne af Skoven ved Brederødvejen.

medens det Kort, der tilhører Fabrikken, har Nr. 118 beliggende i Sørup Vang i Nærheden af Arresødal. Paa det her i Bogen givne Kort er Nr. 118 derfor udeladt.

Selve Kortene bærer intet Aarstal. Derimod er der til Kortene knyttet nogle Oplysninger fra forskellige Tidspunkter, som det er ganske interessant at sammenligne. Under Overskriften *Efterretning om det frederiksværkske Etablissement* hedder det i 1777:

„Det frederiksværkske Etablissement er begyndt 1757.

Udi 1777 har det allerede produceret 900 Stkr. Metalkanoner, Mørsere og Haubitze, 33000,00 Pund Krudt, over 300000 Stkr. Jernbomber, Granater, Kugler og Blykranse foruden en Mængde af andre Slags Krigsarmaturer, Ammunitionssorter og Fabrikata.

Ved Kanonmetallets Fuldkommenhed er for den militære Kasse Værdien af $\frac{1}{5}$ af Metal bespart udi Kanonernes Tyngde saavel som betydelige Omkostninger paa deres Transporter, formedelst Krudtets Styrke spares $\frac{1}{4}$ af dets Mængde ved Skydning.

70—90 Skibe og Fartøjer samt mere end 200 Sømænd har aarlig været i Emploi ved at transportere dette Etablissements Materialier og Produkter, dels mellem Rigerne, dels til fremmede Stater.

Mange Hundrede Familier har ved en saa betydelig Foretagelse fundet ny Næringsmidler, som er blevne overflødige i en Egn, hvorudi Agerdyrkingen paa de af Flyvesand oversvømmede magre Jorder havde nægtet sine fattige Beboere den fornødne Underholdning.

Kongens, Rigets og Nationens Gevinst og Besparing ved dette Etablissements fuldkomne og gode Produkter saavel som den derved erholdte Forædling af Landets egne naturlige raa Materier udgiver udi Værdi mere end en halv Million.

Udi Træplantagerne omkring Frederiksværk saavel som paa det dertil hørende Gods er plantet udi 20 Aar ca. 3 Millioner af alle Slags Træer: Eg, Bøg, Elm, Gran, Hassel, Pil, El tillige med en stor Mængde af Frugttræer. Efter de antagne Forstberegninger bør Værdien deraf udi et Sekulum udgøre betydelige Summer.

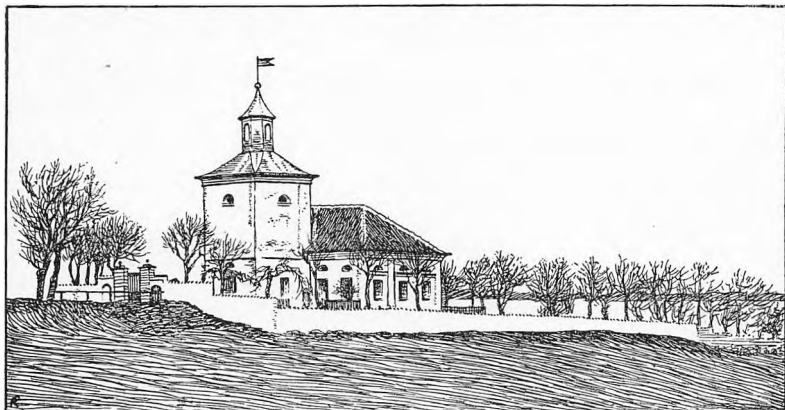
I Januar 1777 var Arbejdernes Familier ved Frederiksværk af Mandkøn 504, af Kvindekøn 416, Summa 920.“

I 1786 er der til et andet af Kortene føjet en omtrent lige lydende Beretning, dog med de Forandringer, som en fortsat Virksomhed i omtrent 10 Aar har givet Anledning til.

Det hedder bl. a.:

„Det frederiksværkske Etablissement er begyndt 1757, anlagt og indrettet af Generalmajor v. Classen til Corselitze, Ridder.

Indtil 1786 har det allerede produceret ca. 1700 Stkr. Metal-kanoner, Mørsere og Haubitzer, saavel som nogle Millioner Stkr.

VINDERØD KIRKE
Tegning af Kr. Kongstad.

Jernbomber, Granater, Kugler og Blykranse foruden en Mængde af andre Slags Krigsarmaturer, Ammunitionssorter og Fabrikata samt henved 100000000 Pd. Krudt.

I Kanonstøberiet kan maanedlig støbes 100 á 150 Stkr. Kanoner af adskillige Kalibre.

Kongens, Rigets og Nationens Gevinst og Besparing ved dette Etablissements fuldkomne og gode Produkter saavel som den derved erhholdte Forædling af Landets egne naturlige og raa Materier udgør i Værdi mere end 4 Millioner.

I Januar 1786 var Arbejdernes Familier ved Frederiksværk af Mandkøn 535, af Kvindekøn 482, men paa det hele frederiksværk-

ske Distrikt ca. 2800 Mennesker, der henter deres Næring af Etablisementet.

Ved Frederiksværk prøves Krudtet med samme Slags Prøvemørser, som det sker i Frankrig, og kaster af en 7 Tomme Mortér en Metalkugle af 60 franske Punds Vægt henved 500 Alens Længde fra Mortéren; derimod er det franske Krudt antageligt i de kongelige Magasiner, naar Kuglen efter samme Prøve alene gaar til 150 Alens Længde.“

Meget af, hvad der er udført paa Værk og Gods, er kun blevet til Forsøg, og ofte fejlslagne Forsøg; men hvorledes kunde det være anderledes?

P. Falster slutter sin Beskrivelse med følgende Udtalelse om Classen: „Hs. Excellence har stedse stræbt at vedligeholde Frederiksværk, paa det at alle Arbejderne kunde have deres Levebrød. Hans Overregning var, at naar noget her fabrikeredes, endskønt Materialierne dertil maatte hentes fra Udlandet, profiteredes dog Arbejdslønnen, og mange Familier fandt derved Næringsvej. Intet kunde bedre fornøje ham, end naar han havde anskaffet en Del Produkters Forfærdigelse, da at kunne se, hvor flittigt og stræbsomt enhver Arbejder virkede i sin Kreds. Han var hjælpsom imod Bønderne paa Godset i mange trængende Tilfælde, vilde ophjælpe Fiskerne og gav Materialier til Fiskeredskaber og Baade, anlagde de tvende Fiskerlejer Sølager og Liseleje¹ og har ellers, saavel i levende Live som efter sin Død, stiftet saa meget godt, at det ikke overdrives, naar man kalder ham i en langt senere Tid en uforglemmelig, stor og højst ærværdig Mand; har han end haft nogle menneskelige Fejl, saa vil dog, naar hans Levnedsløb sandfærdig blev ført ved Pennen, ses, at Dyderne langt overtraf de faa og ubetydelige Fejl. Han maa alle Tider blive æret, ikke alene som en klog, men — hvilket er det vigtigste — som en fornuftig Mand og Menneskeven. Mig er bekendt, at han har haft Fjender,

¹ Liseleje skal efter den mundtlige Tradition have faaet Navn efter Classens Gemalinde.

som af ham er belønnede med Velgerninger, og hvad kan der siges mere!“

Den 24. Marts 1792 døde General Classen.

Ifølge den mundtlige Overlevering skal han have paatænkt Opførelsen af en Kirke paa den da ubeplantede Classens Bakke og ogsaa paabegyndt Tilførselen af Materialier til en saadan, og det

GENERALENS SARKOFAG I VINDERØD KIRKE

har vel da været hans Hensigt at hvile i sin egen Kirke midt i den Virksomhed, han havde skabt. Har han haft en Plan i den Retning, er den i hvert Fald ikke bleven bragt til Udførelse. Vinderød Kirke erhvervedes, og her fandt hans Bisættelse Sted den 14. April. Her hviler han i sin pragtfulde Sarkofag, udført af J. Wiedewelt.

I 1794 fandt en delvis Ombygning af den gamle Vinderød Kirke Sted. Kirken kom da til at se ud, som det fremgaar af Billedet

paa Side 57. Af den gamle Kirke bevaredes Taarnet. Denne Kirkebygning stod kun i 90 Aar, idet den nuværende Kirke i Vinderød er opført i 1884.

Classen efterlod sig et *Testament*, dateret 28. Januar 1789, hvoraf anføres:

„Min Grundsætning er, at mit hele Efterladenskab skal i Fremtiden være een bestandig samlet Fond, der skal anvendes til at danne nyttige Mennesker til Statens Bedste, til at understøtte og befordre Vindskibelighed og Arbejdsomhed i de nødvendigste Dele for Landets Vel og til at hjælpe og lindre Fattigdom og Elenighed.“

Testamentet bestemmer Oprettelsen af et Fideikommis, hvortil skulde henlægges: hans Jordegodser paa Falster og ved Frederiksværk, alle til Frederiksværk henhørende Værker m. v. med alle dertil hørende Herligheder, Rettigheder, Privilegier, Koncessioner og Benaadninger, hans Gaard uden for Østerport, hans Gaard i København og alle øvrige Midler og Effekter.

Af Testamentets Bestemmelser anføres: „Paa mine til Fideikommis'et henhørende Godser gives alle paa samme værende Bønder Arvefæste, og maa deres Hoveri bestemmes paa den allerømmeste og lemfældigste Maade, endog mildere, end Love og Forordninger foreskriver, hvilke altid *in casu dubio* skal udtolkes til Bøndernes Fordel.

I Almindelighed forhjelpes Bønderne paa alle mine Godser til at udgaa af Fællesskab og til at indrette deres Jordbrug paa fordelagtigste Maade. Alle til min Dødsdag paa Godserne hæftende Restancer, enten hos Bønder eller Husmænd, eftergives.“

Fideikommis'ets Indtægter bestemte Classen anvendte til 1) et Seminarium eller Agerdyrkningskole paa det frederiksværkske Etablissement, 2) Skolevæsenets bedste Indretning paa det frederiksværkske og de dermed kombinerede falsterske Godser, 3) de fattige og nødlidende paa bemeldte Godser, 4) Arbejds- og Undervisningsanstalterne for fattige Soldaterbørn, *in specie* for dem af det kgl. Artillerikorps, 5) det af Hds. Maj. Dronning Juliane Marie

stiftede Hospital for ulykkelige Børns Frelse, 6) det kgl. Frederiks Hospital.

I en Codicil til Testamentet dateret 23. Marts 1792 findes bl. a. følgende nærmere Bestemmelser, som medførte en Ændring i de oprindelige Bestemmelser vedrørende Frederiksværk, saavel Godset som Værket:

„Da Fællesskabets Ophævelse imellem Bønderne paa mine Godser, som jeg vil have iværksat, udfordrer ikke ubetydelige Omkostninger, som anvendes blot til Bøndernes egen Velstands Befordring, finder jeg det og billigt, at disse, forinden Arvefæste meddeles dem, vedtager at betale en forholdsmæssig forhøjet Afgift, som dog ikke maa overstige Renterne af den paa Indretningen anvendte Kapital. I øvrigt overlader jeg de af mig indsatte Executors Testamenti den nærmere Bestemmelse af Arvefæsternes Indretning med Hensigt saavel i Fideikommis'ets Sikkerhed som i Bøndernes Vel.“

Videre hedder det: „Endelig tilbyder jeg herved underdanigst Hs. højfyrstelige Durchlauchtighed Prins Carl til Hessen-Cassel Frederiksværks Etablissement med alt, hvad dertil hører af Bygninger, Fabrikker, Maskiner, Værksteder og Værktøj, alt Frederiksværks Jordegods, bestaaende af tvende Hovedgaarde, Arresøgaard og Grønnesø med alt derunder henlagt Bøndergods og Tiender samt alle Koncessioner, Privilegier, Benaadninger, Rettigheder og Herligheder, som tilhører og følger fornævnte Frederiksværks Etablissement og Godser, Kontrakter og Leverancer, som med Etablissementet er sluttede og vedtagne eller herefter, være sig i mit levende Live eller efter min dødelige Afgang, maatte kunne træffes og indgaaes.“

Codicillen slutter med de nærmere Betingelser for, at Overdragelsen til Carl af Hessen kunde finde Sted. En af disse Betingelser var, at Agerdyrknings-skolen i saa Fald skulde forlægges til Corse-litze paa Falster, en anden, at der til Boet skulde svares en aarlig Afgift af 7000 Rdlr.

Den 10. Februar 1793 erklærede Carl af Hessen sig villig til at modtage Frederiksværk med tilhørende Gods paa de stillede Be-

tingelser. Agerdyrkningskolen kom som Følge deraf til at ligge paa Gaarden Næs under Carlsfeldt paa Falster. Der skal ellers have været udset Plads til den ved Tofteskoven ved Grønnæsse.

Fideikommis'et raader nu over en rentebærende Kapital paa ca. 2 Millioner Kroner foruden en betydelig Reservefond.

GETHUSBYGNINGEN
Tegning af Kr. Kongstad.

DISTRIKTSLÆGER

Embedslæger har der altid været paa Frederiksværk med Forpligtelse til at tilse syge paa Værk og Gods. Af de ældre Læger kendes

1770 *Wiens.*

1781-1786 *Johan Conrad Brummerstedt*, f. 11. 10. 1755, d. 30. 4. 1816.
-1818 *Peter Weischer*, f. 1747, d. 23. 3. 1821.

1818-1824 *Michael Johan Lyng*, f. 27. 10. 1788, d. 8. 3. 1824.

1824-1861 *Michael Castberg*, f. 1794, d. 8. 2. 1861.

Distriktslægeembedet oprettedes 22. Aug. 1861. Dets Indehavere indtil Embedslægevæsenets Omordning har været

1862-1880 *Daniel Henrik Otto Cold*, f. 17. 8. 1827; 1854 praktiserende Læge paa Værket, 1858 Dr. med., 1862 Distriktslæge; d. 1902.

1881-1888 *Christian Ferdinand Johnsen*, f. 3. 3. 1833, d. 20. 7. 1888.

1888-1907 *Søren Peter Vilhelm Albrehtsen*, f. 15. 11. 1833, d. 1907.

1907-1915 *Christian Vilhelm Magnus Olrik*, f. 9. 10. 1852.

PRÆSTER

i Kregome-Vinderød med Frederiksværk.

1536 Navnet paa den første protestantiske Præst kendes ikke; han blev ihjelslaaet af sin Menighed paa Præstekorsbakke — der var i mange Aar anbragt et Kors paa Stedet — ved Siden af Vejen over Skovridergaardens Mark.

1545 *Jacob Kruse.*

1556-1566 *Jens Mogensen*, d. 1566.

1566-1598 *Jens Pedersen*, d. 1598.

1598-1616 *Hermann Jørgensen Lepper.*

1616-1638 *Morten Bentzon Aalborg*, d. 1638.

1638 *Frants Lauritsen.*

166 . *Kruse.*

1665-1671 *Gert Albertsen Schumacher*, Griffenfelds Fætter, f. 1641; 21. 2. 1671 Præst ved St. Olai Kirke i Helsingør; d. 23. 2. 1691.

1671-1697 *Isik Enoksen Jyllinge*. d. 1697.

1697-1712 *Jørgen Hansen Grundtvig*, d. 1712.

1712-1724 *Hans Nielsen Nyegaard*, d. 10. 2. 1748.

- 1724-1754 *Isak Schwartzkopff*, f. 1688, d. 1754.
 1754-1762 *Svend Jakob Selboe*, d. 10. 1. 1762.
 1762-1764 *Johannes Pedersen Kruse*, f. 1722, d. 7. 6. 1764.
 1764-1772 *Frederik Christian Johansen Schönau*, f. 9.3.1728, d. 1772.
 1773-1797 *Peder Madsen Hoffmann*, f. 1736, d. 23. 4. 1797.
 1797-1809 *Peder Mathiesen Schmidt*, f. 26. 2. 1754, d. 28. 4. 1809.
 1809-1859 *Christian Ludvig Ström*, f. 8. 2. 1771, d. 28. 9. 1859; Jubel-
 lærer, Forfatter af pædagogiske Skrifter samt „Naturhistorisk
 Lærebog for Menigmand“.
 1860-1873 *Odin Wolf Tidemand*, f. 9. 2. 1822; 1878 Forstander for
 Jonstrup Seminarium; d. 6. 9. 1897.
 1873-1891 *Georg Carl Ferdinand Høegh*, f. 15. 1. 1818, entl. 23. 1.
 1891, d. 19. 1. 1898.
 1891-1898 *Hans Gessing Theilade*, f. 13. 11. 1844, d. 17. 9. 1924; flyt-
 tede Præstegaarden til Fr.værk.
 1898-1922 *Jens Ludvig Georg Mønster*, f. 16. 1. 1854.
 1922- *Jørgen Andreas Tørsleff*, f. 25. 2. 1872.

ORDINEREDE MEDHJÆLPERE

ved Kregome-Vinderød med Frederiksværk Menigheder.

- 1911-1912 *Ubbe Andersen Ubbesen*, f. 13. 7. 1870.
 1913-1915 *Laurits Peder Madsen*, f. 2. 3. 1885.
 1915-1917 *Hans Larsen Jespersen*, f. 13. 7. 1890.
 1917-1918 *Peter Adolph Larsson*, d. 1918.
 1919-1925 *Christian Richard Homann*, f. 22. 2. 1893.
 1925- *Hans Emus Jensen*, f. 1899.

OVERLÆRERE

Den først nævnte Leder af Frederiksværk Skolevæsen er den af E. P. Tscherning omtalte Løjtnant *Sørensen*, der døde 1839. Fra 1842 deltes Skolevæsenet i en borgerlig Realskole og en Almueskole. Ved førstnævnte ansattes en Førstelærer og Inspektør, indtil 1893 altid en teologisk Kandidat. Fra 1852 kaldes Skolen Frederiksværk Borgerskole, fra $2\frac{1}{3}$ 1899 tituleres Lederen Overlærer.

- 1842-1851 *Peter Vincenz Bendix*.
 1852-1857 *Frederik Theodor Jacobsen*, f. 21. 11. 1821, d. 8. 2. 1892.
 1858-1893 *Thomas Frederik Dolberg*, d. 23. 4. 1893, 73 Aar gl.
 1893- *Carl Christian Jørgen Anton Christensen*, f. 21. 12. 1863.

POSTMESTERE

til 1. 10. 1889 Postekspeditører.

- 1845-1846 *Sigfred Christian Frederik Hjorth*, Birkedommer, d. 14. 9. 1866.
1846-1861 *Carl Christian Johannes Hansson*, f. 9. 5. 1819, d. 10. 3. 1894.
1861-1867 *Hans Andreas Kiær*, f. 10. 10. 1831; Sparekassedirektør 1863-1867; d. 10. 5. 1867.
1867-1878 *Frederik Peter Jensen*, f. 28. 1. 1839, d. 13. 2. 1893.
1878-1919 *Niels Thorsen*, f. 27. 8. 1844, afsk. 31. 12. 1919.
1920- *Peter August Bretting*, f. 1858.

TOLDFORVALTERE

- 1845-1865 *Frederik Emilius Holst*, d. 12. 2. 1865, 62¹/₂ Aar gl.
1865-1871 *Carl Emanuel Gustav Setzkorn*, Kaptajn, d. 7. 10. 1871, 58¹/₂ Aar gl.
1872-1878 *Hans Vilhelm Hansen*, d. 21. 4. 1878, 70 Aar gl.
1878-1910 *Rasmus Adolph Jensen*, f. 1835; 1888 tillige Skovkasserer; d. 4. 8. 1917.
1910- *Claus Clausen*, f. 8. 4. 1859; 26. 8. 1910 Toldforvalter, 28. 9. 1910 tillige Skovkasserer.

STATIONSFORSTANDERE

- 1897-1925 *Niels Vilhelm Nielsen*, f. 25. 3. 1854.
1925- *Anders Cassias*, f. 23. 6. 1888.

SKOVRIDERE

- I 1866 blev Tisvilde Skovdistrikt nedlagt som saadant og forenet med Frederiksværk. De bærer derefter tilsammen Navnet Tisvilde-Frederiksværk Skovdistrikt med Skovrideren boende paa Arresødal Skovriderbolig.
1817-1835 *Erasmus Christian Ditrich Riedewalddt*, d. 17. 3. 1847, 58 Aar gl.
1835-1849 *Hans Vilhelm Landsspørg*, f. 7. 3. 1803, d. 12. 7. 1876.
1849-1851 *Ove Christian Peter Top v. Obelitz*, f. 19. 1. 1805, d. 17. 11. 1869.
1851-1862 *Christian Cornelius Lerche*, f. 18. 10. 1805; Sparekasse-direktør 1858-1862; d. 20. 5. 1862.

- 1862-1876 *Adam Christian Theodor Jensen*, f. 1832, d. 22. 3. 1876.
 1876-1900 *Frederik Andreas Christian Bang*, f. 1821, Forstraad, d.
 28. 5. 1902.
 1900-1918 *Frederik Hendrik Oswald Heilmann*, f. 14. 8. 1849.
 1920- *Jørgen Otto Fabricius*, f. 1887.

SKOVKASSERERE

- 1856-1857 *Hans Georg Reinsholm*, fhv. Inspektør ved Fr.værk Gods,
 d. 18. 4. 1887.
 1858-1862 *Carl Gunder Dalberg*, fhv. Insp. paa Værket, d. 6. 7. 1862.
 1862-1875 *Rasmus Adamsen*, d. 15. 11. 1877.
 1876-1884 *Hans Vilhelm Larsen*, f. 1838, d. 6. 4. 1905.
 1884-1888 *Marius Moritz Nissen*, cand. phil., d. 9. 7. 1888, 42 Aar gl.
 1888-1910 *Rasmus Adolph Jensen*, Toldforvalter, f. 1835, d. 4. 8. 1917.
 1910- *Claus Clausen*, Toldforvalter, f. 8. 4. 1859.

KÆMNERE

Kæmnerstillingen i Frederiksværk er af ret gammel Dato, uden at noget bestemt Tidspunkt for dens Oprettelse dog kan fastsættes. Af tidligere Kæmnere kan nævnes Lærerne *Erslev* og *Wermuth* og fhv. Mægler *Hvalsøe*. En egentlig selvstændig Stilling bliver den først, da den ved Nytaarstid 1897 overtages af Sparekassedirektør *Heerup*, og navnlig da den fra $\frac{1}{4}$ 1919 sammen med Byraadssekretærposten kommer til at danne et særligt kommunalt Embede.

- 1897-1919 *James Christian Heerup*, f. 21. 6. 1856.
 1919- *Bole Christian Madsen Brandt*, f. 17. 8. 1873.

VÆRKBESTYRERE

De kommunale Værker aabnedes 1. Aug. 1906.

- 1906- *Martin Jørgensen*, f. 22. 4. 1870.

FOLKETINGSMÆND

FOR FREDERIKSBORG AMTS 4DE VALGKREDS
 FREDERIKSVÆRKKREDSEN

Grundlovgivende Rigsforsamling: *J. B. L. C. E. Buntzen*, Højesteretsadvokat, venstre Centrum.

1849-1853 *J. N. Madvig*, Kultusmin., sen. Prof., Nationalliberal.
 1853-1855 *Jens Nielsen*, Gaardejer, Petershvile, Venstre.
 1855-1858 *N. E. Tuxen*, Marinekaptajn, konserv. Nationalliberal.
 1858-1864 *Jens Nielsen*, Gaardejer, Petershvile, Venstre.
 1864-1865 *R. P. C. Varberg*, Justitssekretær, venstre National-liberal.
 1865-1866 *Jens Nielsen*, Gaardejer, Petershvile, Venstre.
 1866-1872 *Anders Christensen*, Gaardejer, Ørby, Højre.
 1872-1876 *P. E. Olsen*, Malermester, Højre.
 1876-1879 *Ole Larsen*, Gaardejer, St. Rørbæk, Venstre.
 1879-1892 *H. C. Holch*, Prokurator, senere Byskriver, Højre.
 1892-1898 *Hans Jørgensen*, Gaardejer, Hald, Højre.
 1898-1906 *H. A. Doose*, Gaardejer, Hømb, Venstre, Radikal.
 1906-1913 *H. P. Parkov*, Kaptajn, senere Oberst, Højre.
 1913-1920 *Niels Petersen*, Overretssagfører, Radikal. Efter 1920
 Indehaver af Partiets Amtsmandat.

LEGATER

Kommunale Legater. Foruden de tidligere omtalte er der stiftet følgende Legater i Frederiksværk, der uddeles af Byraadet.

*Gätjes*¹ *Legat* paa 100 Rgdlr. til Fordel for Syge- og Fattighuset paa Frederiksværk. 1863.

*Dr. med. Dan. H. V. Colds og Hustru Ida A. Colds*² *Legat* til Bespisning af Fattige i Frederiksværk Juleaften. Kapitalen 500 Kr. Legatets Renter skal anvendes til Fattige i og uden for Fattighuset til et Maaltid varm Mad og Drikke leveret in natura. 1879.

*Værkmester Lars Andersens*³ *Legat* for værdige trængende i Frederiksværk. Kapitalen er 14889 Kr. 40 Øre. Renterne uddeles hvert Aars 1. Februar i Portioner mellem 40 og 80 Kr. til værdige trængende, der ikke nyder offentlig Understøttelse. 1896.

Værkmester Lars Andersens Legat for trængende afskedigede Arbejdere ved Valseværket. Kapitalen 1500 Kr. Renterne uddeles 1. Februar. 1890.

¹ Gätje er tidligere omtalt som den unge Gätje. ² Cold var Læge i Frederiksværk. ³ Lars Andersen var Værkmester paa Valseværket.

Fhv. Købmand Aug. L. O. Knudsens¹ Legat for værdige trængende i Frederiksværk. Kapitalen er 23969 Kr. 17 Øre. Renterne uddeles hvert Aars 10. August i 6 Portioner paa ca. 150 Kr. 1919.

Valdemar Pedersens og Hustru Benny f. Grandjeans² Mindelegat. Kapitalen 11500 Kr. Renterne udbetales hvert Aars 30. Juli i Portioner paa 100 Kr. til trængende Fabrikarbejdere eller Enker efter saadanne i Frederiksværk. 1916.

Peter Edvard Jensen,³ „Villa Rolighed“s Mindelegat til Fordel for værdige trængende i Frederiksværk. Kapitalens Størrelse 10000 Kr. Renterne uddeles i Portioner efter Byraadets Skøn i Juni og December fortrinsvis til næringsdrivende Borgere, disses Enker eller ugifte Døtre. 1921.

Andre Legater. Værkmester Lars Andersens Legat paa 600 Kr. til at bestyres af Frederiksværk Borgerforening. Renterne skal anvendes til at gøre godt mod gamle og svage i Frederiksværk. 1895.

Bagermester W. Wichmanns Legat. Den 1. November 1915 indgik der til Frederiksværk Borgerforening Meddelelse om, at der af Bagermester i Frederiksværk W. Wichmanns Dødsbo vilde blive udbetalt Foreningen 1000 Kr. til fri Raadighed.

Renterne af de to sidste Legater er i mange Aar blevne anvendte til Bedste for Borgerforeningens Begravelseskasse.

¹ Aug. Knudsen var Købmand i Frederiksværk. Han var Søn af den tidligere omtalte Vognmand Ole Knudsen. ² Valdemar Pedersen var Sønnesøn af den tidligere omtalte Krigsraad Ole Pedersen. ³ P. E. Jensen har været Forvalter paa Sodafabrikken „Øresund“, men stammer oprindeligt fra Frederiksværk og er af samme Familie som fornævnte Valdemar Pedersen.

REGISTRE

NAVNE- OG SAGREGISTER

Tallene i Parentes angiver Billeder og Kort.

- Aalborg, M. B., Præst, 173.
Aarstrøm, Sporemåger, 108.
Aas(e)bro, se Osbro.
Aasti, brede og smalle, 97.
d'Acqueria, L. V. S., Birkedommer, 172.
Adamsen, R., Skovkasserer, 176.
Administrator, 65, 84 ff., 98, 169.
Afholdsbevægelse, 154.
Agerlin, P., Guld-, Sølv- og Staalarbej-
der, 110, 116. — Sv., Gørtler, 110, 118.
Albrehtsen, S. P. V., Distriktslæge, 173.
Alderdomshjem, 158.
Algierske Presenter, 24.
Andersen, L., Værkmester, Legatstifter,
148 f., 177 f.
Annis Faang, 11.
Apoteket, 118, 161.
Arbejdshus, 83 f.
Arkiv, 7.
Arnakke Aa, 9, 32.
Arrefjorden, 8.
Arresthus, 14, 38.
Arresø: Dannelse, 8 ff.; Afløb, 8 ff.;
Fiskeri i, 8, 14, 125; Vandstand i, 47,
78, 124 ff., 156 f.
Arresø, Hotel, 154.
Arresødal, 10, 18, 20, 22, 38, 50, (51),
53, 55, 61, 68, 102, 113 f., 136, 141 f.,
145, 149 ff. — Bro, (15), 64, 70, (75),
125 f. — Have, 97; Buebro i, 70, (73).
— Hovedbygning, 50, (51), 55, 141,
150.
Iskælder, 50. — Magasiner, 50, 102.
— Model- og Naturaliekammer, 50. —
Provianthuset, 50, 150. — Proviant-
magasinet, 50, (53), 151. — Stalde,
50, 150. — Vægterhuset, 150. — Øko-
nomivaaningshus, 50, 150.
Artillerikommissionens Vaanings-
hus, 50, 55, 150. — Lejrplads, 102,
151. — Militært Sygehus, 150. — Ka-
serne, 151, (151). — Krudtværkets
Souschefbolig, 151 f. — Vagtstuen,
102, (103).
Højskole, 150. — Rekreationshjem,
150. — Skovridergaard, 18, 102, 108,
149 f., 175.
Arsenalbygningen, 122, 163 f., (163).
Arsenalpladsen, 23.
Artillerikommissionens Vaaningshus,
50, 55, 150.
Artillerikorpsset, 60, 102, 124, 151.
Artilleripark, 38.
Asserbo, 9.
Asserbovejen, 9.
Assignater, 99.
d'Auchamp, Fr., Overretsprokurator,
145.
Auderød Skov, 20.
Bakkehuset, 55.

- Balle, O. P., Kunstmaler, 162.
- Bang, F. A. Chr., Forstraad, Skovrider, 138, 176.
- Barakker, 36, 38, 41, 120.
- Bech, H., Toldkammerdeputeret, Administrator, 170.
- Bechgaard, A. C., Vekselmægler, 145.
- Belidor, Hydrauliker, 33.
- Belvedere, 138.
- Bendix, P. W., Skoleinspektør, 174.
- Berth, Justitsraad, 99.
- Berthelsen, Mad., Skuespillerinde, 35.
- Betalingshuset, 40.
- Biblioteker, 138, 160.
- Birk, 92.
- Birkedommer, 82, 92 ff., 129, 172.
- Birkedommerbolig, 93 f., 118, 128, 133, 158.
- Birkedommerloddet, 30, 93 ff.
- Bjørnehoved, 12, 79, 98. — Bakke, 37.
- Bjørnehovedvejen, 44.
- Blom, H. J., Major, 89.
- Bogholdergaarden, 133.
- Bolt, Kunstmaler, 162.
- Boremester, 40, 82 f., 112, 114; Bolig, 40.
- Borgerforeningen, 160, 178.
- Borgerstiftelsen, 41, 161.
- Borgestue, gamle, 33, (35).
- Borgmestere, 172.
- Born, Justitsraad, 94, 119 f.
- Borup Skov, 17.
- Brakken, 41, 120.
- Brandt, B. Chr. M., Kæmner, Byraadssekretær, 176.
- Brederød, 11, 14, 17, 52, 54. — Eng-have, 11, 18.
- Brederødvejen, 12.
- Brendstrup, S. A., Fabrikejer, 104, 134, 142. — T. N., Fabrikejer, 159.
- Bretting, P. A., Postmester, 175.
- Brobæk, 108.
- Broer, 14, 23, 64, 70, 131.
- Classens Bro, 23, (71, 129), 131. — Frederiksbroen, 131. — Gangbroen fra Alléen til Nørregade, (117), 131; ved Svendeboligen, 130 f. — Hermansbro, 131, 133. — Krudtværksbroen, 130. — Strickers Bro, 30, 131. — Vindebroen, 23, 38.
- Bruhn, Garver, 121. — Rose, Forfatterinde, 121.
- Brummerstedt, J. C., Læge, 173.
- Brønne, 132 ff.
- Budde, P., Birkedommer, 94, 172.
- Buntzen, J. B. L. C. E., Højesteretsadvokat, Folketingsmand, 176.
- Busch, Kobbetsmed, 110, 118, 141. — J., Kunstmaler, 115.
- Bücklings Enke, 110, 118.
- Byraad, 156, 158 f.
- Bärenholdt, H. C., Kunstmaler, 64, 162.
- Bødkerværksted, 38, (39), 122; 41.
- Bønderfogeder, 81.
- Carl af Hessen, Landgreve, 61, 63 ff., 150, 169.
- Carlsen, Fiskeriforpågt, 14.
- Carlsøave, 17 f., 69, 80, 94, 134, (135). — Huse, (69), 134, (137), 145.
- Carlsminde, 69.
- Cassias, A., Stationsforstander, 175.
- Castberg, M., Læge, 173.
- Centralhotel, 154.
- Christensen, And., Gaardejer, Folketingsmand, 177. — C. Chr. J. A., Overlærer, 174. — H., Smed, 110, 118.
- Classen, Geheimeraadinde, 150. — Anna Elisabeth, 54 f., (55), 58. — J. F., General, 11, 13, 16-62, 169, (5, 54); Minde, 162 ff., Sarkofag, (59); Testament, 60 f., 81.
- Classens Bakke, 18, 59, 137.
- Classenske Fideikommis, 60, 62, 150, 159, 163, 165.

- Clausen, Cl., Skovkasserer, Toldforvalter, 175 f. — F. C., Generalmajor, Administrator, 98, 170. — J. F., Organist, 16.
- Cold, D. H. O., Distriktslæge, Legatstifter, 140, 173, 177. — Ida A., Frue, Legatstifter, 177.
- Corselitze, 61.
- Dahlin, And., Guldsmed, 28.
- Dahlstrøm, Regimentsskriver, 17.
- Dalberg, Albertine, 107. — C. G., Major, Inspektør, Skovkasserer, Sparekassedirektør, 107, 128, 136, 170, 176.
- v. d. Decken, General, 89 ff., 112.
- Digelæg, General Classens, 157.
- Direktørboligen, 40, 107, 122, (123, 137).
- Distriktslæger, se Læger.
- Dolberg, Th. Fr., Skoleinspektør, 174.
- Dommer, 158.
- Donse Krudtværk, 152.
- Doose, H. A., Gaardejer, Folketingsmand, 177.
- Dronningholm, 9. — Skov, 12.
- Ehlers, E. D., Fabrikkontrolør, Administrator, 170.
- Ellen Mogensdatter, 109.
- Ellinge Askehøve, 80.
- Engel, Vaabensmed, 26 f.
- English, Th., 77, 104.
- Enkekasse, 83.
- Ericksen, Fabrikmester, 70.
- Eriksen, Underofficer, 137.
- Erslev, Lærer, Kæmner, 176.
- Espingol, 100 f., 113 f.
- Evetoft Eng, 54.
- Fabricius, J. O., Skovrider, 176.
- Fabrikdirektører, 169.
- Fabrikejere, 169.
- Fabrikken, 12 ff., 22 ff., (48b), 56 f., 60 f., 70 f., (77), 98 ff., 106, 122, 124, (125), 128, 131, 136, (137), 154 ff., (155), 157.
- Fabritius, Just, Etatsraad, 16, 169.
- Falkenberg, H., Godsinspektør, Sparekassedirektør, 150, 171.
- Falster, J., Murer, 116, 170. — P., Inspektør, 7, 11, 20, 24, 41, 48, 50, 58, 170. — P., Tømmer, Kaptajn, Materialforvalter, 116, 170.
- Fattighus, 117, 132, 157, 177.
- Fattigkommission, 130.
- Fattigvæsen, 80 ff., 130.
- Fensmark, O., Stiftslandinspektør, 72, 79 f., 150, 171.
- Fiskerhuset, 14, 55.
- Fiskeri, 8, 14, 58.
- Flagstad, P. V., Artilleriofficer, Krudtværksbestyrer, 171.
- Folketingsmænd, 176.
- Foreninger, 160 f.
- Forlystelser, 22 f., 137 f.
- Fornerup, 18.
- Fortjenstmedaillen, 74 f., (96).
- Frants Lauritsen, Præst, 173.
- Frederik VI, 97 ff., 114, 128, 169.
- Frederiks Hospital, 61.
- Frederikssund, 158.
- Frederikssundsvejen, 13, 17, 95.
- Frederiksværk, Hotel, 40, 42, (121), 122, (137).
- Frederiksværk: Navn, 16, Handelsplads, 128, Købstad, 158. — Kort (44b, 161); Prospekt (48b). — Segl 162, (165); Vaaben, 162, (Titelbladet). — Arkiv, Ildebrande, Indbyggertal osv., se de enkelte Artikler.
- Frederiksværkbanen, 79, 147, 158.
- Frederiksværk Gods, 17 f., (19), 50 ff., 60 f., 68 f., 99, 128.
- Frederiksværk Markjord, 17 f., 69, 80, 134, (135).
- Frederiksværkske Korps, 84-92; Fane, (87), 88, 164; Uniformer, (87), 88, 92.
- Frørup, Birkedommer, 92.

Gader og Veje, 12 f., 22, 64, 95 f., 130, 136, 158. — Gadebelysning, 136.

Allégade, (117), 137; Birkedommeralléen 120; Classensgade 22; Gethusgade, 22; Granalléen, 22; Havnvej, 130; Hermansgade 22, 123; Jernbanegade, 22; K. A. Larssensgade, 22; Krudtværksalléen, 130; Nyhusgade, 120; Nørregade, 12, 23, (48b, 129); Prambrovej, 22; Strandgade, (29, 48b); Skolegade 22; Valseværks-gade, 21, 136; Valseværksstræde, 21; Vognmandsgade, 139.

Gamle Aa, 9 f.

Gamle Kontor, 120.

Gamles Hjem, de, 158.

v. Gamst, S. F. Hl., Major, 38.

Gethuset, 22, 24, (62), 162.

Gethusfænget, 11.

Gitte, Tyende, 42, 144.

Glostrup, Jens, Snedker, 135.

Godset, se Frederiksværk Gods.

Godsforvaltere, 79, 108, 171.

Godsforvalterbolig, 108, 150.

Grandjean, Benny, se Pedersen.

Grove, C. F., Generalkrigskommissær, Administrator, 98, 169.

Grubbe Mølle, 9.

Grundtvig, J. H., Præst, 173.

Gryndese, 18.

Grønnæssegård, 18, 20, 61, 69, 99, 135. — Skov, 80.

Gundersen, Karen, se Pedersen.

Gätje, Garver, 110, 120 f., 177.

Haandværk og Industri, 13 f., 23-50, 56 f., 70 ff., 77 f., 98-107, 116 ff.; Bortforpagtning af Virksomheder, 69, 80, 100, 106, 113; Monopol, 14, 40, 63, 141.

Enkelte Virksomheder: Bageri, 40, 50, 69, 80, 119, 123; Billedhuggerværksted, 38; Blæsebælgværksted,

28, 36; Bogbinderi, 80, 116; Bryggeri, 50, 63, 120; Brænderi, 50, 63, 69, 80, 119 f.; Bødkeri, 38, 41, 122; Digelfabrikation, 36, 118; Emaillevarer, 154 f., Fajancefabrikation, 36; Farveri, 119; Fyrværkerilaboratorium, 34; Garveri, 80, 118 ff.; Glarmestere, 28, 117; Hæmmerværk, 24, 104; Hattemageri, 34, 80; Hjulmagere 38; Instrumentværksted, 28, 38; Jernstøberi, 24, 100, 106, 111; Klokkestøberi, 24, 107; Knivfabrikation, 70, 106, 122; Kobberstikkeri, 28, 38; Krudttilvirkning, 30 ff., 100 ff., 111, 118; Lysestøberi, 34; Lædertilvirkning, 36; Malere, 28; Maskinfabrikation, 70, 73, 80, 104, 106 f., 118, 154; Møllebyggeri, 30; Mølleri, 26, 80, 118; Naalemageri, 80; Pergamenttilberedning, 34; Pottemageri, 36 f., 121; Raketfabrikation, 100, 114; Rebslageri, 28, 48 f.; Sadelmagere, 36, 38, 118; Salpetertilvirkning, 30 f.; Savværk, 27; Sigtmageri, 28, 34, 36, 40; Skomageri, 28, 80, 120; Skrædderi, 28; Slagteri, 40, 122; Sliberi, 13, 26, 116, 118; Smedier, 24, 28 f., 80, 112, 114, 118, 122 f.; Snedkeri, 28, 38, 102, 116, 122; Spinderi, 47 f.; Teglværker, 45 f.; Trykkeri, 28; Tømmerhaandværk, 28, 106, 116; Urmageri, 38, 112; Vaabenfabrikation, 14, 24 ff., 30, 56 f., 70, 80, 98 ff., 105, 107, 110 f., 113 f., 116, 154; Valseværk 77 f., 80, 103 ff., 118, 142; Voksdugsfabrikation, 42; Væveri: Damask, 42, Drejel, 42 f., Lærred, 43, Silke, 40.

Haandværker- og Industriforening, 160. Hægelse, 54. — Mølle, 17. — Skov, 17, 80.

Hägerup, G., Artilleriofficer, Krudtværksbestyrer, 171.

- Halkier, G. & Co., 104. — Familien, 144.
- Halsnæs, 54. — Skove, 17.
- Halsnæsbanen, 32, 158.
- Halsnæsvejen, 157.
- Handel, 42, 63, 117 f., 120, 141 f.; Bortforpagtning af Udsalg, 69, 80; Monopol, 63, 118, 120, 141, 144.
- Hanehoved, 20, 45 ff., 157.
- Hansen, Maler og Glarmester, 110, 117. — H. V., Toldforvalter, 175. — J., 43. — J., Kusk, 120.
- Hansson, C. Chr. J., Postekspeditør, 140, 175.
- Hassler, Alb. Seb., Generalkrigskommissær, Administrator, 65, 78, 92 f., 98, 108, 169. — Enke efter, 150.
- Hattemagerhuset, 34, (37).
- Haureberg, Instrumentmager, 28.
- Havnen, 46 f., 78 f., 132, 147.
- Haxthausen, Generalmajor, 98.
- Heegaard, H. L. A., Direktør, 169. — L. C., Fabrikbestyrer, sen. Fabrikejer, 169 f. — M. A., Fabrikejer, 169. — St. P. A., Fabrikejer, Etatsraad, 79, 127, 136, 169.
- Heerup, J. Chr., Borgmester, Sparekassedirektør, Kæmner, 172, 176.
- Heilmann, Cancelliraad, Hotelejer, 122, 137, 142. — F. H. O., Skovrider, 154, 176.
- Heinemann, Silkevæver, 40.
- Helene Kilde, 83.
- Hellemann, Forpagter, 136.
- Helsingør, 99.
- Hessner, Johan, 137 f.
- Hillerød, 38, 139. — Posthus, 139. — Vognmandslav, 139.
- Hjorth, S. Chr. F., Birkedommer, Postekspeditør, Sparekassedirektør, 139 f., 172, 175.
- Hoffmann, Officer, 124. — M. G., Kaptein, Underdirektør, 172. — P. M., Præst, 174.
- Hofvænget (Hovfænget), 11.
- Holbek, G. M., Artilleriofficer, Krudtværksbestyrer, 171.
- Holbæk Borgerstiftelse, 145.
- Holch, H. C., Byskriver, Folketingsmand, 177.
- Holm, Overkonstabel, 103.
- Holst, F. E., Toldforvalter, 175.
- Holtzweisick, J. F., Sigtemager, 34.
- Homann, Chr. R., Kapellan, 174.
- Hornhaver, H., Støbemester, 41, 76.
- Hospital, 83 f.
- Hoteller, se Kroer.
- Hoveri, se Landbrug.
- Hvalsøe, fhv. Mægler, Kæmner, 120, 176.
- Hvalsø-Møller, Chr. I., Birkedommer, 172.
- Hvide Klint, 46.
- Højbjerg, 11, 70, 138.
- Høegh, G. C. F., Præst, 174.
- Ildebrande, 154.
- Indbyggertal, 54, 56 f., 162.
- Industri, se Haandværk.
- Ingestrøm, Smed, 118.
- Inspektør, 22, 82, 92, 170; Bolig, 122.
- Iselfjord, 8.
- Iselin, Anne Elisabeth, se Classen.
- Jacobsen, F. Th., Skoleinspektør, 174.
- Jens Mogensen, Præst, 173. — Pedersen, Præst, 173.
- Jensen, A. Chr. Th., Skovrider, 176. — F. P., Postekspeditør, 175. — H. E., Kapellan, 174. — L., Kunstmaler, 162. — P. E., Forvalter, Legatstifter, 178. — R. A., Toldforvalter, Skovkasserer, 175 f.
- Jespersen, H. L., Kapellan, 174.
- Johnsen, C. F., Distriktslæge, 173.
- Juliane Maries Hospital, 60.

- Junck, Jordbruger, 40.
 Juncker, Boremester, 40, 112.
 Just, A. F., Forfatter, 89.
 Juul, O. M., Rebslager, 48.
 Jyllinge, I. E., Præst, 173.
 Jørgensen, A. E., Kaptajn, Direktør, 172. — H., Gaardejer, Folketingsmand, 177. — J., 138. — M., Værkbestyrer, 176.
 Kanalen, 10, (21), 131 f.
 Kanonboreværk, 26, 112, 116.
 Kapellan, 159, 174.
 Kassemose, 9, 17, 40, 54, 89, 125. — Ry, 10.
 Kayser, Mekaniker, 28.
 Kierulf, Fabrikformand, 105.
 Kirke, 59, 142, 158 f.
 Kirkegaard, 159.
 Kirkegaardsjorden, 132.
 Kirkepladsen, 134.
 Kirschbaum, Chr., Teglblænder, 45.
 Kiær, H. A., Postekspeditør, Sparekassedirektør, 175.
 Klem, H., Pensionist, 110, 118. — I. A., Guldmed, 28. — S., Pottemager, 110, 121.
 Klokker, 34 (48b), 38, 43 f., 132.
 Knudsen, Aug. L. O., Købmand, Legatstifter, 139, 178. — Chr., Vognmand, 139. — Ole, Vognmand, 139, 178.
 Kofoed, Vokslysestøber, 34.
 Koleraepidemi, 102, 136.
 Kommunalbestyrelse, 129, 147.
 Kommunale Værker, 132, 158 f.
 Kongstad, Kr., Kunstmaler, 162.
 Korpsset, se Frederiksværkske Korps.
 Krauchenberg, Ritmester, 90.
 Kregome, 11, 14, 16 f., 52, 54, 81, 92, 145 f. — Aa, 157. — Skov, 12, 17.
 Kregomevejen, 12.
 Kroer og Hoteller: 14, 28, 38, 40, 42, 118, 122, 137, 154. — Bortforpagtning af Krohold, 69, 80. — Beværtningsmonopol, 118.
 Krog, A., Professor, Direktør, 122, 170. — F., Direktør, 122, 170. — H. J. G., Støbemester, Inspektør, 122, 131, 170.
 Kronborg, 89 f.
 Krudtmester, første, 82 f., 94; Bolig, 33, 93 f. — anden, Bolig, 34, 121.
 Krudttaarne, 14, 34, 44 f., (48b), 50, 115, 123 f., 153 f.
 Krudttaarnsbakkerne, 11, 89, (48b, 91).
 Krudtværket, 20, 30 ff., (48b), 93, 100 ff., 106, 111, 118, 128, 130, 151 ff., 157, 164.
 Krudtværksbestyrer, 94, 171; Bolig, 93 f., 118, 128, 133. — Souschefen, Bolig, 151 f.
 Krudtværksfænget, 11.
 Krudtværkskanalen, 30, 131 f., (131).
 Kruse, Præst, 173. — J., Præst, 173. — J. P., Præst, 174.
 Kullerup, 12 — Skov, 12.
 Kunsthuse, 26, 28, (29), 117.
 Kuskehuset, 34, 120, 134.
 Kyhn, W., Landskabsmaler, 124.
 Kypfer, Pottemager, 36 f.
 Kæmnere, 176.
 København, 100, 139, 156.
 Køgefænget, 11.
 Køgehuset, 11, 45.
 La Cour, I. C., Højskoleforstander, 150.
 Landbrug, 50 ff.. 68 f., 134 f.; Kartoffelavl, 40 f., 50, 68; Sædindhøstning, 51 f.; Husdyrhold, 53; Udskiftning, 52, 60 f., 68 f.; Fæsteforhold, 60 f., 134 f.; Hoveri, 17, 60, 68, 78; Agerdyrkningskole, 60 ff., 95.
 Landssperg, H. V., Skovrider, 175.
 Lange, L. & Co., Firma, 154 ff., 169.
 Larsen, Postekspeditør, 139. — E. B., Birkedommer, Politimester, Borgmester, 172. — H. V., Skovkasserer,

176. — Kn., Kunstmaler, 162. — O., Gaardejer, Folketingsmand, 177. — Vilh., Højskoleforstander, 150.
- Larssen, K. A., Købmand, 42, 104, 118, 121, 136, 142 ff., (143), 150; Testament, 144 ff. — Laurentse Marie, 142 ff., (143), 149.
- Larssens, Knud Arnt, og Hustrus Stiftelse, 145 f., 149.
- Larsson, P. A., Kapellan, 174.
- Lassen, J. M., Artilleriofficer, Krudtværksbestyrer, 171.
- Lazaret, 42.
- Leer, Madam, Jordemoder, 118.
- Legater, 60, 81, 145 ff., 177 f.
- Lemche, Arkitekt, 159.
- Lepper, H. J., Præst, 173.
- Lerche, Chr. C., Skovrider, Sparekasse-direktør, 175.
- Licht, Husmand, 94.
- Ligningskommission, 158.
- Lillevang, 17, 80.
- Lindegaarden, 133.
- Liseleje, 58.
- Lornuer, Sporemager, 108.
- Louisenlund, 73.
- Lovmand, Etatsraad, 99.
- Lund, Sliberformand, 105.
- Lundby, Oberst, 102. — I. Th., Kunstmaler, 102.
- Lunddahl, C. C. S., Artilleriofficer, Krudtværksbestyrer, 171.
- Lybye, H., Dyr læge, 165.
- Lyngby, Lille, 17. — Aa, 157.
- Lynge, M. J., Læge, 173.
- Lynæs Fang, 11.
- Lynæsvejen, 94.
- v. Lützw, Eleonora Christine, se Tscherning. — Maria, se Tscherning.
- Læger, 38, 83, 116, 173.
- Lærere, 81 ff., 123, 174.
- Læseselskab, 122, 138.
- Løvdalsvejen, 22, 107.
- Madsen, L. P., Kapellan, 174.
- Madvig, Læge, 136. — J. N., Professor, Folketingsmand, 177.
- Magasiner, 28, 30, 33 f., 41, 45, 116, 120 f.; (ved Arresødal), 50, 102.
- Mærkedsplassen, (48b), 132, 134.
- Mærkjorden, se Frederiksværk Mærkjord.
- Martinsen, Bøddker, 110, 122.
- Materialstalden, 78, 116.
- Møinig, C. D., Birkedommer, 172.
- Melby, 11, 17, 53 f., 81, 92.
- Menighedshjemmet, 130.
- Metaltegn, 99, (127), 164.
- Meyer, Oberst, 114. — E., Kunstmaler, 64.
- de Meza, General, 107. — Elisabeth Birgitte, 107.
- Modelsamlinger, 50, 122, 154.
- Molbech, Chr., Historiker og Sprogmand, 97.
- Museum, 163.
- Mutterspach, Major, Krudtmester, Materialforvalter, 76, 103, 122 (samme?).
- Mæglergaarden, 120.
- Møllebakken, 17.
- Møllen, 17, 26, (29, 115), 118.
- Møller, Jfr., Skuespillerinde, 35. — J., Hattemager, 34. — S., Smed, 110.
- Møllevang, 11.
- Mønster, J. L. G., Præst, 174.
- Møntpresse, 99.
- Mønttegn, se Metaltegn.
- Mørch, Overpostmester, 99.
- Nansen, H. L., Birkedommer, 92, 172.
- Naturaliekammer, 50.
- Naturalløn, 63, 69.
- Nedre (Bydinge, Vangs) Mølle, 9, 11.
- Nejede, 125.
- Nielsen, H., Hjulmand, 138. — J., Gaardejer, Folketingsmand, 177. —

- J., Sættemester, 108. — N. V., Stationsforstander, 175.
- Nissen, M. M., Skovkasserer, 176.
- Norge, lille, 122.
- Norske Bakke, 43 f.
- Nyegaard, H. N., Præst, 173.
- Nyhuse, 133.
- Nägel, Bøssebager, 28.
- Næs, Gaard, 62.
- Næstved, Jens Jensen, Pottemager, 37.
- Nørrevang, 80.
- v. Obelitz, O. Chr. P. T., Skovrider, 175.
- Olrik, C. V. M., Distriktslæge, 173.
- Olsen, P. E., Malermester, Folketingsmand, 177.
- Osbro, 13, 47, 94.
- Overlærere, 174.
- Parkov, H. P., Oberst, Krudtværksbestyrer, Sparekassedirektør, Folketingsmand, 152, 171, 177.
- Paulsen, Alex., Direktør, 156, 169.
- Pedersen, Aug., Smedemester, 7, 115. — Benny, Frue, Legatstifter, 178. — Karen, (111), 112, 115. — O., Krigsraad, Smedemester, 74 f., 100, 108 f., 111-115, (111), 121 ff., 178. — V., Legatstifter, 178.
- Petersen, N., Overretssagfører, Folketingsmand, 177.
- de Peyrembert, E. J., Fabrikant 14, 16, 22, 34, 38, 115, 131, 169.
- Plantager, se Skove.
- Platon, Justitsraad, 110.
- Politi, 80, 158.
- Politimester, 158, 172.
- Politimesterbolig, 94, 119, 131, 133, 158.
- Portnerbolig (Fabrikkens), 14, 22, 38.
- Postbesørgelse, 139 f.
- Postekspeditør, 139 f., 175.
- Posthus, gamle, (27), 28, 161.
- Postmester, se Postekspeditør.
- v. Poten, E., Løjtnant, 91.
- Pottemagerbakken, 14, 34, 44, (119), 121.
- Prambro, 46,
- Provianthuset, 50, 150.
- Proviantmagasinet, 50, (53), 151.
- Præstekorsbakke, 173.
- Præster, 81 ff., 173.
- Raadhushuset, 158.
- Raavad Fabrik, 30.
- Raketfabrikken, 100 f., 113 f.
- Raketkorpset, 101 f., 103, 114, 124, 151.
- Ramløse Aa, 157.
- Ramsbjerg, 9.
- Raskmagerhuset, 47, 137.
- Rasmussen, H., Sættemester, 108.
- v. d. Recke, Oberst, 125.
- Reinsholm, H. G., Godsforvalter, Skovkasserer, Sparekassedirektør, 150, 171, 176. — J., Godsforvalter, 79, 108, 150, 171.
- Rembde, Hoboist, 23.
- Rescriptsamlingen, 7.
- Riedewaldt, E. Chr. D., Skovrider, 108, 175.
- Ring, L. A., Kunstmaler, 162.
- Ringsted, P. J., Artilleriofficer, Krudtværksbestyrer, 171.
- Rockstroh, Kaptajn, 10.
- Rolands Mølle, 9.
- Rorup, 18.
- Runddelen, 137 f.
- Røde Vagt, 123.
- Sabelfabrikken, 70, 100, 105 f.
- Salpeterværk, 30 f., 33 f.
- Sandberg, Købmand, Bogholder, 70, 120, 139, 141.
- Sandflugt, 8 ff., 17 f., 20.
- Sandskaaret, 138.
- Sandskaarsvejen, 23, (93), 95.
- Schiøtt, Mad., Marketenderske, 42, 142.
- Schmidt, Købm., 14. — P. M., Præst, 174.
- Schneider, J., Murmester, 45 f.

- Schultz, Mekaniker, 28.
- Schumacher, Kammerjunker, 100, 107, 113. — G. A., Præst, 173. — Karen Marie, 107.
- Schwartzkopff, I., Præst, 174.
- Schwerdfeger, Bøsemager, 110, 116.
- Schønau, F. C. J., Præst, 174.
- Selboe, S. J., Præst, 174.
- Setzkorn, C. E. G., Kaptajn, Toldforvalter, 175.
- Skibsbro, 147.
- Skidenstræde, 23.
- Skjoldborg, 21, 77, 105, (105), 142.
- Skoleinspektører, 174.
- Skolekommission, 130,
- Skoler: Aftenskole, 160; Borgerskole, 28, 38, 41, 123, 132, 146, 158 f., 160; Kogeskole, 160; Realskole, 160; Tegneskole, 28; teknisk Skole, 160.
- Skolevæsen, 60, 80, 95, 110, 130, 159 f., 174.
- Skove, 18 ff., 50, 56 f., 79 f., 108. — Indhegning, 20, 79 f., 108.
- Skovkasserere, 176.
- Skovridere, 80, 108, 175.
- Skovridergaard, 18, 102, 108, 149 f., 175.
- Skriverstuen, 50.
- Sluser, 13, 26, 32, 125 f.
- Sonnerup, 11, 14. — Skov, 12.
- Sophiendal, se Øvre Vandmøllegaard.
- Sparekassen, 14, 40, 122, 136.
- Sperling, Marketender, 14.
- Spindehuset, 47.
- Spleth, Fr., Højskoleforstander, 150.
- Sponholz, Grovsmed, 110, 118.
- Sprøjtehus, gamle, 14, 22, 38, 132.
- Stalde, 30, 40, 122; (ved Arresødal), 50, 150.
- Staldgaarden, 40, (137).
- Stationsforstandere, 175.
- Stenholtfang, 11.
- Stephensen, Bj., Fabrikejer, 169.
- v. Stricker, Løjtnant, 30.
- Strøm, C. L., Præst, 174.
- Støbemester, 41, 82 f.; Bolig, 41, 123.
- Suhr, Handelshus, 104, 142. — Familien, 144.
- Svendeboligen, 133, (133).
- Svenske Barakke (Svenskerække), 49, 70, 122, 136.
- Svenskelejren, 10.
- Sværtebakken, 11 f.
- Sygehus, 83 f., 117, 132, 157 f., 177. — (ved Arresødal), 150.
- Sygehusbakken, 22.
- Sygekasse, 161.
- Sølager, 58.
- Sørensen, Løjtnant, Lærer, 174.
- Sørup Vang, 18, 152.
- Theilade, H. G., Præst, 174.
- Therkildsen, H. M., Kunstmaler, 162.
- Thodberg, Bogholder, Købmand, 28, 42, 142. — Frue, 117. — Laurentse Marie, se Larssen.
- Thorning, Sadelmager, 110, 118.
- Thorsen, N., Postmester, 175.
- Tidemand, O. W., Præst, Seminarieforstander, 174.
- Tillge, A. C. A., Artilleriofficer, Krudtværksbestyrer, 152, 171.
- Tinghus, 122, 132, 158.
- Tisvilde Ry, 10. — Skovdistrikt, 175.
- Tofte, Snedker, 110.
- Toldforvaltere, 175.
- Toldkontor, gamle, 28, (113), 116.
- Tollerup, Chr. L. H., Skomagemester, 8, 137. — Ole, 95.
- Tors Bakke, 90, 95.
- Torup, 17, 38, 54, 81, 92.
- Torvet, 22, 122, 132, (153). -- Torvedag, 122.
- Tranemose, 10.
- Tscherning, Albertine, se Dalberg. — A. F., Oberst, 7, 65 ff., 107, 120. —

- Eleonore Christine, 7, 107. — E. P., Oberst, 7, 10 ff., 55, 63 ff., 71 f., 79, 83 f., 88 f., 91, 93 ff., 101 f., 104 f., 107 f., 110, 114 f., 119 f., 124, 128, 170. — Elisabeth Birgitte, se de Meza. — Karen Marie, se Schumacher. — Maria, 65, 68.
- Turistforening, 154.
- Tuxen, N. E., Marinekaptajn, Folketingsmand, 177. — P. M., Marinekaptajn, Administrator, 138, 170.
- Tuxens Minde, 138.
- Tømmergaarden, 116.
- Tørsleff, J. A., Præst, 174.
- Tøyberg, Brændevinsbrænder, 118.
- Ubbesen, U. A., Kapellan, 174.
- Uglerup Skov, 80.
- Ulstrup. Regnskabsfører, 70, 76, 105 f.
- Vagthus (Fabrikkens), 14, 38, 115, 122. — (Krudtværkets), 33, (35). — (ved Arresødal), 102, (103). — 154.
- Valseværket, 77 f., 80, 100, 103 ff., 118, 142, 177.
- Valseværkspladsen, 20 f., 30, (48b), 77.
- Vængehuse, 34, 45, 50.
- Varberg, R. P. C., Justitssekretær, Folketingsmand, 177.
- Warding, Smed, 100.
- Watson, Th., 74.
- Weber de Tillingen, Løjtnant, 42.
- Wedelfeldt, F. A., Artilleriofficer, Administrator, 170.
- Weischer, P., Læge, 173.
- Veje, se Gader.
- Werdelin, Farver, 110, 119 f., 136.
- Wermuth, Kæmner, Lærer, 176.
- Westberg, Blikkenslager, 110.
- Westergren, And., Fabrikmester, 70, 74 f., 105 f.
- Viberg, Johs., Hattemager, 34.
- Wichmann, W., Bagermester, Legatstifter, 178.
- Wiedewelt, J., Billedhugger, 59.
- Wiens, Læge, 173.
- Wildt, Chr., Slibemester, 26. — Johs., Slibemester, 26.
- de Williers, Pottemager, 36.
- Wilson, John, 70, 73.
- Winckler, Chr., Forgylder, 116. — J. G., Ciselør, 7, 28.
- Wincklers Kort, 24 ff., (44b), 55 f.
- Vinderød, 9, 11, 14, 17, 52, 54, 81, 92, 145 f. — Fattighus, 147. — Kirke, (57), 59 f., 64, (67), 146 f., 159. — Kirkegaard, 159. — Skole, 146. — Skov, 80.
- Woldiderich, Garver, 121, 136.
- Woltermann, J. G., Væver, 43.
- v. Würden, Mekaniker, 104, 106, 110, 117, 133.
- Værkbestyrere, 176.
- Æbelholt Aa, 157.
- Økonomivaaningshus (ved Arresødal), 50, 150.
- Ørkesholm, 9 f.
- Øvre (Bydinge) Mølle, 9 f., 17, 53.
- Øvre Vandmøllegaard (brændt 1926), 10, 34, 43.

INDHOLDSFORTEGNELSE

FORHISTORIE	7
Arresø's Dannelse og Afløb 8, Kullerup 12, Agatslibemølle 13, Peyrembert 14.	
I CLASSENS TID	16
Arealet udvides 16, Skovene 18, Grundplan 22, Husfortegnelse og Fabrikvirksomhed 23, Godset 50, Classens Testament 60.	
UNDER CARL AF HESSEN	63
Tilstanden ved Overtagelsen 63, Elias Meyers Malerier 64, Oberst Ejler Peter Tscherning 65, Reformer paa Gods og Værk 68, Nye Virksomheder 70, Tschernings Tale 19. 12. 1802 71, Valseværket 77, Havneanlæg 78, Skovene 79, Reglement for Fattigplejen 80, Frederiksværkske Korps 84, Birk 92, Skolevæsen 95, Veje og Gader 95.	
UNDER KONGEHUSET OG STATEN	97
Nedgang fra 1810 98, Omorganisation 1816 100, 106, Jernstøberi 100, Raketfabrik 100, Krudtværk 101, Valseværk 103, Sabelfabrik 105, Skovene 108, Haandværksmestere 108, Husfortegnelse 115, Arresø 124.	
SOM HANDELSPLADS OG KØBSTAD	128
Kommunalbestyrelse 129, Bygninger m. m. overtagne af Kommunen 130, Markjorden 134, Livet i Byen o. 1850 136, Forbindelse med Omverdenen 138, Handelsmonopolet 141, K. A. Larssen og Hustru 142, Arresødal 149, Krudtværket 151, Fabrikken 154, Arresø 156, Byen som Købstad 158, Skolevæsen 159, Foreninger 160, General Classens Minde 162.	
TILLÆG	167
REGISTRE	179

BILLEDFORTEGNELSE

Vignet paa Titelbladet: Frederiksværk Byvaaben

1. General Classen	5	27. Udsigt til Krudttaarnsbakkerne	91
2. Arresødal Bro	15	28. Sandskaarsvejen	93
3. Kort over Fr.værk Gods 1766 .	19	29. Kommerce-Kollegiets Medaille	96
4. Kanalen	21	30. Vægten ved Arresødal	103
5. Metalkanon fra Fr.værk	25	31. Skjoldborg	105
6. Det gamle Posthus	27	32. Krigsråd Ole Pedersen og Hustru	111
7. Strandgade	29	33. Det gamle Toldkontor	113
8. Den gamle Borgestue	35	34. Bag Vandmøllen	115
9. Hattemagerhuset	37	35. Gangbroen og Allégade	117
10. Det gamle Bødkerværksted . . .	39	36. Pottemagerbakken	119
11. Grundtegning af Fr.værk (Wincklers Stik)	44b	37. Hotel Frederiksværk	121
12. Prospekt af Fr.værk 1773 . . .	48b	38. Direktørboligen	123
13. Arresødal Hovedbygning	51	39. Fabrikken o. 1840	125
14. Proviantmagasinet	53	40. Metaltegn	127
15. General Classen	54	41. Classens Bro og Nørregade . .	129
16. Generalinde Classen	55	42. Krudtværkskanalen	131
17. Vinderød Kirke	57	43. Svendeboligen	133
18. Generalens Sarkofag	59	44. Kort over Mærkjorden	135
19. Gethusbygningen	62	45. Carlsghavehus m. m.	137
20. Udsigt til Vinderød Kirke . . .	67	46. K. A. Læssen og Hustru . . .	143
21. Huse i Carlsghave	69	47. Kasernen ved Arresødal . . .	151
22. Classens Bro	71	48. Militærmusikken spiller . . .	153
23. Buebro i Arresødal Have	73	49. Fabrikken før Branden 1888 .	155
24. Arresødal Bro	75	50. Frederiksværk i Nutiden . . .	161
25. Fabrikken	77	51. Arsenalbygningen	163
26. Det frivillige Korps'es Fane og Officersuniform	87	52. Byens Segl	165
		53. Det kronede F.	178

Billeder har velvilligst været udlaant af Firmaet Anker Heegaard A/S, Frederiksværk Byråd, Generalstabens topografiske Afdeling, den historiske Vaabensamling, Hærens Krudtværk, den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nordsjællands Venstreblad, Husejer H. L. Hansen, Boghandler Alb. Jensen, Direktør Fr. Krog, Hotelejer Mathiesen, Frk. Astrid Paludan-Müller, Konditor O. Pedersen, Skoleinspektør Petersen og Fotograf Riise. — Billederne Nr. 20—25, 27, 28, 32 er gængivne efter Fotograf af Fotograf S. Bengtson, Nr. 4, 38, 42 efter Fotograf af Postassistent A. Fock.

DENNE AARBOG FOR 1926 ER UDGIVET PAA
FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUNDS VEGNE AF
H. BOISEN OG P. PETERSEN

*